

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ**

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ**

**NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE**

**«МЕРОСИ ШАРҚ»
(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)
№ 4 (10), 2024**

**«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»
(НАУЧНЫЙ ЖУРНАЛ)
№ 4 (10), 2024**

**«EAST HERITAGE»
(SCIENTIFIC JOURNAL)
№ 4 (10), 2024**

ДУШАНБЕ - 2024

«МЕРОСИ ШАРҚ»

Муассис:

Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ
Маҷалла соли 2022 таъсис ёфтааст.
(Ба забонҳои тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ нашр мегардад)

САРМУҲАРИИР:

Давлатов Раҳматқарим

Мирзокаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хаттӣ

МУОВИНИ САРМУҲАРИИР:

Ғиёсиев Меҳриддин – н.и.п., мудири шуъбаи иттилоот, робитаҳои илмӣ ва омӯзиши тамаддуни
Шарқи Маркази мероси хаттӣ

МУҲАРИРИ МАСЪУЛ:

Мухаммадиев Алӣ – н.и.ф., мудири шуъбаи матншиносӣ, таҳқиқ ва нашири мероси хаттии Маркази
мероси хаттӣ

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Хушвахтзода Қобилҷон Хушвахт – академик, Президенти АМИТ

Қосимшо Искандаров – д.и.т., Саркотиби илмӣ АМИТ

Саломӣён Мухаммаддодов – д.и.ф., профессор

Имомзода Мухаммадюсуф – академики АМИТ

Парвона Ҷамшед – д.и.ф., профессор

Кўчарзода Аламхон – узви вобастаи АМИТ

Ҳочамуродов Олимҷон Ҳамроевич – д.и.ф., профессор

Мирзоев Ниёз Мирзобадалович – д.и.т., профессор

Суфизода Шодимуҳаммад – д.и.ф., профессор

Мухаммадиев Алӣ – н.и.ф

Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф

Ғиёсиев Меҳриддин Илёсиддинович – н.и.п

Ализода Сайидхоҷаи Саидумар – н.и.ф

Шарифзода Абдувалӣ – н.и.т

Шарифов Амриддин Нуриддинович – н.и.т

Умари Сафар – д.и.ф., профессор

Раҳматулоева Заррина – н.и.ф., дотсент

Ёраҳматзода Шодӣ Рамазон – н.и.ф

ҲАЙАТИ МУШОВИРОН:

Франсис Ришар – (Франса), Шариф Шукуров – (Россия),

Александр Хейзер – (Германия), Садри Саъдиев – (Ўзбекистон),

Комилҷон Раҳимов – (Ўзбекистон).

«Мероси Шарқ»

Маркази мероси хаттии

назди Раёсати АМИТ

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги

Ҷумҳурии Тоҷикистон

таҳти №249/мҷ-97, аз 02.06.22

ба қайд гирифта шудааст.

Тел.: (+99237) 221-32-02

Нишони мо: 734025, ш. Душанбе,

кўчаи Ш. Ҳусейнзода 35.

Маркази мероси хаттии назди

Раёсати АМИТ, хучраи 14, Идораи

маҷаллаи “Мероси Шарқ”,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

«НАСЛЕДИЕ ВОСТОКА»

Учредитель:

Центр письменного наследия
при Президиуме НАНТ
Журнал основан в 2022 г.

(Издаётся на трёх языках: таджикский, русский и английский)

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Давлатов Рахматкарим

Мирзокаримович – к.и.н., директор ЦПН НАНТ

ЗАМЕСТИТЕЛЬ ГЛАВНОГО РЕДАКТОРА:

Гиёсиев Мехриддин – к.п.н., заведующий отделом информации, научной связей и изучения культуры Востока ЦПН НАНТ

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР:

Мухаммадиев Али – к.ф.н., заведующий отделом текстологии, исследование и изучение письменного наследия ЦПН НАНТ

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ:

Хушвахтзода Кобилджон Хушвахт – академик, Президенти НАНТ

Косимшо Искандаров – д.и.н., гл. ученый Секретар НАНТ

Саломийён Мухаммаддовуд – д.ф.н., профессор

Имомзода Мухаммадйосуф – академик НАНТ

Парвона Джамшед – д. ф. и., профессор

Кучарзода Аламхон – членкор. НАНТ

Ходжамуродов Олимджон Хамроевич – д.ф.н., профессор

Мирзоев Нийёз Мирзобадалович – д.и.н., профессор

Суфизода Шодимухаммад – д.ф.н., профессор

Мухаммадиев Али – к.ф.н

Шарифов Махмадёр – к.ф.н

Гиёсиев Мехриддин Илёсиддинович – к.п.н

Ализода Сайидходжан Саидумар – к.ф.н

Шарифзода Абдували – к.и.н

Шарифов Амриддин Нуриддинович – к.и.н

Умари Сафар – д.ф.н., профессор

Рахматулова Заррина – к.ф.н., доцент

Ёрахматзода Шади Рамазон – к.ф.н.

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ:

Франссис Ришар – (Франция), **Шариф Шукуров** – (Россия),

Александ Хайзер – (Германия), **Садри Садиев** – (Узбекистан),

Комилджон Рахимов – (Узбекистан).

«Наследие Востока»

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ

Журнал зарегистрирован Министерством

культуры Республики Таджикистан

№249/жр-97, 02.06.22

Тел.: (+99237) 221-32-02

Адрес: 734025, г. Душанбе, ул.

Ш. Хусейнзода 35.

Центр письменного наследия

при Президиуме НАНТ, каб. 14,

редакция журнала «Наследие Востока»,

E-mail: Merosisharqi@gmail.com

© MMX. 2024

«EAST HERITAGE»

Founder:

Center of the written heritage
under the Presidium of the NAST

The journal was founded in 2022.

EDITOR-IN-CHIEF:

Davlatov Rahmatkarim

Mirzokarimovich – *c.h.s., director of the Center of the written heritage*

DEPUTY EDITOR-IN-CHIEF:

Ghiyosiev Mehriddin – Candidate of Pedagogical Science Head of the Department of Information, Scientific Communication and Study of the Culture of the East of the Center for Written Heritage of the NAST

RESPONSIBLE EDITOR:

Muhammadiev Ali – candidate of philological sciences, Head of the Department of Textology. Preparation and publication of the written heritage of the Center for Written Heritage of the NAST

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Khushvakhtzoda Qobiljon Khushvakht – academician, President of the NAST

Kosimsho Iskandarov – *d.h.s., Chief scientific secretary of the NAST*

Salomiyon Muhammaddovud – *d.ph.s., professor*

Imomzoda Muhammadyusuf – *academic NAST*

Parvona Jamshed – *d.ph.s., professor*

Kucharzoda Alamkhon – *Academy Correspondent member*

Khojamurodov Olimjon Hamroevich – *d.ph.s., professor*

Mirzoev Niyoz Mirzobadalovich – *d.h.s., professor*

Sufizoda Shodimuhammad – *d.ph.s., professor*

Muhammadiev Ali – *c.ph.s*

Sharifov Mahmadyor – *c.ph.s*

Ghiyosiev Mehriddin Ilyosiddinovich – *c.p.s*

Alizoda Sayidkhajai Saidumar – *c.ph.s*

Sharifzoda Abduvali – *c.h.s*

Sharifov Amriddin Nuriddinovich – *c.h.s*

Umari Safar – *d.ph.s., professor*

Rahmatuloeva Zarrina – *c.ph.s., associated-professor*

Yorahmadzoda Shodi Ramazon – *c.ph.s*

INTERNATIONAL EDITORIAL COLLEAGUE:

Francis Richard - (*France*), **Sharif Shukurov** - (*Russia*),

Alexander Haizer - (*Germany*), **Sadri Sadiev** - (*Uzbekistan*),

Komiljon Rahimov – (*Uzbekistan*).

East Heritage

Center of the Written Heritage
under the Presidium of the NAST
The journal was registered by the Ministry of
Culture of the Republic of Tajikistan
No. 249/mj-97 dated 02.06.2022
Tel.: (+99237) 221-32-02

Address: 734025, Dushanbe,
35 Sh.Huseynzoda Str.
Center of the Written Heritage under the Presidium
of the NAST, office №14, editorial office
of the journal “East Heritage”,
E-mail: Merosisharqi@gmail.com

© MMX. 2024

ТАЪРИХ

РОБИТАҲОИ АФҶОНИСТОН ВА ЧИН ДАР ПАСМАНЗАРИ ТАҶИИРИ НИЗОМҲОИ СИЁСӢ ДАР АФҶОНИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Давлатов Р.М.¹

Кишварҳое, ки аз нигоҳи ҷуғрофӣ дар канори ҳам қарор гирифтаанд, сарфи назар аз сатҳ ва кайфияти робитаҳо дар марҳилаҳои гуногуни таърихӣ дорои собиқаи муносибатҳои қадим ва ҷадид мебошанд. Афғонистони кунунӣ ё ба ривояти таърихӣ Ориёни куҳан ва баъдан Хуросони Бузург бо Чини қадим аз рӯзгори бостон, на танҳо ду сарзамини ҳамсоя ва ҳамҷавор, балки ду тамаддуни бошукӯҳ дар канори ҳам буданд ва дар тӯли асрҳо доду ситад ва муносибатҳои хос доштанд. “Ҷодаи абрешим” барҷастатарин намоиш ин муносибатҳо ба шумор меравад. Дар соли 130 пеш аз мелод ҶянҒ Циён аввалин сафири императории силсилаи Хон ба сарзаминҳои Ориёно дар моварои дарёи Ому мусофират кард. Аз ин ҷониб ҳам сафири дарбори Кӯшонӣ ба дарбори императорони Чин дар рафту омад буд. Бо мурури замон ғубори таърих бар рӯи ҳар ду тамаддуну сарзамин нишаст ва то асри XX ду кишвар дар сахнаи байналмилалӣ нақши муассире надоштанд ва ҳузурашон қобили эҳсос набуд. Ҳарчанд ҳар ду кишвар дар қарнҳои охир бо истеъморӣ Аврупо мубориза мекарданд ва шаклири давлати ҷадид дар Чин дар нимаи дувуми асри гузашта ва инчунин суботи нисбии сиёсӣ дар Афғонистон боис шуд, ки муносибатҳои ду ҷониб шакли тозае ба худ бигиранд.

Дар соли 1922 аввалин сафири Афғонистон Муҳаммадхон озими Чин шуда, дар шаҳри Кошғар истиқомат ихтиёр кард. Дар соли 1943 миёни Чин ва Афғонистон Шартномаи дӯстӣ ба имзо расид. Соли 1949 Ҷумҳурии мардумии Чин таъсис шуд, аммо Афғонистон дар ба расмият шинохтани он таъхир намуда, баъди ду сол, дар соли 1951 онро ба расмият шинохт. Равобити дипломатии байни ду кишвар дар соли 1955 барқарор гардиданд [1,231].

Дар бештар аз 40 соли охир, ки шаш маротиба низомҳои сиёсӣ дар ин кишвар бо роҳи ҳушунатбор тағйир ёфт, аз замони сукути Ҷумҳурии Муҳаммад Довудхон то низоми дувуми “Толибон” дар соли 2021 муносибатҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоии Афғонистон ва Чин каму беш идома ёфтааст.

Соли 1963 зимни сафари як ҳайати босалоҳияти чинӣ ба Қобул Қарордоди миёни Афғонистон ва Чин ба манзури ҳалли ихтилофоти марзӣ дар минтақаи Вахони Бадахшон ва иёлати Синзсяни Чин ба имзо расид. Ҳалли муноқишаи марзӣ бар асоси ин қарордод заминаи густариши ҳамкориҳои иқтисодӣ ва тичоратиро миёни ду кишвар бештар фароҳам намуд. Ҳамин тавр, сатҳи муносибатҳои бештар тақвият пайдо намуд ва дар соли 1964 шоҳи Афғонистон Муҳаммад Зоҳиршо бо як сафари расмӣ ба Пекин сафар намуд. Дар ҳамон сол Ражин Вю, муовини сарвазири ҚХЧ аз Қобул дидан намуд, ки боиси бештар таҳким пайдо намудани муносибатҳои дучониба гардид. [6,102].

Соли 1973 низоми сиёсии салтанатӣ дар Афғонистон сарнагун шуда, ба ҷойи он низоми ҷумҳурӣ барқарор карда шуд. Муҳаммад Довудхон ба далели он ки дар дохили ҳукумат афроди чапгаро нуфуз доштанд ва инчунин ба далели майли ҳудаш барои ҳамкорӣ бо Иттиҳоди Шуравӣ сиёсати худ нисбат ба Чинро бо эҳтиёт пеш мебурд. Дар ҳамон соли 1973 Чин ҷумҳурии навтаъсиси Афғонистонро ба расмият шинохт. Аммо дар айнаи ҳол ба делели нуфузи Маскав дар Афғонистон сиёсати худро эҳтиёткорона пеш мебурд.

Дар соли 1978 қувваҳои ҷонибдори Иттиҳоди Шуравӣ ҷумҳурии Муҳаммад Довудхонро сукут дода, ҳуди ӯро ба қатл расонида, ҳокимияти сиёсиро дар ихтиёр гирифтанд. Баъди ин таҳаввулот муносибати эҳтиёткоронаи Чин бо Афғонистон якбора ба сардӣ гаронид. Аммо ҳадди ақали муносибатҳо зоҳиран ҳифз шуда буд. Бинобар ин, Шурои инқилобии Афғонистони тахти роҳбари Ҳизби демократики халқ ба унвони роҳбари Ҳизби коммунистии Чин нома фиришода, аз он дархост намуд, ки низоми коммунистии Афғонистонро ба расмият бишносанд ва муносибатҳои

1. Давлатов Раҳматқарим Мирзоқаримович – н.и.т., директори Маркази мероси хатии назди Раёсати АМИТ

дипломатии худро дубора барқарор намоянд. ҚХЧ бидуни таъхир ба ин дархост посух дода, ҳокимияти коммунистии Афғонистонро ба расмият шинохт.

Моҳи декабри соли 1979 қувваҳои маҳдуди Иттиҳоди Шуравӣ вориди Афғонистон шуданд ва ҚХЧ дар як эълонияи расмӣ ин иқдоми Иттиҳоди Шуравиро ба шиддат маҳкум намуд. Ин эълония боис шуд, ки Кобул сатҳи муносибатҳои дипломатии худ бо Чинро коҳиш диҳад [9, 1-8]. Дар воқуниш ба ин қидоми ҳукумати Афғонистон давлати Чин сафири худро аз Кобул фаро хонд ва муносибатҳои худ бо ин кишварро ба ҳадди ақал коҳиш дод. Чин на танҳо ба ин кор даст зад, балки ба маъракаи васеи кишварҳои ғарбӣ алайҳи Иттиҳоди Шуравӣ дар Афғонистон ҳамроҳ шуд ва ба гурӯҳҳои исломгаро дар ҷанги муқобили қувваҳои Шуравӣ кӯмак намуд. Кӯмакҳои Чин тавассути Покистон ба дасти гурӯҳҳои исломгарои Афғонистон мерасиданд [2, 89].

Дар соли 1992 режими коммунистии Афғонистон бо роҳбарии М.Начибулло сукут кард ва муҷоҳиддин Ӯ гурӯҳҳои исломгаро бо роҳбарии С.Мучаддадӣ ва баъди он Б.Раббонӣ қудратро дар даст гирифтанд. Дар маҷмӯъ таҳаввулотӣ даҳ соли ҳузури коммунистҳо дар қудрати сиёсӣ ва ба сари кор омдани гурӯҳҳои исломгаро ба думболи он боис шуд, ки муносибатҳои Чин ва Афғонистон то нуктаи поёнтарин коҳиш пайдо намоянд ва Чин боқимондаи кормандони дипломатии худро аз Кобул фаро хонда, дари сафорати худро баст [8,232].

Дар соли 1996 ҳукумати гурӯҳи тундрави “Толибон” Ҳукумати муҷоҳиддинро дар Кобул сарнагун кард ва ҳокимияти сиёсиро дар даст гирифт. Аммо ҳукумати ин гурӯҳ, ки Аморати исломии Афғонистон унвон шуда буд, аз ҷониби ҷомеаи ҷаҳонӣ эътироф нашуд ва танҳо се кишвар Покистон, Арабистони Саудӣ ва Амороти муттаҳиддаи арабӣ ин ҳукуматро ба расмият шинохта бо он робита барқаро намуданд. Ин давраи ҳукумронии “Толибон” то соли 2001 давом намуд ва онро дар таърихнигорӣ сиёсати хориҷии Афғонистон ба унвони “давраи инзивоӣ сиёсати хориҷӣ” ном мебаранд. Дар ин давра на танҳо Чин, ҳеҷ кишваре ба ҷуз се кишвари номбурда бо Афғонистон робитаи сиёсӣ надоштанд. Агарчанд бархе манбаъҳо аз сафари ҳайати чинӣ дар соли 2000 ба Афғонистон ва мулоқоти он бо роҳбари пешини гурӯҳи “Толибон” Мулло Умар дар Қандаҳор иттилоъ меҳиданд, вале онро сафари бенатиҷа медонанд [5,119].

Толибон дар ин давра сиёсатеро пеш мебарданд, ки боиси норизоятӣ ва ҳашии мақомоти Чин мешуд. Аз ҷумла, ин гурӯҳ дар сиёсати хориҷии худ аз ҳамаи нерӯҳои исломгаро дар атрофи олам ғимоят намуда, гурӯҳҳои исломгарои Чинро низ тахти ғимоят қарор дода, дар солҳои 1996-2001 ба уйғурҳои муҳолифи ҳукумати Чин дар Кобул дафтари корӣ ва қароргоҳ доданд. [7]. Ин ҳолат боиси бештар шудани нигаронии Чин аз вучуд ва ҳузури толибон дар Афғонистон ва сиёсати пешгирифтаи онҳо гардид. Чин дар ин миён ғимояти худ аз давлатии расмӣ Афғонистон бо роҳбарии Бурҳониддин Раббониро, ки пойтахти худро ба шимоли кишвар, Таҳор ва Бадахшон интиқол дода буд, ҳамкорӣ намуда, аз муборизаи онҳо ба муқобили толибон ғимоят намуд. Толибон ғимоят аз гурӯҳҳои исломгарои минтақаи Синзян Чинро аз воҷиботи динии худ дониста, роҳбарони онро паноҳ дода ва ғимоят мекарданд. Дар соли 1998 ИМА ба пойгоҳҳои толибон ва Ал-қоида дар Қандаҳор ҳамла намуд. Чин ба хотири он ки ризояти толибонро ба даст биорад ва онҳо аз ғимояти исломгароҳои Синзян даст бардоранд, ин ҳамлаи ИМА-ро маҳкум кард. Аммо ин иқдом ва сафари ҳайати чинӣ ба Афғонистон ва мулоқоташ бо Мулло Умар ба нафъи Чин натиҷа надошт.

Дар охири соли 2001 низоми “Толибон” дар натиҷаи ҳамлаи ҳавоии ИМА ва муборизаи нерӯҳои Давлати исломии Афғонистон ва Ҷабҳаи муттаҳиди шимол сарнагун карда шуд. Ҳукумати муваққатие, ки дар натиҷаи музокироти байниафғонӣ дар конфронси Бони Олмон ба вучуд омад, аз кишварҳои ҷаҳон хост, ки бо Афғонистон ҳамкорӣ кунанд. Чин ба ин дархости Ҳукумати муваққати Афғонистон посухи мусбат дод, дар моҳи декабри соли 2001 ҳукумати муваққати Афғонистон бо роҳбарии Ҳомид Карзайро ба расмият шинохт ва сафорати худро дар Кобул бо-зкушой намуд.

Афғонистон ва Чин дар моҳи декабри соли 2002 Эълонияи Кобул дар мавриди ҳусни ҳамҷаворӣ ва ҳамсоғии некро имзо намуданд, ки заминаи муҳимро барои густариши робитаҳои дуҷониба фароҳам намуд. Инчунин, дар соли 2006 ду кишвар “Муоҳидаи ҳусни ҳамҷаворӣ, дӯстӣ ва ҳамкорӣ”-ро имзо намуданд, ки самтҳои асосии робитаҳои дуҷонибаро мушаххас намудааст. Бариловаи ин, Афғонистон ва Чин дар тӯли солҳои 2001 то 2019 бештар аз 30 мувофиқатнома, қа-

рордод, ёддошгити тафохум ва соир санадҳои дигари дучонибаро ба имзо расонидаанд. Бояд гуфт, амният ва иқтисод аз масъалаҳои аслии қарордодҳои дучониба маҳсуб мешавад. Ду кишвар дар заминаҳои тавсеаи иқтисодӣ, истихроҷи маъдан, манобеи табиӣ, энергетика, роҳсозӣ, нақлиёт, зироат ва барномаҳои зербиноӣ бо ҳамдигар тавофуқдоранд [8,232].

Муносибатҳои ду кишвар баъди сукути низоми "Толибон" дар соли 2001 (баъди дубора сари қор омадани толибон дар августи соли 2021 низ) шохиди таҳаввул ва рушди шигифтангезе шуд. Чин аз барномаи бозсозии Афғонистони баъди толибон ҳимоят намуд ва дар ҷаласаи Токио ба манзури ҷамъоварии кӯмак барои бозсозии Афғонистон дар соли 2010, 300 млн доллар кӯмаки бебозгашти молӣ дар ихтиёри Афғонистон қарор дод.

Соли 2010 Ҳомид Карзай ба Чин сафар намуд ва муносибатҳои ду кишварро ҳамсоияи нек, ва дӯстии ҷовидона номид. Ҳомид Карзай ва ҳукумати Афғонистон талош намуданд ба Чин итминон диҳанд, ки Афғонистон сиёсати мустақил ва бетарафиро пеша кардааст ва меҳодад бо ҳамаи кишварҳо робитаи яқсонӣ дӯстона дошта бошад ва ҳоки Афғонистон василаи мудохилаи як кишвар алайҳи кишвари сеюм ва хусусан ҳамсоия қарор нахоҳад гирифт. Дар натиҷа, ду кишвар дар соли 2011 Ёлмоияи ҳамкорӣҳои стратегиро имзо намуданд.

Ҳамин тавр, баъди ҳодисаҳои 11 сентябри соли 2001 дар ИМА ва сукути низоми "Толибон" ва руи қор омадани ҳукумати нави Афғонистон заминаи густариши робитаҳои дучониба миёни Афғонистон ва Чин фароҳам шуд ва ду ҷониб аз ин фурсат ба таври ҳадди аксар истифода намуданд. Дахҳо барномаи иқтисодӣ ва иҷтимоии Афғонистон, аз роҳсозӣ то сохтмони бемористонҳо, қорхонаҳои истихроҷи маъдани табиӣ ва ғайра бо сармоягузориҳои Чин иҷро шуданд.

Дар ин миён гурӯҳҳои исломгарои муҳолифи давлати Афғонистон дубора ғайб шуданд ва вазъияти низомӣ ва сиёсиро ба ҷолиш мекашиданд. Аммо аз солҳои 2006 ба баъд рӯйкард ва нигоҳи Чин ба вазъият ва равандҳои дохилӣ ва қувваҳои сиёсӣ дар Афғонистон назар ба охири садаи бист ва аввали асри бисту як фарқ мекард ва мекунад. Ба ҳамин далел буд, ки Чин бори аввал дар соли 2015 аз Ашраф Ғанӣ, президенти Ҷумҳурии исломии Афғонистон хост, ки бо "Толибон" музокира кунад. Чин мисли Эрон ва Русия баъди соли 2012 робитаҳои худро бо гурӯҳҳои исломгарои муҳолифи давлати Афғонистон ҳам ба роҳ андохт. Ҳамин тавр, дар соли 2021, қабл аз он ки толибон ҳокимияти сиёсиро дар Афғонистон ғасб кунанд, Чин ҳаياتи ин гурӯҳро дар Пекин дар сатҳи олӣ пазиroy намуд. Ин иқдом аз тағйири рӯйкард дар сиёсати Чин нисбат ба Афғонистон ва равандҳои дохилии он хабар меод.

15 августи соли 2021 "Толибон" дубора ҳокимияти сиёсиро дар Афғонистон забт намуданд. Ягон кишвари олам то кунун ҳукумати ин гурӯҳро, ки онро тахти унвони "Аморати исломии Афғонистон" ёлон намуданд, ба расмӣ нашинохтааст. Агарчанд бархе кишварҳо намоёнҳои толибонро ба унвони дипломат қабул кардаанд. Чин танҳо кишваре мебошад, ки фириодаи "Толибон"-ро ҳамчун сафир қабул намуда, сафири нави худро ҳам дар Қобул тайин кардааст. Аммо ҳамчунон ба таври расмӣ аз эътирофи ҳукумати "Толибон" сарфи назар кардааст.

Дар айнаи ҳол бояд гуфт, ки ҳузури сиёсӣ ва низомии ИМА дар Афғонистон яке аз монетаҳои густариши ҳамкорӣҳои Чин бо Афғонистон буд. Баъди берун шудани нерӯҳои ИМА аз ин кишвар Чин аз фурсати пешомада ба таври ҳамаҷониба истифода намуд ва ҳузуру нуфузи худро дар Афғонистон таъйин дод.

Ҳоло ҷойи холии ширкатҳо ва соҳибқорони ғарбиву шарқиро дар Афғонистон ширкатҳои чинӣ пур мекунад. Чиниҳо дар бахши истихроҷи маъдан, нафту газ, мису оҳан ва дигар филизот, сохтмони роҳҳо ва нерӯгоҳҳо бо "Толибон" ҳамкорӣ ва дар ин бахшҳо сармоягузорӣ мекунад. Бинобар ин, "Толибон" Чинро шарикӣ асосии сиёсӣ ва иқтисодии худ медонанд.

Бо фароҳам шудани фурсат, ҳанӯз моҳи августи соли 2021 садҳо соҳибқорони чинӣ воридаи Қобул шуданд. Ва то охири ҳамон сол қорхонаи "Чайна-тауна"-ро дар пойтахти Афғонистон бо дахҳо қорхонаи истеҳсоли либос, насосҷӣ ва пойафзол ба қор дароварданд.

Дар ҳамон моҳи августи соли 2021 ба мақсади осон кардани рафтуомади соҳибқорони чинӣ ва робитаҳо ду тараф Кумитаи тижорати Чину Афғонистонро таъсис доданд. Соҳибқорони чинӣ дар Қобул бовардоранд, ки "дар Афғонистон имкониятҳои тижорат нисбат ба хатарҳо бартарӣ доранд." Аз ҷумла, "бозори озод, набудани рақибон ва дурнамои рушди лоиҳаҳои чинӣ" асли

масъала мебошад. Ба думболи он чиниҳо аввалин лоиҳаи инфрасохтори ро, ки сохтмони парки саноатӣ мебошад, оғоз карданд.

Бояд гуфт, ки таваҷҷӯҳи бештари Чин ба сарватҳои табиӣи Афғонистон аст. Дар ин ҷо қонҳои дастнахурдаи металлҳои нодир ва ранга ва сиёҳ мавҷуданд. Дар ин миён литий ниҳоят қиматбаҳо ва дорои аҳамияти стратегӣ мебошад, зеро ин металл дар истеҳсоли батареяҳои электромобил дар ҳоли ҳозир маводи бебадал мебошад.

Чин дар соли 2022 ба истихроҷи мис дар қони миси Айнак, дар Лугар, истихроҷи сангҳои қиматбаҳо дар Бадахшон ва нафту газ дар вилояти Сари пул шуруъ намуд. Ин бузургтарин қони мис ҳисоб меравад. Ҳеҷ яке аз ширкатҳои байналмилалӣ ва кишварҳои дигар ба ҷуз Чин натавониста аст ба ин манобеи Афғонистон дастрасӣ пайдо кунад.

Дар аввали соли 2023 “Толибон” бо ширкати чинии “Xinjiang Central Asia Petroleum and Gas” қарордоди истихроҷи нафт дар ҳавзаи Амударёро барои 25 сол имзо карданд. Чин солоне дар ин лоиҳа 150 миллион доллар саромязузорӣ мекунад ва дар се сол ин миқдор ба 540 миллион доллар хоҳад расид.

Илова бар ин, моҳи майи соли 2023 “Толибон” дар ҳамкорӣ бо Чин ва Покистон мувофиқа намуданд, ки Афғонистонро ба лоиҳаи “Як қамарбанд, як роҳ” – Долони иқтисодии Чину Покистон (СРЕС) шомил кунанд.

Бояд таъкид намуд, ки яке аз масъалаҳои аслии ва омилҳои муҳим дар муносибатҳои масъалаи Афғонистон ва Чин ҳузури гурӯҳҳои исломгарои уйғуртабори чинӣ дар қаламрави Афғонистон мебошад. Пекин аз табиӣи шудани Афғонистон ба қаламрави ташаккул ва рушди ин гурӯҳҳои нигарон буда, наметавонад, Афғонистон ба пойгоҳи ифротгароеӣ исломии уйғур табиӣи шавад. Ҳанӯз қабл аз ишғоли Қобул тавассути “Толибон”, зимни сафари ҳаёти ин гурӯҳ ба Пекин вазирри хориҷаи Чин Ванг Ёи бо “Толибон” мулоқот намуда, аз ин гурӯҳ тақозо кард, ки ҳама равобити мавҷуда бо қанғиёни уйғурро қатъ кунанд. [3].

Бо мақсади ҳосил намудани ризояти Чин соли 2021 “Толибон” гурӯҳи уйғурҳоро аз минтақаҳои Бадахшон ва Тахор, ки дар наздикии марзи ду кишвар воқеъ аст, ба минтақаҳои марказӣ қўчониданд. Аммо бояд гуфт, ки то ҳоли ҳозир ҳеҷ гуна иттилоо роҷеъ ба он ки “Толибон” роҳбарони ин гурӯҳҳоро боздошт ва ба ихтиёри Чин воғузор қарда бошанд, вуҷуд надорад. “Толибон” аз аъзои гурӯҳҳои уйғур ё Ҳаракати исломии Туркистони шарқӣ нахостааст, ки қаламрави Афғонистонро тарқ кунанд. Аммо ба Чин ваъда додааст, ки ин гурӯҳҳо ҳоки Афғонистонро барои ворид намудани зарар ба мановфеи Чин истифода нахоҳанд қард. Аммо мушқил хоҳад буд, ки Чин ба ин ваъда бовар кунанд. Бояд гуфт, ки аз қамони сари қор омадани “Толибон” то қунун қандин маврид қамла ба шаҳрқандони чинӣ дар Афғонистон сурат гирифт. Аз қумла, охири маврид қамла дар январӣ соли 2025 мушоҳида шуд, ки дар асари он як шаҳрқанди чинӣ қушта шуд. [10]. Бинобар ин, зуҳури гурӯҳҳои мақкур дар Афғонистон як мушқили аслии дар муносибатҳои ду қониб ва монеаи қустариши ҳақориҳо қониста мешавад.

Аз қамин лиҳоз аст, ки сиёсати Чин феълан ба ниғаҳ қоштан ва қифзи саромязузориро ниғаронида шудааст, ки қарорқодҳои онҳо қанӯз дар қамони ҳуқумати қаблӣ ба имзо қасида буд қарои имзои қарорқодҳои нав ва саромязузорирои бузург талош надорад. Зеро ояндаро муқҳам меқинад. Аз ниғоҳи дигар, Чин таҳлил қорад, ки Қарб метавонад бо роҳандозии ҳушунатҳо дар минтақа монеаи рушди лоиҳаҳои иқтисодӣ шавад ва ин тарҳҳои саромязузориро ба қатар мувоҷеҳ қунанд. [4].

“Толибон” бо суръат сохтмони роҳи Вахонро қарои пайваст шудан ба Чин пеш мебаранд. Аммо қиниҳо ба навъе изҳор қоштанд, ки қарои сохтмони қитъаи роҳи мақкур дар доҳили Чин шитоб надоранд. Зеро то қунун ба суботи минтақа бовар надоранд.

Қамин тавр, масъалаҳои амниятӣ, мушқили гурӯҳҳои исломгарои ифротӣ ва ношинохта боқӣ мондани ҳуқумати “Толибон” аз қониби қомеаи қаҳонӣ қарои қустариши муносибатҳои Чин ва Афғонистон монеаи қиддӣ эҷод намудааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Афғонистон ва ҷаҳон. Ҷ.1. – Кобул: Макази мутолеоти стратегии ВКХ Афғонистон, 2007. – С. 231.
2. Балхй М. – Кобул, 1391. – С. 98.
3. Делегация "Талибана" провела переговоры с главой МИД Китая// [Манбаи электронӣ]/ <https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/12002223> (дастрасй: 26.01.2025).
4. Логунова К. Первый посол: Китай признал дипломата от талибов главой дипмиссии Афганистана// [Манбаи электронӣ] <https://iz.ru/1643558/kseniiia-loginova/pervyi-posol-kitai-priznal-diplomata-ot-talibov-glavo-i-dipmissii-afganistana/> (дастрасй: 26.01.2025).
5. Мужда В. Афғонистон панҷ сол дар смултаи толибон / В. Мужда. – Кобул, 1390. – С.119.
6. Накибулло М. Чин. Ҷ.1/ М. Накибулло – Кобул, 1391. – С.102.
7. Ситез. М. Саҳми ночизи Афғонистон аз робита бо Чин// [манбаи электронӣ]/ https://www.bbc.com/persian/afghanistan/2012/11/121108_zs_afghan_china_relationship/ (дастрасй 25.01.2025).
8. Таманно Ф. Сиёсати хориҷии Афғонистон дар сипехри ҳамкориҳои минтақавӣ / Ф. Таманно. – Кобул, 1393. – С.232.
9. Paliwal A. Silent Game: China's Engagement in Afghanistan. Observer Research Foundation, 2011. – P.1-8.
10. ناتسن اغفارد ینى چ دنور مش کى ندش متشک مب نى چ هجراخ ترازو شنکاو. [Манбаи электронӣ] / <https://persian.cri.cn/2025/01/23/ARTI1737622629246448> (дастрасй: 26.01.2025).

РОБИТАҲОИ АФҒОНИСТОН ВА ЧИН ДАР ПАСМАНЗАРИ ТАҒЙИРИ НИЗОМҲОИ СИЁСӢ ДАР АФҒОНИСТОН: МУШКИЛОТ ВА ДУРНАМО

Дар мақола таҳаввули муносибатҳои Афғонистон ва Чин дар шароити ивазшавии мунтазами низоми ва сохторҳои сиёсӣ дар Афғонистон дар охири асри XX ва аввали асри XXI мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Омилҳо ва сабабҳои сардии робитаҳои ду кишвар дар марҳилаҳои мухталиф зикр гардида, фурсатҳои ба вучудодама барои густариши робитаҳои дучониба дар марҳилаҳои хоси таърихӣ таҳлил шудааст. Дар мақола роҷеъ ба дурнамои робитаҳои ду кишвар ва омилҳои, ки боиси маҳдуд шудани густариши робитаҳои Афғонистон ва Чин шуда ва мешавад, мавриди таҳқиқ қарор дода шудаанд.

Калидвожаҳо: Афғонистон, Чин, сиёсати хориҷӣ, муносибатҳои дучониба, амнияти минтақавӣ, ҳамкориҳои минтақавӣ, гурӯҳҳои ифротӣ, ҳамкориҳои иқтисодӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Давлатов Раҳматкарим Мирзокаримович, номзади илмҳои таърих, директори Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға, ҚТ, ш. Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода-35,

Тел: 2213202, E-mail: rakhmatkarim@inbox.ru

АФГАНИСТАНСКО-КИТАЙСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В КОНТЕКСТЕ РЕГУЛЯРНОГО ИЗМЕНЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕЖИМА В АФГАНИСТАНЕ: ВЫЗОВЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ

В статье рассматривается эволюция отношений между Афганистаном и Китаем в контексте постоянной смены политических режимов и структур в Афганистане в конце XX — начале XXI вв. Отмечены факторы и причины охлаждения отношений между двумя странами на разных этапах, а также проанализированы возможности и потенциал расширения двусторонних связей на конкретных исторических этапах. В статье рассматриваются перспективы отношений двух стран и факторы, которые ограничивали и продолжают ограничивать расширение отношений между Афганистаном и Китаем.

Ключевые слова: Афганистан, Китай, внешняя политика, двусторонние отношения, экстремистские группировки, безопасность, региональное сотрудничество, экономическое сотрудничество.

Сведения об авторе: Давлатов Рахматкарим Мирзокаримович, кандидат исторических наук, директор Центра письменного наследия при Президиуме Национальной академии наук Таджикистана. Адрес: РТ, г. Душанбе, ул. Хусейнзода-35, тел: 2213202, email: rakhmatkarim@inbox.ru

AFGHANISTAN-CHINESE RELATIONS IN THE CONTEXT OF REGULAR CHANGES IN POLITICAL REGIMES IN AFGHANISTAN: CHALLENGES AND PROSPECTS

The article examines the evolution of relations between Afghanistan and China in the context of constant changes in political regimes and structures in Afghanistan in the late 20th - early 21st centuries. The factors and reasons for the cooling of relations between the two countries at different stages are noted, and the possibilities and potential for expanding bilateral ties at specific historical stages are analyzed. The article examines the prospects for relations between the two countries and the factors that have limited and continue to limit the expansion of relations between Afghanistan and China.

Keywords: Afghanistan, China, foreign policy, bilateral relations, extremist groups, security, regional cooperation, economic cooperation.

About the author: Davlatov Rakhmatkarim Mirzokarimovich, candidate of historical sciences, director of the Center for Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: Republic of Tajikistan, Dushanbe, 35 Khuseinzoda Street,

Tel: 2213202, **E-mail:** rakhmatkarim@inbox.ru

ОҒОЗИ ЧОПИ КИТОБ БА ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР ҶАҲОН

Ёрзода Х.¹

Пайдоиши санъати чоп, оғозгари ҳаракати нав дар бахшҳои гуногуни ҷомеаи башарӣ будааст, ки дар асоси он таҳаввулу тағйирот дар зиндагии иҷтимоии ҷомеа падида омадааст. Бешак кишварҳои Шарк низ аз ин қоида истисно набудаанд. Вуруди чопи ҳуруфӣ ба ин сарзаминҳо, яке аз омилҳои вусъат, пешрафти улум, фарҳанг ва мазҳаб дар он ҷо будааст.

Шуруби чопи китоб ба забони форсӣ ва арабӣ дар ҷаҳон, марҳалаҳои пурфарозу нишебери тай кардааст. Ба далели аҳаммияти ин мавзӯ, ки метавонад ба сарчашмаҳои фарҳангӣ ва иртиботи тамаддунҳои Шарқу Ғарб бианҷомад, пардохтан ба ин масъалаи муҳим зарур аст. Зеро ба ин васила метавон аз зовияи дигар низ ба робитаи байни ин миллатҳо нигоҳ кард, ки онон барои расидан ба ҳадафҳои худ даст ба чи умуре ба ғайр аз ҷангу низоъ задаанд ва чи гуна аз чопи китоб барои расидан ба мақсадҳои хеш истифода кардаанд.

Пеш аз ин барои нашри китоб қолабҳои ҷӯбӣ истифода мекарданд ва ё умуман бештар китобҳо тавассути котибон ба сурати дастнавис таҳия мешуд. Ибтидо ҳарфҳои филизии мутаҳаррик, яке аз бузургтарин дастовардҳои башар дар тӯли таърих будааст ва аз он ҷойе, ки ин санъат ба шеваи нав дар Аврупо ба вучуд омада буд, пас дур аз интизор нест, ки онҳо дар ибтидо бихоҳанд аз ин падида барои нуфуз дар ҷомеаи шарқӣ баҳра бибаранд ва ба оромӣ ҷойгоҳи худро гирифта онҳо устувор намоянд. Ин чараён чи аз тарафи рӯҳониёну уламои масеҳӣ ва чи аз тарафи сиёсатмадорони аврупоӣ аз ҳимояти комили ҳамаҷониба бархурдор будааст то дастбӣ ба аҳдоф ҳар чӣ зудтар анҷом пазирад.

Тавре, ки ишора кардем нашри китоб бо шеваи нав дар Аврупо оғоз гардидааст ва аввалин бор китобҳои чопӣ ба забони арабӣ ва форсӣ низ дар Аврупо интишор ёфтаанд. Барои ин ки кишварҳои шарқии арабӣ ва форсизабонон ба аҳаммияти нашри китоб пай бибаранд ва аз пайи вуруди ин санъат ба кишварашон шаванд, замони зиёде сарф шуд.

Пас аз фатҳи баҳше аз Аврупо ва ба вучуд омадани робитаи миёни тамаддуни Шарқу Ғарб иштиёқи масеҳиёни Аврупо ба шинохти умуми мусалмонон зиёд гашт. Барои шинохти нави ғарбӣ аз тамаддуни нави шарқӣ якҷанд омил сабаб шуда буд. Яке аз муҳимтарини ин омилҳо метавонад густариши робитаҳои тиҷорӣю иқтисодии Аврупо бо сарзаминҳои Шарк бошад. Мубодилаи бозаргонии Аврупо бо ҷаҳони Шарқ дар қарни ёздаҳум вусъат ёфт [1, 58].

Омили дигар, ки сабаби ошноии бештари ғарбиён бо Шарқ шуд, густариши фаъолиятҳои илмӣю иҷтимоӣ онҳо дар марзҳои шарқӣ ва ғарбӣ аст, ки бо тасарруфи бархе аз сарзаминҳои шарқӣ ҳамроҳ буд. Гузашта аз робитаҳои тиҷорӣю сиёсӣ, зоирону сайёҳони аврупоӣ баҳши дигаре аз мусофирони Шарқро ташкил меоданд. Аврупоиён бо қолабҳои сафарҳои зиёратӣ ва сайёҳатӣ ба сарзаминҳои шарқӣ омаду рафт доштаанд. Муҳимтарин маконҳои муқаддаси масеҳиён, яъне зодгоҳи ҳазрати Исо(а), оромгоҳи Маряма муқаддас ва қалъаи Қиёмат дар шаҳрҳои Фаластин воқеъ буданд, ки дар натиҷаи фатҳҳои мусалмонон ба сарзаминҳои шарқӣ мулҳақ шуда буданд ва зиёиён асосан ба ин маконҳо бисёр сафар мекарданд. Аз ин рӯ, онҳо бо тамаддуну фарҳанги шарқӣ аз наздик ошно шуданд ва пас аз бозгашт ба шарҳу тавсифи дидаҳо ва шунидаҳои худ мебардоштанд. Ин гузоришҳо дар қолаби сафарномаҳо ва ё роҳномаҳо ба риштаи таҳрир мебаромад. Дар қарни саздаҳум сафарҳои Осиёӣ раванг ёфт, сайёҳони аврупоӣ барои расидан ба сарзаминҳои Шарқи Дур ба ночор аз сарзаминҳои исломӣ убур мекарданд [5, 1044-1046].

Тамоили аврупоиён ва рафтуомади сиёсӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангӣ бо мусалмонон, ҳам ба далели истифода аз улуми онҳо ва ҳам ба далели табиғи дини масеҳият, натиҷаҳои гуногуни фарҳангиро ба бор овард, ки аз он ҷумла метавон ба чопи китоб бо забони арабӣ ишора кард. Албатта бояд қайд намоем, ки чопи китоб бо забони арабӣ ба далели муҳотаби кам ва ҳамҷунин муттасил

1. Ёрзода Ҳомия – ходими хурди илмӣ Маркази мероси ҳаттии назди Раёсати АМИТ

(пайваст) будани ҳарфҳо дар калимаҳои арабӣ амри сахт ва душвор дар арсаи санъати чопи он давра ба шумор мерафт.

Аввалин ҳаракат барои наشري китоб бо забони арабиро метавон дар китобе бо номи “Сафар ба он сӯи обҳо ва зиёрати макбараи Исои Масеҳ дар Ерусалим” мушоҳида намуд. Ин китоб соли 891 қамарӣ/1486 мелодӣ дар Олмон тавассути Ревич наққоши маъруф ба чоп расидааст, ки дар он муодилҳои арабии ҳарфҳои латинӣ бо истифода аз қолабҳои ҷӯбӣ сабт шудааст [6, 27].

Пас аз ин талошҳо барои чопи китоб ба забони арабӣ ба тариқи кандакорӣ ва ё қолабҳои ҷӯбин дар Ғарб идома дошт ва дар китобҳо ба шакли гузаро метавон ба ҳарфҳо ё вожаҳои дучор омад, ки ба забони арабӣ навишта шуда буданд, аммо то наشري китобе, ки пурра ба забони арабӣ ва бо ҳарфҳои дорои ҳаракат бошад, чанд сол боқӣ монда буд. Намунаи дигари алифбои арабие, ки пас аз сукути Гранада (шаҳре дар ҷануби Испания) ба ҳамин тариқ чоп шудааст, китобест, ки соли 911 қамарӣ/1505 мелодӣ сабт шудаасту бо истифода аз қолабҳои ҷӯбин бо ҳарфҳои арабӣ ба таърифи расидааст. Ҳадаф аз он нишон додани бузургӣ ва ҳақиқати дини масеҳӣ ва ҳамчунин омӯзиши рӯҳониёни дигари масеҳӣ буд, ки дар тағйири мазҳаби боқимонда мусалмонони Андалусия ба масеҳият нақш доштаанд.

Ин китоб аз китоби Ревич бартарӣ дошт ва ба назар мерасид, ки шахси аз забони арабӣ огоҳ ин корро анҷом додааст. Хатти ин дастнавис хатти мағрибӣ-андалусиро ифода мекард.

Дар ҳар сурат, аврупоӣҳо маҷбур буданд, ки китобҳоро ба забони арабӣ наشر кунанд, зеро ҳадафи аслии онҳо дар он давра наشري китобҳои дини насронӣ бо хатти арабӣ буд. Далелҳои гуногун мидиҳанд, ки уламои насронӣ ба матнҳои арабӣ тавачҷӯхӣ хоса доштаанд ва дар миёни онҳо шавқҳои истифода аз манобеи арабӣ дар бахшҳои тиб, астрономия, риёзиёт ва фалсафа барои истифода аз осори бузургоне чун Розӣ, Ибни Сино, Ҳоҷа Насириддини Тӯсӣ ва ғайра вучуд дошт, ки ин сабаби дигари интишори китобҳо ба забони арабӣ гардид.

Наشري китоб бо ҳарфҳои алоҳидаи арабӣ дар муддати камтар аз даҳ сол пас аз китоби номбурда сурат гирифтааст. Тавре Воҳид Қадуро қайд мекунад, ҳарфҳои дар ин чопҳои истифодашуда дар муқоиса бо дастхатҳои зебои шарқӣ чандон ҷолиб набуданд. Масалан, китоби “Қонун”-и Ибни Сино, ки дар матбааи Медичи наشر шуд, даҳяки нархи дастнависи ин асарро дошт, аммо донишҷӯёни мусулмон барои харидани он майл надоштанд.

Аввалин китобе, ки қомилан бо матни арабӣ ва ҳарфҳои дорои ҳаракат наشر шудааст, китоби «Салот-ус-савой» мебошад. Ин китоб бо номҳои гуногун маъруф аст, вале маъмулан онро ин тавр ном мебаранд. Ин китоб рӯзи сешанбеи 12 сентябри соли 1514 бо фармон ва сармояи поп Юлий II барои паҳн кардани насронӣ дар Ховари Миёна аз ҷониби Ди Григорий, дар матбааи машҳури Фано, як шаҳри ҷанубии Италия, наشر шудааст. Китоби мазкур дорои 120 барга ё 240 саҳифа бидуни шумора аст. Аз он нӯҳ саҳифаи матн ороиши пурарзиш дорад, ки омезиши шаклҳои наботот ва паррандаро дар бар мегирад ва дар он матн бо ранги сиёҳ ва сарлавҳаҳо бо ранги сурх чоп шудаанд [8, 212].

Ин китоб ибтидои густариши чопи арабӣ дар кишварҳои аврупоӣ буд. Ду сол баъд китоби дувум ба ин тартиб, ки “Ал-Мазомир” ном дошт, дар матбааи Петро Павлос дар Итолиё мунташир шуд.

Ин китоб бо тарҷумаҳои сершумори ибрӣ, юнонӣ, калдонӣ, арабӣ ва латинӣ дар баробари тафсири абёти он аз ҷониби Августин, ки донишманд ва донандаи забонҳои шарқӣ буд, бо ҳарфҳои мағрибӣ ва бо ду ранг, сиёҳ ва сурх наشر шудааст. [8].

Пас аз ин сана буд, ки чопи арабӣ дар кишварҳои аврупоӣ, аз қабилҳои Фаронса, Ҳолланд, Англия ва Олмон тавсеаи қобили мулоҳиза пайдо кард. Густариши наشر дар кишварҳои мухталифи аврупоӣ ва пас аз он гузаштан ба Империяи Усмонӣ, заминаро барои интиқоли ин санъат дар кишварҳои арабӣ низ фароҳам овард. Ҳарчанд ин амр дар аввал бо далелҳои гуногун бисёр душвор буд, вале дар ниҳоят амалӣ шуд.

Раванди тавлиди китоб ба забонҳои шарқӣ ба дараҷае афзоиш ёфт, ки он на танҳо нақши пешбарии афкори насрониро бозид, балки ба як кори муҳимме табдил ёфт. Дар соли 996 қ /587 м ду тоҷири итолиёӣ аз Султон Муроди III, подшоҳи Усмонӣ барои содироти молу китоб ба бозорҳои усмонӣ иҷозат гирифтанд. Ин иҷоза дар охири китоби «Усули Евклид»-и Ҳоҷа Носири Тӯсӣ, ки

соли 1594 дар матбааи Медичи ба таъб расидааст, омадааст. Ин аввалин матни туркӣ бо ҳарфҳои арабӣ буд, ки дар Аврупо чоп шуд [7, 138].

Умуман, оғози наشري китобҳои арабӣ ва идомаи он дар Аврупо ба маҷмӯи омилҳое, чун нақши ҷомеаи исломӣ дар Аврупо, густариши дини насронӣ дар ҷаҳон, ҳузури кишварҳои мустанлика ва шарқшиносон алоқаманд аст. Ин масоил боис шуд, ки мо шоҳиди оғози ин саноат дар ҷомеаҳои шарқӣ ва исломӣ бошем. Тақрибан як аср пас аз чопи нахустин китоби арабӣ бо ҳарфҳои арабӣ, бо мурури замон ин амр густариш ёфт. Ба тавре, ки ин падида дар тарғиби илму фарҳанг дар ин минтақаҳо саҳми босазо гузошт ва аз як сарзамин ба сарзамини дигар нашру интишор ёфт.

Лубнон аввалин кишвари арабист, ки дар он китоб бо забони арабӣ наشر шудааст. Пас аз Лубнон Сурия аввалин кишваре буд, ки дар он матбааҳои арабӣ таъсис дода шуданд. Насрониён, ки Ҳалабро ҳамчун пули худ ба ҷаҳони ислом ва Шарқ ёфта буданд бо роҳандозии маҷлисҳои динӣ ва илмӣ дар калисоҳои қадимию нави ин шаҳр, бо тарҷумаи матнҳои динии худ ба забони арабӣ, кӯшиш мекарданд, ки дини худро дар Империяи Усмонӣ ва кишварҳои шарқии он замон таълиф кунанд. Маҳз ҳамин буд, ки баъд аз Бейрут, Ҳалаб ва Истамбул саноати полиграфӣ дар Миср ривож ёфт ва баъд аз Миср тақрибан дар ҳамаи кишварҳои арабизабони он замон мавқеи худро пайдо кард.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Есипова В. А. История книги/ В. А. Есипова. – Томск, 2011. – 628 с.
2. Озарнӯш О. Таърихи забон ва фарҳанги арабӣ/ О. Озарнӯш. - Техрон, 2015. – 164 с.
3. Халидов А. Б. Арабские рукописи и арабская рукописная традиция/ А. Б. Халидов. – Москва, «Наука», 1985. – 314 с.
4. Исмоил Д. Ошноӣ бо санъати чоп аз ҳуруфчинӣ то саҳҳофӣ/ Д. Исмоил. – Техрон, 2002. – 96 с.
5. Ҷорҷ Сартон. Муқаддимае бар таърихи илм/ Сартон Ҷорҷ. Тарҷумаи Афшор С. – Техрон, 1978.
6. Маҷид Ғ. Ҷ. Таърихи чопи сангии Исфохон/ Ғ. Ҷ. Маҷид. – Техрон 2011. – 822 с.
7. Қосим Сормоӣ. Таърихи чопи китоб ба забони арабӣ дар Аврупо/ Сармоӣ Қосим, 2018. – 154 с.
8. Мирослав К. Муаммои аввалин китобҳои чопшуда бо ҳуруфи мутаҳаррик/ К. Мирослав. Тарҷумаи Муҳаммад Аҳмаднийё.– Маскав, 1979. – 429 с.

ОҶОЗИ ЧОПИ КИТОБ БА ЗАБОНИ АРАБӢ ДАР ҶАҲОН

Ҳадафи аслии ин мақола муаррифии оғози чопи китоб ба забони арабӣ дар ҷаҳон мебошад. Бояд зикр кард, ки пайдоиши санъати чоп, оғозгари ҳаракати нав дар бахшҳои гуногуни ҷомеаи башарӣ будааст, ки дар асоси он таҳаввулу дигаргунӣ дар зиндагии иҷтимоии ҷомеа падид омад. Пас аз фатҳи бахше аз Аврупо ва ба вучуд омадани робита миёни тамаддуни Шарқу Ғарб, шӯру шавқҳои аврупоӣ ба фарҳангу осори шарқӣ зиёд гашт, ки барои шинохти ғарбӣҳо аз тамаддуни нави шарқӣ якҷанд омил сабаб шуда буд.

Яке аз муҳимтарини омилҳо оғози чопи китоб ба забони арабӣ дар ҷаҳон метавонад густариши робитаҳои тичорию иқтисодии Аврупо бо сарзаминҳои шарқӣ бошад, зеро мубодилаи бозаргонии Аврупо бо ҷаҳони Шарқ дар қарни ёздаҳум вусъат ёфт ва омилҳои дигар, ин ошноии бештари ғарбӣҳо бо тамаддуни шарқӣ буд.

Хулоса, оғози наشري китобҳои арабӣ дар Аврупо ба маҷмӯи омилҳое, чун нақши ҷомеаи шарқӣ дар Аврупо, густариши фарҳанги шарқӣ дар ҷаҳон ва таҳқиқу таълифоти шарқшиносон пайванд аст.

Калидвожаҳо: таърих, пайдоиш, санъати чоп, китоб, фарҳанг, забони арабӣ, забони форсӣ, Аврупо, Шарқ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёрзода Ҳомия – ходими хурди илмии Маркази мероси хат-

тии назди Раёсати АМИТ. Суроға: ш. Душанбе, н. Шохмансур, кӯчаи Айни, 27.
Тел: +992 556-00-20-67

НАЧАЛО АРАБСКОГО КНИГОПЕЧАТАНИЯ В МИРЕ

Основная цель данной статьи — представление начало книгопечатания на арабском языке в мире. Следует отметить, что возникновение искусства книгопечатания инициировало новое движение в различных сферах человеческого общества, что привело к изменениям и развитию социальной жизни общества. После завоевания части Европы и установления контактов между восточной и западной цивилизациями интерес европейцев к восточной культуре и произведениям возрос, что привело к ряду факторов, способствовавших признанию западными людьми новой восточной цивилизации.

Одним из важнейших факторов начала арабского книгопечатания в мире, возможно, было расширение европейской торговли и экономических отношений с и странами, поскольку европейская торговля с восточным миром расширилась в одиннадцатом веке, а другим фактором было большее знакомство западных людей с востоком.

Короче говоря, начало издания арабских книг в Европе связано с совокупностью таких факторов, как роль восточные общины в Европе, распространение восточной культуры в мире, а также исследования и труды востоковедов.

Ключевые слова: история, происхождение, искусство печати, книга, культура, арабский язык, персидский язык, Европа, Восток

Сведения об авторе: Ёрзода Хомия — младший научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: город Душанбе, н. Шохмансур, ул. Айни, 27.

Тел: +992 556-00-20-67.

THE BEGINNING OF BOOK PRINTING IN ARABIC IN THE WORLD

The primary aim of this article is to explore and present the origins of book printing in Arabic worldwide. It should be noted that the emergence of the printing press marked the beginning of a new movement across various fields of human society, sparking profound transformations in social life. Following the conquest of parts of Europe and the establishment of connections between Eastern and Western civilizations, European interest in the culture and works of easterners grew significantly. The European enthusiasm for the culture and works of Muslims grew significantly, driven by several factors that played a key role in introducing the Western world to the new eastern civilization.

One of the most important factors behind the beginning of Arabic book printing in the world could be the expansion of trade and economic relations between Europe and the eastern lands. This was due to the growth of European commercial exchanges with the eastern world in the eleventh century, and another factor was the increasing familiarity of Europeans with the East.

In conclusion, the beginning of Arabic book publishing in Europe is connected to a series of factors, including the role of the eastern community in Europe, the spread of Eastern culture globally, and the research and writings of Orientalists.

Keywords: history, origin, printing art, book, culture, Arabic language, Persian language, Europe, East.

Information about the author: Yorzoda Homiya – junior Research Fellow at the Center for Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: Dushanbe, Shohmansur District, Ayni Street, 27.

Tel. +992 556-00-20-67

АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ КИТОБИ “МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ХУРОСОНИ БУЗУРГ”

Охонниёзов А.¹

Китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург”, ки аз тарафи Маркази мероси хаттии Академи-
яи миллии илмҳои Тоҷикистон омода гардида, ду чилди аввали он аз маҷмуи силсилакитобҳо ба
нашр расидааст, икдоми арзишманд дар роҳи шинохти беҳтар ва ҳифзи асолат ва ҳувияти миллий
ва посдорӣ аз бузургони илму фарҳанги тоҷикон ва мероси онҳо ба ҳисоб меояд.

Дар замони кунунӣ, ки ҷаҳон ба як деҳкада мубаддал гашта ва ҷаҳонишавӣ таҳдиди ҷиддӣ ба-
рои зарба задан ба фарҳангу тамаддуни миллатҳо ва халқиятҳо дониста мешавад, танҳо иқдомоте
дар роҳи ҳифзу нигоҳдории мероси миллий ва фарҳангӣ барои пайдории миллат метавонад сатҳе
бошад, ки интишори чунин китоб намунаи бориз аз ин садгузориҳо дар роҳи пешгирӣ аз таҳдидоти
бегона ва аз байн рафтан ё фаромӯш гардидани мерос, суннат ва фарҳанги миллий аст.

Қобили зикр аст, ки пас аз ба истиқлол расидани Тоҷикистон иқдомоти арзишманд ва қоби-
ли таваҷҷӯҳе дар ин замина сурат гирифта, ки таҷлили 1100 солагии давлати Сомониён ба ҳайси
нахустин давлати мутамаркази тоҷикон ва интишори китобу мақолаҳо дар робита бо ин мавзӯ,
интишори китобҳои Асосгузори сулҳу ваҳдат, Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон назари
“Тоҷикон дар оинаи таърих аз ориён то Сомониён”, “Истиқлолияти Тоҷикистон ва эҳёи миллат”,
“Наврӯз шиносномаи миллат”, “Ориёиҳо ва шинохти тамаддуни ориёӣ”, “Забони миллат-ҳастии
миллат”, “Чехраҳои мондагор” ва амсоли онро метавон ном бурд, ки чунин иқдомҳо дар даврони
хеле кӯтоҳи баъди истиқлолият сурат гирифтанд ва ҳадафи он қабл аз ҳама бедории миллий, ҳифзи
асолати фарҳангӣ ва ошноии ҳарчи бештар бо таъриху тамаддуни миллати куҳанбунёди тоҷик ба
унвони меросдорони ин сарзамину ин фарҳанг мебошад ва бетардид падидаи нодир ва қорҳои мон-
дагоре дар таърихи навини тоҷикон ба ҳисоб меоянд.

Китоби “Мероси фарҳангии Хуросони бузург” дақиқан идомаи ҳамин сиёсат мебошад, ки бо
ҳадафи тақвияти худшиносии миллий ва эҳтиром ба гузаштаи пурифтихори бостонӣ таҳия ва нашр
шудааст. Ин китоб, ҳамон гуна ки дар муқаддимаи он омадааст: “Мероси фарҳангии Хуросони Бу-
зург” дар фазои ҳассоси имрӯзӣ ва шароити феълӣ бархӯрдҳои сиёсӣ тамаддунӣ, аз ҷумлаи ло-
иҳаҳои муҳими илмӣ-оммавӣ, тарғибӣ-таблиғӣ ва миллий-мардумӣ буда, таъриху фарҳангу мада-
нияти бузург доштани қаламрави Хуросони Бузург ва билохира нуфузу эътибори сиёсӣ маънавии
миллат-давлати тоҷикро дар арсаи байналмилалӣ ба намоиш мегузорад” [9, 7].

Дар мақола саъй мешавад атрофи чанд масъала перомуни китоби номбурда фикрронӣ сурат
бигирад, ки ба назар мерасад аз аҳаммият ҳолӣ нахоҳад буд.

Аввалан, номгузории ин китоб, ки “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” ба он гузошта шу-
дааст, яъне вожа ва ибороте, ки дар он мавриди истифода қарор гирифтаанд ба сурати кӯтоҳ шарҳ
дода мешаванд.

Вожаи “мерос”

Калима ё вожаи “мерос”, ки асли реша ва баромади он арабӣ аст, дар фарҳангҳо ба маънои
чизе аз фарди ғавтида, ирс пас аз ғавт [1, 852] он чи ба ирс мондааст молу пуле, ки аз ғавтида
ба ворисонаш мондааст [10, 790] омадааст. Аммо дар истилоҳи ин калима дар забони тоҷикӣ-фор-
сӣ метавонад бо пайвасти ба дигар вожаҳо ва калимаҳо ба сурати хеле густарда мавриди истифода
қарор гирад ва маънои нисбатан васеътареро ифода намояд. Дар баъзе аз мавридҳо вожаи “ёдгор ё
ёдгорӣ”-ро низ бо калимаи “мерос” ҳаммаъно медонанд, вале ин ду вожа агарчи то ҳудуде ба ҳам
наздиқ ҳастанд, аммо аз нигоҳи тобиши маъноӣ дар баъди матн аз ҳамдигар тафовут доранд. Зеро
калимаи “ёдгор” дар фарҳангҳо ба маънои нишона аз касе, ки сабаби ёдоварии он мешавад [10, 490]
ва ё он чи аз касе боқӣ монда хоҳирад ёро дар ёд нигоҳ медорад ё ба маънои ҳадя додан ба касе низ
истифода мешавад [7, 1227]. Агарчи мо иборот ва истилоҳоте чун “ёдгориҳои таърихӣ” ва амсоли
онро дорем, вале вақте дар хусуси фарҳанг, илм, адаб, расму оин ва амсоли он сухбат мешавад во-
1. Охонниёзов Абдурахмон - номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илми Маркази мероси хатии назди Раёсати АМИТ.

жаи “мерос” ба таври густурда мавриди истифода қарор мегирад. Масалан, зери ибораи “мероси фарҳангӣ” ҳамаи он осори боқимонда аз қадим, ки осори боарзиши фарҳангиро дар бар мегирад ва барои меросдорон аз аҳаммият ва арзиши махсусе бархурдор буда, наслҳо дар ҳифзу нигоҳдории он ҳамвора талош менамоянд. Барои ҳамин вожаи “мероси фарҳангӣ” барои номи ин китоб муносиб аст ва “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” интихоби мантиқӣ ва равшане барои он мебошад.

Ибораи “Хуросони Бузург”

“Хуросони Бузург” дар замони қадим дар даврони Сосониён ба қисмате гуфта мешуд, ки манотиқи Нишопур, Марв, Ҳирот ва Балхро шомил мешуд ва Тоҷикистони имрӯзаи мо чузъе аз ҳамин хиттаи бузург буд. Тавре академик Фарҳод Раҳимӣ дар мукқаддимаи китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” зикр мекунад: “Ба ин тариқ, Хуросони Бузург ё Хуросони куҳан, ки бо номи Ховарзамин низ маъруф аст, минтақаи таърихӣ паҳноӣ Эрони таърихӣ, ки дар маъхазҳои хаттӣ аз замони Императории Сосониён зикр шудааст. Дар давраи исломӣ Хуросони Бузург манотиқи хеле бузургтареро фаро мегирифтаст, ки нисбат ба се вилояти феълии Хуросон дар Эрон густурдатар буда, минтақаи бахшҳои аз Афғонистон, Эрон, Туркменистон, Ўзбекистон ва Тоҷикистонро муттаҳид мекардааст. Ба он шаҳрҳои калон, аз қабилҳои Балх, Ҳирот ва Ғазнӣ (ҳоло дар Афғонистон), Нишопур, Тӯс (дар Эрон), Марв (дар Туркменистон), Самарқанд ва Бухоро (дар Ўзбекистон) шомил буданд” [9, 7].

Ин мантиқаи хостгоҳи аслии мардумони ориёӣ ва эронинажод буд. Тоҷикон аз аслитарин меросбарони ин сарзамини фарҳангии куҳан мебошанд ва маҳз барои ҳамин китоб номи “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург”-ро гирифтааст, зеро фарҳанги пурғановати ориёӣ, тоҷикӣ-форсӣ маҳдуд ба марзҳои чуғрофиёии Тоҷикистони имрӯза нест, балки қуллӣ фарҳанги қадими Хуросони Бузург аз подшоҳон, файласуфон, намояндагони илму фарҳанг мутааллиқ ба ҳамин мардуми қадимии бумӣ мебошад, ки имрӯз бо номи тоҷик ёд мешавад.

Каюмарс- сарогози китоб

“Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” аз Каюмарс оғоз мешавад ва нахустин ному, ки ба унвони шахсиятҳои таърихӣ Хуросони Бузург дар ин китоб омадааст, маҳз ҳамин ном мебошад. Чаро? Далели аслии ин он аст, ки Каюмарс ҳамон гуна, ки дар ҳуди китоби ёдшуда омадааст, шӯхи асотири мардумони эронӣ аз сулолаи Пешдодиён аст ва дар “Шохнома”-и Фирдавсӣ ба унвони яке аз қаҳрамонони ин шоҳасар доништа мешавад [6, 24]. Маънои “каюмарс”, ки иборат аз ду калимаи авастӣ “гайа” ва “марта” мебошад, зиндагии гузаранда ё ҳаёти фанӣ мебошад. Бархе аз пажӯҳишгарон аз он ба маънои говмард низ ном мебаранд, ки албатта ин тафосир бар маънои ривоёт асос ёфтааст. Аммо он чизе ки мусаллам аст, Каюмарс аз аввалин подшоҳони мардумони ориёӣ ва эронитаборон доништа мешавад, ки аз ҷойгоҳи вижае дар миёни ин мардум бархурдор аст. Дар асотири эронӣ ва дар дostonҳои “Шохнома” Каюмарс як фарди некӯкор ва нексиришту омӯзанда ба тасвир кашида мешавад, ки бозгӯкунандаи сиришти мардуми қадимии мо аст. Фирдавсӣ дар “Шохнома” мегӯяд:

Чу омад ба бурҷи ҳамал офтоб,
Чаҳон гашт бо фарру оину об...
Каюмарс шуд бар чаҳон қадхудой,
Нахустин ба кӯҳ андарун сохт ҷой
...Аз ӯ андар омад ҳаме парвариш,
Ки пӯшидани нав буду нав хуриш...

[11, 16]

Бурҷи ҳамал ҳамон фарвардин доништа мешавад, ки оғози сол ё Наврӯз аст ва Фирдавсӣ дар “Шохнома” оғози солро аз замони ба тахт нишастани Каюмарс медонад ва дар идома ба нав пушидан ва хӯрданиҳои нав дар ҳамон рӯз ишора мекунад, ки расми Наврӯз аз ибтидои пайдоиши он буда, то имрӯз ҳамчунон дар миёни мардуми мо вучуд дорад. Пас, дар ҳар ду маврид, чи Каюмарсро аввалин фиристодаи инсон аз тарафи Ахурамаздо барои расондани паём, ҳамон гуна ки дар Авасто омадааст бидонем, ё чи ӯро аввалин подшоҳи Пешдодиён ба ҳисоб биоварем, ки бо ба тахт нишастани ӯ Наврӯз оғоз мегардад, барои мардуми мо як чехраи боарзиш, пурифтихори таърихӣ ва

мондагор ҳисоб меёбад. Аз ин рӯ, оғози силсилакитоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” бо ҳамин исм шуруъ мешавад, ки худ паёмдиҳандаи таърихи бостонии мардуми тоҷик мебошад.

Нигоҳе ба паҳлӯҳои дигари китоб

Дар китоб роҷеъ ба 400 нафар аз шахсиятҳои номдор ва таърихии хиттаи Хуросони Бузург дар замони қабл аз ислом маълумот дода шудааст, ки ба назари хонанда ва махсусан онҳое, ки бо таърих ва тамаддуни мардуми тоҷику форс қабл аз ислом таваҷҷӯҳ доранд, метавонад чунин тофта бошад, ки теъдоди афроду шахсиятҳо ва осори қабл аз ислом дар ин китоб метавонист аз ин бештар бошад. Далели ин амр метавонад зиёд бошад, аммо муҳимтарин далелаш он аст, ки ин осор бар асари ҳаводиси бади рӯзгор ва гардиши лайлу наҳор ва тохтутозу ҷаҳонкушоӣҳо аз байн рафт. Агарчи бархе аз муҳаққиқон далоили дигареро ҳам барои он пеш меоваранд ва ба сурати китоб надаромадани ин осорро сабаби аз байн рафтани он медонанд. Ба ақидаи муҳаққиқоне аз ин даст дар Эрони пеш аз ислом (манзур Эрони бостон) осори адабӣ маъмулан ба сурати китоб навишта нашуда буд ва асосан ба сурати ривояту дostonҳо аз даҳон ба даҳон мунтақил мешуд ва аз насл ба насл интиқол меёфт, ки баъд аз ислом аз байн рафт [4]. Аммо аслитарин далели аз байн рафтани осору мероси қабл аз ислом ин бархӯрди муттаассибонаи намоёндагони дини навзӯхур бо фарҳангу адаби ориёӣ ва порсии куҳан буд, ки гиребони фарҳангу тамаддануи қадимии хуросони бузургро низ гирифт. Дар пажӯҳишҳои мутааддиде дар хусуси китобсӯзиҳо ва қатлҳои намоёндагони ин фарҳанги куҳан суҳанҳо ва ривоятҳои зиёде гуфта шудааст. Бахусус дар асарҳое чун “Осор-ул-Боқия”-и Абурайҳони Берунӣ, “Тазкират-уш-шуаро”-и Давлатшоҳи Самарқандӣ, “Ду қарни сукут”-и Абдулҳусайни Зарринқуб, “Мазди Ясно ва адаби Порсӣ”-и Муҳаммад Муин ва даҳҳо осори дигар нақл шудааст, ки чи гуна аъроб баъд аз ғатҳи ин минтақа намоёндагони илму фарҳанги бостониро ба қатл расониданд ва осори гаронмояи қадимии қабл аз исломро бо иттиҳомҳои осори муғону маҷус ба қарҳи дарё ва ба коми оташ андохтанд. Агарчи баҳсу баррасии ин мавзӯ дар маҷоли ин мақола нест, аммо лозим донестем то чанд иқтибос ва нақли қавлҳо дар мавриди ин мавзӯ дар ин ҷо зикр намоем, то ба ин масъала равшанӣ андохта шавад, ки шояд ба назари мутолиакунандагони китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” ҷаро намоёндагон ва осори қабл аз ислом камтар ба ҷашм мерасанд.

Абурайҳони Берунӣ дар “Осор-ул-боқия” менигорад, ки “Қутайба ибни Муслим ҳар касеро, ки хати хоразмӣ медонист ва онҳо, ки аз ахбори хоразмӣён огоҳ буданд ва вопасин ахбору иттилоотро миёни худ тадрис мекарданд онҳоро аз байн бурд, ба-дин сабаб ахбори Хоразм тавре пӯшида монд, ки пас аз ислом наметавон онҳоро донист...” [2, 57].

Дар китоби “Ду қарни сукут” аз осори зиёди давраи Сосонӣён ишора шудааст, ки танҳо ному аз онҳо дар китобҳо боқӣ мондааст: “Номи бисёре аз китобҳои давраи Сосонӣ дар китобҳо монда, ки ному нишоне аз онҳо нест, ҳатто тарҷумаҳои онҳо, ки дар аввалҳои давраи Аббосӣён анҷом шуда, аз байн рафтааст ...Вақте Саъд бинни Ваққос бар мадоин даст ёфт дар он ҷо китобҳои зиёде дид ... ҳамаи он китобҳоро дар обу оташ афканданд...”. [3, 96] Дар дебочаи китоби “Мазди Ясно ва адаби порсӣ” ба ҳамаи ин китобсӯзиҳо ва аз байн бурдани осори қабл аз ислом ба сурати қуллӣ ва бо истинод ба манобеи муҳталиф ишора шуда, он як зарбаи маънавӣ ба забону фарҳанги эронӣён дониста шудааст [8, 12-15].

Ҳамаи ин гуфтаҳо ва навиштаҳо ҳикоят аз он дорад, ки осори хеле зиёде дар даврони қабл аз ислом дар хиттаи Хуросони Бузург вучуд дошта, вале мутаассифона аксарияти онҳо бар асари носозгории рӯзгор ва гардиши носозгори лайлу наҳор ба ҳар роҳе nobуд шуда, намоёндагону нависандагони онҳо таъқиб шуда ва ба қатл расиданд. Бо ин авсоф, шояд ин посухе бошад ба ин пурсиши эҳтимолӣ, ки ҷаро дар китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” теъдоди афрод ва осори камтаре аз замони пеш аз ислом вучуд дорад. Агарчи пайдо кардани ҳудуди чорсад нафар аз шахсиятҳои таърихӣ, ки аксарияташон намоёндагони Суғду Бохтар ҳастанд, ҳамчунин мероси фарҳангии он давра ва ҷо додани онҳо дар китоб қору заҳмати андаке нест.

Вижагиҳои китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург”

Дар ин ҷо лозим аст ба сурати муҳтасар ба вижагиҳои китоб ишора шавад. Яке аз вижагиҳои китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” ин аст, ки он мутобиқ бо технологияи муосир омода шудааст, ки дар навбати худ кори муҳасир ба фарде дониста мешавад. Дар он дар робита ба ҳар фард ва намоёндаи QR Code ҷо дода шудааст, ки хонанда ё пажӯҳишгару муҳаққиқ тавассути он ме-

тавонад бо ворид шудан ба он ба осонӣ тамомии иттилооти лозим дар бораи онро ба даст биёварад. Ба чунин тарз омода кардани китоб аз як тараф кори хонандаро барои ба осонӣ ба даст овардани ин ё он маълумот осон мегардонад ва аз тарафи дигар бар чаззобият ва кайфияти китоб меафзояд.

Вижагии дигари китоб ин аст, ки дар он роҷеъ ба бузургони хиттаи Хуросони бузург ва осори онҳо бо чанд забон: забони тоҷикӣ, русӣ, англисӣ ва алифбои форсӣ иттилооти муфидро ба дасти аҳли мутолиа ва ошиқони фарҳанги ноби порсӣ медиҳад. Ин тарзи таҳия ва нашри китоб имкон медиҳад, ки ҳаводорону дӯстдорони ин фарҳанги ғанӣ бо ҳар забоне метавонанд ба маълумоти мавриди ниёзи худ аз ин китоб даст пайдо кунанд.

Китоб номҳои қадимии афродро дар худ ҷо додааст, ки метавонад манбаи хубе барои эҳёи номҳои қадимии мардуми мо бошад, ки худ эҳтиром ба фарҳангу тамаддуни қадимии миллати тоҷик ҳисоб меёбад. Номҳои мардонае чун: Шопур, Авранг, Ардашер, Бобак, Сухро, Меҳрон, Борбад, Бомшод, Бахтофарид ва номҳои занона ба мисли Гурдия, Бурондухт, Шаҳрбону, Меҳрбону, Пируздухт ва амсоли инҳо, ки аксарияташон анқариб ба фаромӯшӣ супурда шудаанд, бори дигар эҳё ва дар номгузории фарзандон мавриди истифода қарор хоҳанд гирифт.

Бо як суҳан метавон гуфт, китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” дастовези хубе барои олимони, муҳаққиқон, пажӯҳишгарон ва ҳатто оммаи ташнагони фарҳангу адаби тоҷикӣ- порсӣ мебошад. Шояд ин китоб бархе аз навоқис, махсусан навоқиси техникӣ дошта бошад, аммо он ба ҳеҷ ваҷҳ аз арзиши он, ки ҳадафаш тарвиҷ ва муаррифии таъриху фарҳанги қадимии тоҷикӣ-форсӣ дар ростои худшиносӣ ва тақвияти хуввияти миллии доништа мешавад, заррае ҳам кам намекунад. Бо ин ҳама, ин ҳанӯз ибтидои кор ва қатрае аз баҳри бекаронаи илму адаб ва фарҳанги тоҷикӣ-порсӣ ва умед аст, ки идомаи ин силсилакитобҳо ба сурати комил омода ва нашр гардида, дастраси ошиқони адабу фарҳанги тоҷикӣ-форсӣ қарор гирад. Ба гуфтаи Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ:

Гумон мабар, ки ба поён расид кори муғон,
Ҳазор бодаи ноҳӯрда дар рағи тоқ аст.

[5]

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Амид, Ҳасан. Фарҳанги Амид / Ҳасани Амид. – Техрон: Фарҳанги андешмандон, 1388. – 647 с.
2. Берунӣ, Абурайҳон. Осор-ул-боқия / Абурайҳони Берунӣ. – Техрон: Амир Кабир, 1386. – 611 с.
3. Зарринқӯб, Абдулҳусайн. Ду қарни сукут / Абдулҳусайни Зарринқӯб. – Техрон: Амир Кабир, 1336. – 335 с.
4. Заршинос, Заҳро. Адабиёти Эрон пеш аз ислом / Заҳро Заршинос // сойти www.buali.ir . 2/11/ 1398 х.
5. Иқболи Лоҳурӣ, “Паёми Шарк”, баҳши 172-ҳаёти ҷовид, ganjoor.net таърихи вуруд: 27.11. 2024.
6. Мероси Фарҳангии Хуросони Бузург. Абдуллоҳ Раҳмонзода, Фарҳод Раҳимӣ, Қобилҷон Хушвахтзода. Маркази мероси хаттӣ. ҷ. 1. – Душанбе: 2024. – 640 с.
7. Муин, Муҳаммад. Фарҳанги форсӣ / Муҳаммад Муин. – Техрон: Маҳорат, 1385. – 1239 с.
8. Муин, Муҳаммад. Мазди Ясно ва адаби порсӣ ҷ. 1 / Муҳаммад Муин. – Техрон: – 484 с.
9. Раҳимӣ, Фарҳод. Мероси фарҳангии Хуросони Бузург, ҷ. 1 / Фарҳод Раҳимӣ. – Душанбе: Маркази мероси хаттӣ, 2024. – 637 с.
10. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Сайфиддин Назаров ва диг., ҷ. 1. – Душанбе: 2008. – 950 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома, Достони Каюмарс / Абулқосими Фирдавсӣ. – Техрон: интишороти Қақнус, 1381 х. – 600 с.

АНДЕШАЕ ЧАНД ПЕРОМУНИ КИТОБИ ТОЗАИНТИШОРЁФТАИ “МЕРОСИ ФАРҲАНГИИ ХУРОСОНИ БУЗУРГ”

Китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург”, ки ду чилди аввали он аз тарафи Маркази мероси хаттии Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон ахиран ба нашр расид, иқдом дар ростои тақвияти худшиносии миллий ва эҳтиром ба таъриху фарҳанги бостонии мардуми мо мебошад. Дар китоб роҷеъ ба 2500 нафар аз намояндагон ва шахсиятҳои барҷаста ва осори фарҳангии Хуросони Бузург, аз ҷумла ҳудуди 400 шахсияти қабл аз исломи ин ҳита дарҷ гардидаанд. Дар мақола талош шудааст роҷеъ ба паҳлӯҳои мухталифи китоб, аз ҷумла вожа ва истилоҳоте, ки дар номгузории он мавриди истифода қарор гирифтаанд, шарҳу тавзеҳ дода шавад ва дар бораи далели кам будани осор ва шахсиятҳои қабл аз ислом дар китоб маълумот дода шудааст. Ҳамчунин, чанд вижагиҳои китоби “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург” дар мақола оварда шудааст. Дар мақола инчунин натиҷа гирифта мешавад, ки наشري китобе аз ин даст дар ростои ҳифзу тақвияти худшиносии миллий, эҳтиром ба таърихи пурғановати бостонии мардуми тоҷик ва оммавиғардонии он аз аҳамияти махсусе бархурдор мебошад.

Калидвожаҳо: Хуросони Бузург, мерос, фарҳанг, Каюмарс, Шохнома, осори қабл аз ислом, худшиносии миллий, эҳтиром ба таърихи миллат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Охониёзов Абдурахмон Дустович, номзади илмҳои филологӣ, ходими илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Нишони: ш. Душанбе, кӯч. Гипразем 36, хонаи 143.

Тел: +992 93 526 6644. **E-mail.** barvoz1363@gmail.com

НЕКОТОРЫЕ РАЗМЫШЛЕНИЯ О НЕДАВНО ИЗДАННОЙ КНИГЕ «КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ ВЕЛИКОГО ХОРАСАНА»

Книга «Культурное наследие Великого Хорасана», первые два тома которой недавно изданы Центром письменного наследия Национальной академии наук Таджикистана, является шагом на пути укрепления национального самосознания и уважения к древней истории и культуре нашего народа. В книгу вошли около 2500 представителей и выдающихся личностей и культурных памятников Великого Хорасана, в том числе около 400 доисламских деятелей этого региона. В статье была предпринята попытка объяснить различные аспекты книги, в том числе слова и термины, использованные при ее названии, а также предоставлена информация о причинах, почему в книге мало доисламских произведений и личностей. Также в статье представлены некоторые особенности книги «Культурное наследие Великого Хорасана». В статье также делается вывод, что издание такой книги имеет особое значение в целях сохранения и укрепления национального самосознания, уважения к богатой древней истории таджикского народа, ее популяризации.

Ключевые слова: Великий Хорасан, наследие, культура, Каюмарс, “Шах-Наме”, доисламские произведения, национальная идентичность, уважение к истории народа.

Сведения об авторе: Охониёзов Абдурахмон Дустович, кандидат филологических наук, научный работник Центра письменных наследий при Президиуме НАНТ. Адрес: г. Душанбе, ул. Гипразем 36, кв. 143.

Тел: +992 93 526 6644. **E-mail.** barvoz1363@gmail.com

SOME THOUGHTS ON THE RECENTLY PUBLISHED BOOK “CULTURAL HERITAGE OF GREAT KHORASAN”

The book “Cultural Heritage of Great Khorasan”, the first two volumes of which were recently

published by the Center for Written Heritage of the National Academy of Sciences of Tajikistan, is a step towards strengthening national identity and respect for the ancient history and culture of our people. The book includes about 2,500 representatives and outstanding personalities and cultural monuments of Great Khorasan, including about 400 pre-Islamic figures of this region. The article attempts to explain various aspects of the book, including the words and terms used in its title, and provides information on the reasons why there are few pre-Islamic works and personalities in the book. The article also presents some features of the book “Cultural Heritage of Great Khorasan”. The article also concludes that the publication of such a book is of particular importance in order to preserve and strengthen national identity, respect for the rich ancient history of the Tajik people, and its popularization.

Key words: Great Khorasan, heritage, culture, Kayumars, “Shah-Nameh”, pre-Islamic works, national identity, respect for the history of the people.

About the author: Okhoniyozov Abdurakhmon Dustovich, candidate of philological sciences, researcher at the Center for Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: Dushanbe, Giprazem St. 36, apt. 143.

E-mail: barvoz1363@gmail.com **Tel:** +992 93 526 6644.

ЗАБОНШИНОСИ

МАЪНОИ МАРКАЗИИ (РЕМАИ) БАЪЗЕ ҶУМЛАҲОИ САВОЛӢ ВА ТАРЗҲОИ ИФОДАИ ОНҲО

Собирҷонов С.¹

Ҷумла ҳамчун воҳиди асосӣ ва муҳимтарини аз лиҳози грамматикӣ ташаккулёфтаи забон (нутқ) ифодакунандаи фикр, мақсад, ҳиссиёт ва майлу хоҳишҳо мебошад. Аломату нишонаи грамматикӣ ташаккулёфтаи ҷумла ифодаи хабарият-хабар додан, маълумот додан (предикативность) ва оҳанги (интонатсияи) хотимаёфтаи ҷумла ба шумор меравад, ки он аломати барҷаста-тарини ҷумла мебошад. Хелҳои ҷумлаҳои сода, ки як системаи мураккаби забонро тақсим мекунанд, дар забоншиносии тоҷик аз ҷиҳати гуногун: сохтору таркиб, муносибатҳои иртиботӣ (коммуникативӣ), пуррагии нопурагии таркиби ҷумла, оҳангу маъно мавриди таснифу таҳлил қарор гирифта баррасӣ шудаанд [6, 90-99; 7, 211-215; 11, 56-74; 13, 17-65; 16, 51-54; 18, 5-35; 20, 288-300; 24, 25-38].

Вобаста ба ифодаи асли мақсад, маънои марказии ҷумла (хабар, мафҳум ё маълумоти нав, ки дар илми забоншиносии байналмилалӣ бо истилоҳи рема ба қор бурда мешавад) ба ҷузъҳои асосӣ мафҳуми ё маълумоти нав (рема) ё ғайриасосӣ-мафҳуми ё далели маълумбуда, (тема) ҷудо кардани таркиби сохтори ҷумла ва муайян кардани тарзҳои ифодаи маънои марказии ҷумла дар забоншиносии байналмилалӣ маъмул гаштааст.

Дар забоншиносии муосири тоҷик ин таҳлил гузаронида нашудааст. Танҳо дар китоби «Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис)», ки аз ҷониби М. Норматов ҳамчун васоити таълим барои донишҷӯён таҳия ва нашр шудааст, таҳти унвони «Таҳлили маъноии ҷумла» дар бобати таҳлили мазкур маълумоти мухтасар мавҷуд аст.

Аз ҷумла дар ин китоб мафҳуми истилоҳии тема ва рема чунин шарҳ ёфтааст:

Он қисмати ҷумла тема номида мешавад, ки калимаҳои ба он дохилшаванда он маъноҳоро ифода мекунанд, ки ба шунавандаю хонанда аз рафти суҳбат ё шароити гуфтор ва инчунин аз ҷумлаҳои пешина маълум аст.

Рема гуфта, калима ва ё маҷмӯи калимаҳоро мегӯянд, ки мафҳуми навро ифода мекунанд. Шунавандаю хонанда бори аввал ба маънои онҳо шинос мешаванд. Баъзан ба рема калимаҳое ҳам дохил мешаванд, ки мафҳуми маълумро ифода мекунанд, вале нависанда онро таъкид накунад, тавачҷӯҳи хонандаро ба он ҷалб кардааст [24, 196].

Дар мавриди дигар устои шодравон Мадиброҳим Норматов чунин таъкид менамояд: «Тартиби калима чун воситаи грамматикӣ нишондиҳандаи темаву рема мебошад. Одатан тема дар аввали ҷумлаву рема баъди он, яъне дар охири ҷумла ҷой мегирад. Рема ҳамеша ва ҳатман мафҳуми навро ифода намекунад. Баъзан ғӯянда ва ё нависанда тавачҷӯҳро ба ҷиҳати маълум ҳам ҷалб мекунанд, зеро мақсади ӯ ҳамон чиз аст. Дар ин ҳолат он аъзо бо вучуди мафҳуми маълумро ифода кардан рема мешавад [24, 199].

Ҳамин тарз, масъалаи мазкур дар забоншиносии тоҷик ба ҷуз маълумоти мухтасар мавриди таҳқиқи баррасии ҳамаҷониба қарор нагирифтааст ва он маълумоти мухтасар ҳам асосан ба таҷзияи маъноии ҷумлаҳои ҳикоягӣ бахшида шудааст.

Нутқ аксар ба тариқи саволу ҷавоб қорӣ мегардад, зеро <<савол воситаи тарафайни мубодилаи фикр>> аст [10, 26-32].

Маҳз ба туфайли саволу ҷавоб бисёр масъалаҳои ба қасд торик равшан ва пурра мегардад. Қобили қайд аст, ки << ҳар як савол як рукни маърифатро дар бар гирифта, дар асоси баъзе далелҳо ба вучуд меояд. Ба воситаи савол чизе хабар дода ва ё фаҳмида мешавад. Савол метавонад ҳақиқат ва ё акси онро дар бар гирад>> [8, 22].

1. Собирҷонов Солеҳҷон – нозади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ

Аз ҳамин сабаб дар нутқ ҷумлаи саволӣ серистеъмол аст ва аз ҷиҳати дараҷаи истеъмол баъди ҷумлаи ҳикоягӣ меистад. Ҷумлаи саволӣ аз ҷиҳати сохт ва маъно гуногун мешавад ва дар нутқ функцияи муайяни иртиботиро адо мекунад. Бинобар ин, ҳаматарафа омӯхтани ҷумлаи саволӣ аҳамияти калони назариявӣ амалӣ дорад.

Дар забоншиносии тоҷик вобаста ба ҷумлаи саволӣ баъзе тадқиқотҳо ба назар расад ҳам, вале на ҳамаи ҷиҳатҳои он омӯхта шудааст. Дар баробари ин, таҷзияи маъноии ҷумла аз рӯйи ифодаи иттилоӣ маълум ва номаълум (маъноӣ марказии ҷумла) ва тарзи ифодаи он низ дар забоншиносии тоҷик ба пуррагӣ мавриди тадқиқ нагардидааст [6, 90-92; 7, 211-215; 11, 64-69; 13, 52-58; 16, 51-54; 18, 27-30; 20, 292-295; 24, 31-34].

Ҷунон ки маълум аст, қимати ҳамаи аъзоҳои ҷумла аз рӯйи ифодаи мақсад як хел нест. Ҳар ҷумла ба ду таркиб ё ҷузъ: асосӣ ва ғайриасосӣ ҷудо мешавад. Ана, ҳамин ба ду таркиби муҳаббиравӣ (коммуникативӣ) ҷудо намудани ҷумларо дар забоншиносӣ таҷзияи актуалӣ меноманд. Дуруст аст, ки <<таҷзияи актуалӣ мақсади иртиботии ҷумларо муайян мекунад>>. [15,30]

Ҷузъ ё таркиби асосӣ ифодагари маъноӣ марказии ҷумла ё ҳабари нави ба шунаванда номаълум бошад, ҷузъи ғайриасосӣ чизи ба шунаванда маълум ва предмети (субъекти) муҳокима аст. Дар забоншиносӣ ин ду ҷузъи иртиботиро бо истилоҳоти гуногун истифода мебаранд: субъекти мантиқӣ ва предикати мантиқӣ, субъекти психологӣ ва предикати маъноӣ, асос ва ядро, тема ва рема ва ғайра [15,30].

Маъмултарини онҳо тема ва рема мебошад. Рема ҷузъи асосӣ, асли мақсад, маъноӣ марказӣ ва муҳаббиравии ифода бошад, тема ҷузъи ғайриасосӣ, дараҷаи дуум аст.

Дар ҷумла маъноӣ марказӣ, мақсади асосӣ-рема ба воситаҳои гуногуни грамматикӣ (интонация, тартиби калима, инверсия задаи мантиқӣ) ва воҳидҳои луғавӣ (шаклҳои феълӣ, ҳиссаҷаҳо, ҷонишинҳои саволӣ) ифода мегардад. Омӯхтани дуруст муайян кардани тарзи ифодаи ремаи ҷумла аз он ҷиҳат аҳамиятнок аст, ки ғўянда дар натиҷаи дуруст истифода бурдани ҳамин воситаҳои метавонад мақсадашро возеҳ баён кунад. Аз ин сабаб ин масъала яке аз проблемаҳои муҳими забоншиносии имрӯза гардидааст. Таҷзияи маъноии ҷумлаҳои ҳикоягӣ дар забоншиносии рус ба дараҷаи муайян омӯхта шудааст, вале бо вучуди ин чунин хусусияти ҷумлаҳои саволӣ дар забоншиносии рус ҳам ҳарҷониба тадқиқ нашудааст [29,107-112].

Махсусан, воситаи ифодаи рема дар ҷумлаи саволӣ ҷолиби диққат аст. Дар ҷумлаи ҳикоягӣ барои ифодаи рема тартиби калима ва интонатсия роли муҳим бозанд, дар ҷумлаи саволӣ калимаҳои саволӣ (ҷонишинҳо, зарфҷонишинҳои саволӣ, интонатсия ва задаи мантиқӣ) воситаҳои муҳим мебошанд.

Оид ба тарзи ифодаи рема дар ҷумлаҳои саволӣ байни олимони чех ва рус ақидаҳои гуногун дида мешавад. Онҳо ифодаи ремаро дар ду навъи ҷумлаҳои саволӣ-ҷумлаҳои саволии ҷонишинӣ ва ғайриҷонишинӣ (ҷумлаҳои саволие, ки бо ҷонишинҳои саволӣ ва танҳо бо интонатсия сурат гирифтаанд) дида баромада, ба ҳулосаҳои зерин омадаанд:

В. Матезиус дар забони англисӣ воситаи ифодакунандаи ремаи ҷумлаи саволии ҷонишиниро (non-polar interrogative) калимаи саволии дар аввали ҷумла омадаро мешуморад, зеро калимаи саволӣ ҷузъи номаълумеро иваз мекунад, ки вай ҳамчун ремаи ҷумлаи ҷавобӣ бояд маълум шавад. Ҷузъҳое, ки баъд аз калимаи саволӣ омадаанд, темаи ҷумлаи саволиро ташкил мекунанд. Дар ҷумлаҳои саволии ғайриҷонишинӣ воситаи ифодаи рема шаклҳои феълӣ шуморида мешавад [21,253].

Ф. Данеш ба ақидаи В. Матезиус зид баромада қайд мекунад, ки дар саволи ҷонишинӣ калимаи саволӣ на ҳама вақт ифодакунандаи рема аст, балки дигар ҷузъҳо низ ремаро ифода карда метавонанд. Дар ҷумлаҳои ғайриҷонишинӣ ифодакунандаи рема танҳо шаклҳои феълӣ набуда, балки роли интонатсия ҳам калон аст. Феъл ҳамон вақт рема мешавад, ки вай дорои маркази интонатсионӣ бошад [8,33].

М.А.Халлидей чунин мешуморад, ки рема ҳамеша дар аввали ҷумла меояд ва он нуқтаест, ки аз вай ҷумла ҳамчун ҳабар сар мешавад, ҳамаи аъзоҳои боқимондае, ки баъд аз вай меоянд, тема аст. Ба фаҳмиши М.А.Халлидей рема мавҷудияти чизест, ки ғўянда онро намедонад, вале доништан мехоҳад. Бинобар он, ба ақидаи ӯ, ремаи ҷумлаи саволии ҷонишинӣ калимаи саволӣ ва темаи ҷумлаи саволии ғайриҷонишинӣ шаклҳои феълӣ аст [28,96].

Я.Фирбас рема шуда омадани калимаҳои саволиро дар он асос инкор мекунад, ки гӯё задаи мантиқӣ дар он нест ва калимаи саволӣ ҳамон вақт рема шуда метавонад, ки он ҳамчун маркази интонатсионӣ қарор гирад (масалан, ҳангоми аз тарафи шунаванда талаб кардани такрори ҷавоб). Ба ақидаи Я.Фирбас дар ҷумлаҳои саволи ғайриҷонишинии олмонӣ ва чехӣ ифодакунандаи рема феъл-хабар аст [28,56].

В.Е.Шевякова далелҳои зиёде оварда исбот мекунад, ки дар ҷумлаҳои саволи ҷонишинӣ калимаи ифодакунандаи пурсишҷонишинии саволӣ воситаи лексикӣ-грамматикӣ ифодаи маънои савол ва ҷудокунандаи предикати саволӣ-рема аст, зеро сарфи назар аз ҷои задаи мантиқӣ ҷавоб танҳо ба ҳамон калимаҳои саволӣ баргардонда мешавад. Дар ҷумлаҳои саволи ғайриҷонишинӣ кайд мекунад В.Е.Шевякова, дар ифодаи рема роли интонатсия бағоят калон аст. Дар ин навъи ҷумлаҳо ҷавоб танҳо ба ҳамон аъзои ҷумла дода мешавад, ки дорои задаи мантиқӣ аст [30,109].

Дар бобати мавқеи зада ва оҳанги ҷумлаи саволӣ Н. Маъсумӣ чунин изҳори ақида намудааст: “Ҳиссае, ки дар ҷумла сухан дар бораи вай меравад, нисбат ба ҳиссаҳои дигари ҷумла шиддатноктар хонда ё гуфта мешавад. Дар он сурат задаи мантиқӣ, ки тобиши фикрӣ ба вучуд меоварад, бо оҳанги саволӣ меояд. Пас маълум аст, чунин зада ва оҳанги саволӣ ба моҳияти сухан нигоҳ карда, дар аввал, мобайн ва охири ҷумла омада метавонад” [20, 293].

И.И.Ковтунова саволро яке аз воситаҳои муҳимтарини муайянкунандаи ремаи ҷумлаи ҳикоягӣ мешуморад. Ҳамон ҷузъи ҷумлаи ҳикоягӣ рема аст, ки ҷавоби ҷумлаи саволиро дар бар мегирад ва он ҷузъи муштарак, ки ҳам дар ҷумлаи саволӣ ва ҳам дар ҷумлаи ҳикоягӣ такрор мешавад, тема аст [15,39].

Пас, ба чунин ҳулоса бояд омад, ки дар ҷумлаи саволӣ он ҷузъе, ки пурсишро ифода мекунад, ремаи ҷумлаи саволӣ аст, зеро ба туфайли он пурсанда маълумоти нав мегирад.

Вобаста ба он ки пурсанда чӣ гуна маълумот гирифтанист, саволҳои гуногун ба миён меояд. Бинобар он, забоншиноси Швейтсария Ш.Балли дар охири асри XIX ва нимаи асри XX саволро ба чор гурӯҳ ҷудо мекунад: дикталии пурра, дикталии ҷузъӣ, модалии пурра, модалии ҷузъӣ.

Мақсади саволҳои дикталӣ фаҳмидани ҳодиса ва воқеае мебошад, ки ба пурсанда номаълум аст. Саволе, ки дар бораи воқеае маълумоти пурра ё тафсилоти онро талаб мекунад, саволи пурраи дикталӣ ва агар танҳо ягон ҷузъи номаълум пурсида шавад, саволи дикталии ҷузъӣ ба шумор меравад.

Саволи модалӣ тасдиқ ё инкори чизи гуфташударо талаб намуда, воқеӣ будан ё набудани мазмуни баёнотро дар назар дорад. Саволи пурра ба тамоми баёнот дахл дошта бошад, саволи ҷузъӣ ба як қисми баёнот мутааллиқ аст [4,47-48].

Дар таснифоти забоншиноси рус Е.А. Брызгунова вазифаи ҷумлаи саволӣ, ки аз ифода кардани ҷузъ ё мафҳуми номаълум иборат аст, ба асос гирифта шудааст. Вобаста ба дараҷаи номаълумии номаълумҳо ва муносибати байни аъзоҳои номаълуми силсилаи номаълумҳо ҷумлаҳои саволи хосса ба панҷ гурӯҳ ҷудо карда шудааст [5,130-131]:

1. Ҷумлаи саволи хоссае, ки дар он ҳамаи аъзоҳои силсилаи номаълумҳо як хел пиндошта мешаванд (имконият ё мавҷудияти якхела доранд): Кӣ омад? (Карим, Салим, муаллим, духтур...); Вай чӣ овард? (китоб, дафтар, либос, нон...);

2. Ҷумлаи саволи хоссае, ки дар он эҳтимолияти яке аз аъзоҳои силсилаи номаълумҳо бештар аст: Имрӯз аз шаҳр Фирӯз омад?; Вай барои ман китоб овард?;

3. Ҷумлаи саволи хоссае, ки дар он эҳтимолияти воқеӣ ё ғайривоқеӣ будани амал, ҳолат, аломат як хел аст: Вай ин гапҳоро медонад? (медонад ё намедонад?) Аҳволат хуб аст? (Хуб аст ё бад аст?);

4. Ҷумлаи саволи хоссае, ки дар он номаълум бо маълуми зикрӣфта киёс карда мешавад: Карим аъло меҳонад-Толиб чӣ? Ҷамшед нағз навишта метавонад.-Хондан чӣ?

5. Ҷумлаи саволи хоссае, ки дар он номаълум бо маълуми пеш зикрӣфта монанд (ташбеҳ, шабеҳ) карда мешавад: Фирӯз бо баҳои аъло меҳонад.-Додараш ҳам бо баҳои аъло меҳонад?

Ҳар як навъи ҷумлаҳои саволи мазкур бо тарзу воситаҳои мухталиф ифода мегарданд, ки дар натиҷа муайян намудани ҷузъи асосӣ ё маънои марказии (ремаи) ҷумлаҳои саволи хосса ба ҳелҳои он вобастагӣ дорад.

Чумлаҳои саволии хоссаи гурӯҳи аввал ба тарзи гуногун сурат гирифта, воситаи асосии ифодакунандаи онҳо ҷонишинҳои саволӣ мебошад. Хусусияти бисёр ҷолиби чумлаҳои саволии мазкур ҳамин аст, ки бисёр кӯтоҳу саҳеҳ буда, мақсади савол дар он хеле равшан зоҳир мегардад ва маъноӣ марказии (ремаи) чумлаҳои саволии мазкур ҷонишинҳои саволӣ ё худ зарфҷонишинҳо мебошанд. Ҳар як калимаи саволӣ ифодакунандаи як ё якчанд силсилаи номаълумҳост. Силсилаи номаълумҳо қатори калимаҳои (предметҳои) пиндошташудае мебошанд, ки ҳар кадоми онҳо предмети муайян ва ё аломати муайяни ин ё он предмету амалро мефаҳмонанд. Масалан, таҳти мафҳуми пурсишҷонишини кӣ номҳои гуногуни шахс (Кӣ омад? -Ақрам? Ақбар? Қодир?; вазифаи шахс (Кӣ омад? -Вазир? Раис? Муаллим...) хешу табор (Падар? Модар? Амак? Тағо?...) ва ғайра дар назар дошта мешавад, ки онҳо якчанд силсилаи номаълумҳоро ташкил медиҳанд ва ҳар як аъзои ин силсилаҳо номи муайяни шахс, предмет ё аломатро мефаҳмонад, вале дар маҷмӯ воқеӣ будани кадоме аз ин аъзоҳои силсила номаълум аст.

Вобаста ба мақсади пурсиш ва ҳаҷму доираи номаълумҳо чумлаҳои саволии хоссаи гурӯҳи аввал ду навъ мешавад:

1. Чумлаи саволӣ бо пурсиши ҷузъ (чумлаҳои саволии ҷузъӣ)
2. Чумлаи саволӣ бо пурсиши шарҳи воқеа, ҳодиса, (чумлаҳои саволии умумӣ, кулӣ).

1. Чумлаҳои саволии ҷузъӣ бо пурсишҷонишинҳои кӣ, чӣ, чӣ хел, чӣ гуна, чӣ тавр, кадом, чанд, чӣ қадар, қай, қучо, чаро пурсиши субъект, объект, аломат, микдор, замон, маконро ифода мекунанд. Дар ин тип саволҳо ба пурсанда як ҷузъи ин ё он ҳолату вазъият ё хабарият номаълум аст ва мақсади пурсанда ҳам фаҳмидан ё муайян кардани ҳамин ҷузъ мебошад.

Аз ин рӯ, ҷузъи асосӣ ё маъноӣ марказии чумлаҳои саволии хоссаи ҷузъӣ ё худ ремаи чумлаҳои саволии мазкур асосан калимаҳои саволӣ-пурсишҷонишинҳо мебошанд.

Дар чумлаҳои ҳикоягӣ ин ё он аъзои чумла дар як ҳолат ба тема ва дар ҳолати дигар ба рема дохил мешавад, аммо дар чумлаҳои саволии ҷузъӣ ин ҳодиса ба назар намерасад. Дар чумлаҳои мазкур танҳо ҳамаи аъзои чумлае, ки бо ҷонишини саволӣ сурат гирифтааст рема мебошад:

Ин ҷӯпони Шумо аз қучост, номаш чист ва падараш кист? Алимардон пурсид.

–Номи ҳудаи Ёдгор ва номи падараш Бозор аст, асли инҳо инчӯ набуда, аз тобини Қўлоб ба ин тараф афтидаанд ... [1, 39].

Дар мисоли зикршуда аъзоҳои саволии чумла аз қучост, номаш чист ва падараш кист? ремаи ё маъноӣ марказии чумлаи саволӣ мебошанд ва ҷавоби онҳо: Ёдгор, Бозор, аз тобини Қўлоб дар чумлаи хабарӣ (ҳикоягӣ) ремаи чумларо ифода кардаанд.

Тартиби калима чун воситаи грамматикӣ дар чумлаҳои хабарӣ нишондиҳандаи темаву рема мебошад. Маъмулан дар аввали чумла тема ва баъди он, яъне дар охири чумла рема ҷой мегирад.

Дар чумлаҳои саволии мазкур тартиби калима дар нишон додани ё муайян кардани рема нақше надорад.

Дар чумлаҳои саволии ҷузъӣ ремаи чумла ё аъзои саволии чумла дар аввал, мобайн ва охири чумла меояд:

а) дар аввал:

Қай ба Сталинобод меравӣ?

Қай, ки гӯед. [23, 142]; Кӣ ба зиндагии ту ҳалал дод? Чӣ қор қард? –Чӣ қор мекард? –гуфт Улфат бо алам... [12, 15]; Кист, ки нофи ҳудаи худ бурад? [3, 45]; –Чандто ордени гирифтед, ҷӯра? –пурсид Нуруллобек.

– Ду-се та ҳаст, –гуфт хоксорона Додочон [12, 181];

б) дар мобайн:

А-а-а-а.. мардак чӣ гуфтӣ, садқат бишам, уммати мана оқ қардӣ. Гапата гир!-бо ҳашм хест модар [26, 240]; -Фермаро дар ин аҳвол кӣ аз дасти Шумо қабул мекунад? [26, 143].

в) дар охир:

Азимов-Ба фикри Шумо, ҳамин қор қори кӣ? [9, 127]; Фузайл-Мулло Раҳим, ҳу... вай тӯтибурут қист? [9, 141]; –Ман чӣ хел меравам? Айбу шарм чӣ мешавад? [12, 282]; –Хат-дия. Ба кӣ хат? –Ба фалакпаймои шашум [22, 247].

Ҷавоби чумлаҳои саволии ҷузъӣ бештар хеле маҳдуду кӯтоҳ буда, аз ду-се калима иборатанд.

Азимов –Ҳа, газетаи нағз, хаташ хати кӣ?

Суҳаноро –Хати ҳамин Маҳтоб Сангинова [9, 105];

–Чанд нафар шуд?

–Бисту ҳашт [9, 252];

–Аз кучо ёфтӣ?

Писар каме хомӯш монда, сонӣ бо ғурур ҷавоб дод:

–Аз магазин [9, 216].

Хулоса, маъноӣ марказии (ремаи) ҷумлаҳои саволии ҷузъӣ асосан ҷонишинҳои саволӣ буда, тавассути интонатсия, задаи мантиқӣ дорои оҳанги саволӣ мегарданд. Хатти ҳаракати оҳанги (навои ё лаҳни) ҷумлаҳои мазкур пастрав мебошад.

2. Ҷумлаҳои саволии умумӣ (ё тавзеҳӣ бо пурсиши шарҳи воқеа, ҳодиса, ҳолат)

Ҷумлаҳои саволии умумӣ асосан бо пурсишҷонишини чӣ сураат мегиранд. Ҷумлаҳои саволии мазкур таркибан маҳдуду (камҷузъу) устувор буда, ҳамчун ҷумлаи фразеологӣ дар шакли тайёр истифода мешаванд.

Азбаски табиати ҷумлаҳои саволӣ дар шакли кӯтоҳ ифода шудан аст, бинобар ин, қисми зиёди онҳо ихтисор шуда, дар шакли ҷумлаҳои эллиптикӣ ё худ ҷумлаҳои яктаркиба шах шуда мондаанд. Мисол: –Ҳа, чӣ гап? –гуфта пурсид.

–Ман-Айнӣ-гуфтам [3,48]; –Ҳа, Сафар, чӣ гапҳои тоза? –пурсид Осмуҳин ба вай ҷавоб дода [14,368];

Ҷавоби ҷумлаҳои саволии умумӣ нисбатан пурратар мебошанд:

–Ҳа, чӣ хабар?–гӯён пешвоз гирифт.

–Қор бад,-гуфт дар ҷавоб милитсонери ҳозир расида омада ва илова кард: – аз дасти милитсионерҳое, ки бештаринашон машқ надидаанд, ҳатто милитикандозиро ҳам намедонанд, чӣ қор меояд? [2, 364];

–Чӣ ҳодиса, чӣ ҳодиса – гӯён ҳамаи дар меҳмонхона будагон ба Полвон-Араб нигоҳ карданд. –Ман барои ёзидан аз меҳмонхона баромадам – гӯён ларзон-ларзон Полвон-Араб ҳикоя сар кард:–дар рӯи суфаи меҳмонхона як сиёҳӣ намудор шуд [2, 361].

–Ҳа, тақсир, чӣ хидмат? –гуфта пурсид, Имом пас аз расонидани саломӣ Мулло Маҳмуд гуфт:

–Бояд ту барои духтарчаат ақиқа кунӣ, чун ман ин ҳукми шариатро барвақтар ба ту нафаҳмондаам, аз ин сабаб домолло маро ҳам коҳиш карданд [3, 46].

Оҳанги ҷумлаҳои саволии умумӣ (бо пурсиши шарҳи ҳодиса) аз оҳанги ҷумлаҳои саволии ҷузъӣ (бо пурсиши ҷузъ) фарқ мекунад.

Дар ҷумлаҳои саволии умумӣ хатти ҳаракати оҳанг (наво) дар маркази оҳанги саволӣ то андозае баландшаванда аст. Дар ҷумлаҳои мазкур задаи таъкидӣ ба калимаи дуюме, ки баъд аз пурсишҷонишин омадааст, меафтад ва тамоми ҷумла пурсишро ифода намуда, ба ҷузъҳои маъноӣ: асосӣ ва ғайриасосӣ (тема ва рема) ҷудо намешавад. Танҳо аз ҷузъи асосӣ (рема) иборатанд.

Ҳамин тарз, ҷумлаҳои саволии умумӣ нисбат ба ҷумлаҳои саволии ҷузъӣ таркибан устувортар буда, ҷавоби нисбатан муфассалу пурратаро талаб мекунад. Ҷавоби ҷумлаҳои саволии хосаи ҷузъӣ бо як калима ифода шуда метавонад. Масалан: –Духтари зебо,-ҷавон боз ба гап даромад-номат чист?-Зевар [22,88]. Аммо ин ҳодиса дар ҷумлаҳои саволии хосаи умумӣ дида намешавад, фақат, дар ҳолати ҷавоби манфӣ додан бо як-ду калима ҷавоб шуда метавонад. Масалан:–Чӣ гап? –ҳеҷ гап не [9,133].

Дар ҷумлаҳои саволии хосаи гурӯҳӣ дуюм, ки дар онҳо эҳтимолияти яке аз аъзоҳои силсилаи номаълумҳо бештар аст, маъноӣ марказии (ремаи) ҷумла тавассути интонатсия, задаи мантиқӣ ва муносибати маъноӣ ҷумлаҳои пешина бо ҷумлаҳои баъдина сураат мегирад. Дар ҷумлаҳои саволии хосаи гурӯҳӣ сеюм, ки дар он эҳтимолияти воқеӣ ё ғайривоқеӣ будани амал, ҳолат, аломат як хел аст, бо ёрии интонатсия, задаи мантиқӣ ва муносибатҳои тазодии аъзоҳои силсилаи номаълумҳо равшан мегардад. Ремаи ҷумлаҳои мазкур бештар асосан хабари ҷумла мебошад. Дар ҷумлаҳои саволии гурӯҳӣ чаҳорум дар муайян намудани рема ҳиссаи саволии –чӣ, интонатсия бо навои пастрав ва муносибати маъноӣ қиёсии ҷумлаи баъдина бо ҷумлаи пешина нақши муайяне доранд. Ҷумлаҳои саволии гурӯҳӣ панҷум тавассути тартиби ҷойгиршавии ҷумлаҳо ва

муносибати маъноии байни ҷумлаҳои пешинаю баъдина бо ёрии интонатсия маъноӣ марказии худро, яъне, монандкуниро ифода мекунад. Мавриди таъкид аст, ки чор гурӯҳи ҷумлаҳои саволии хоссаи дар боло зикршуда бо вазифаю мавридҳои истифодаю тобишҳои маъноӣ ва маъноӣ марказиашон аз ҳамдигар фарқ намуда, ҳар кадоми онҳо ба таҳқиқу таҳлили ҷудогона нигарон аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ С., Куллиёт, ҷ. 2 / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 475 с.
2. Айнӣ С., Куллиёт, ҷ. 3 / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1960. – 620 с.
3. Айнӣ С., Куллиёт ҷ.5 / С. Айнӣ. – Сталинобод: Нашрдавтоҷ, 1963. – 274 с.
4. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли – М., 1955. – 416 с.
5. Брызгунова Е.А. Звуки и интонация русской речи / Е.А. Брызгунова 3-е изд. – М., 1977. – 278 с.
6. Грамматикаи забони тоҷикӣ. Синтаксис. Китоби дарсӣ барои мактабҳои олий. – Душанбе: Нашрдавтоҷ, 1963. – 183 с.
7. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷ.2. – Душанбе: Дониш, 1986. – 371 с.
8. Daneš F. Intonace otarky // Nache Rec : čbortnik prahu (Чехия) / F. Daneš, 1949 г., №33, – С.33.
9. Дехотӣ А. Куллиёт, ҷ. 2 / А. Дехотӣ. – Душанбе, 1965. – 218 с.
10. Жинкин Н.И. Вопрос и вопросительное предложение / Н.И. Жинкин ВЯ. 1955, №3. – С.26-32
11. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис. Ҷ.2. Китоби дарсӣ барои факултетҳои филологияи мактабҳои олий. – Душанбе: Маориф, 1984. – 324 с.
12. Икромӣ Ҷ. Зоғҳои бадмур / Ҷ. Икромӣ. – Душанбе: Адабиёти бачагона, 2020. – 391 с.
13. Камолиддинов Б. Наҳви забони тоҷикӣ / Б. Камолиддинов, – Душанбе: Собириён, 2010. – С.52-58
14. Карим Ҳ. Оқшуда / Ҳ. Карим. – Душанбе: Ирфон, 1965. – 368 с.
15. Ковтунова И.И. Современный русский язык. Порядок слов и актуальное членение предложения / И.И. Ковтунова – Москва: Просвещение, 1976. – 238 с.
16. Қосимова М.Н., Камолиддинов Б. Маҷмӯаи машқҳои синтаксиси забони тоҷикӣ / М.Н. Қосимова, Б. Камолиддинов, – Душанбе, 1976. – 114 с.
17. Қосимова М.Н. Ганҷи сухан / М.Н. Қосимова, – Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2013. – 639 с.
18. Қосимова М.Н., Структура ва семантикаи ҷумлаҳои содаи насли асри XI / М.Н. Қосимова. – Душанбе, 1986. – 86 с.
19. Лаптева О.А. Чехословацкие работы последних лет по вопросам актуального членения предложения / О.А. Лаптева, В.Я. – М. 1963, №4. – С.28
20. Маъсумӣ Н. Асарҳои мунтахаб Ҷ. II / Н. Маъсумӣ // Забоншиносӣ. – Душанбе: Ирфон, – 349 с.
21. Матезиус В.О. Так называемом актуальном членении предложения / В.О. Матезиус, В кн.: Пражский лингвистический кружок. , – М., 1967. – 558 с.
22. Муҳаммадиев Ф. Сози Мунаввар / Ф. Муҳаммадиев – Душанбе: Ирфон, 1969-275 с.
23. Ниёзӣ Ф. Вафо / Ф. Ниёзӣ. – Душанбе: Ирфон, 1976, ҷ. 1. кит. 1. – 310 с.
24. Норматов М. Забони адабии муосири тоҷик (синтаксис) / М. Норматов. – Душанбе, 2011, – С.195-199
25. Сабиржанов С. Собственно вопросительные предложения в современном таджикском литературной языке / С. Сабиржанов. – Душанбе: Мир издателей, 2011. – 199 с.
26. Сорбон. Санги Сипар. Ҷўғӣ / Сорбон. – Душанбе: Ирфон, 1977, – 356 с.
27. Улуғзода С. Субҳи ҷавони мо / С. Улуғзода. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 377 с.
28. Фибос В.Я. Функции вопроса в процессе коммуникации / В.Я. Фибос, 1972, №2. – С.56.
29. Halliday M.A. Notes on transitivity and in English, Journal of linguistics / M.A. Halliday. 1967, 3 разд.5

30. Шевякова В.Е. Актуальное членение вопросительного предложения / В.Е. Шевякова. ВЯ.1974, №5. – С.107-112.

МАЪНОИ МАРКАЗИИ (РЕМАИ) БАЪЗЕ ЧУМЛАҲОИ САВОЛӢ ВА ТАРЗҲОИ ИФОДАИ ОН

Дар мақола яке аз масъалаҳои омӯхтанашудаи забони адабии муосири тоҷик маънои марказии (ремаи) баъзе ҷумлаҳои саволӣ ва тарзҳои ифодаи он мавриди таҳлилу баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллифи мақола моҳияти маънои марказии (ремаи) ҷумларо ошкор намуда, андешаю мулоҳизаҳои мухталифи забоншиносони байналмиллалӣ ва ватаниро оид ба масъалаи таснифоти маъноии ҷумла вобаста ба ҷузъҳои тема ва рема баррасӣ намудааст. Аз мулоҳизаҳо бармеояд, ки ҷузъи тема мафҳум ё фикри ба шунаванда маълум буда, ҷузъи рема мафҳум ё фикри ба шунаванда навад. Мақсади ҷунин таснифот дар ҷараёни гуфтор ҷалб намудани шунаванда ба маънои марказии ҷумла мебошад. Муаллифи мақола панҷ навъи ҷумлаҳои саволи хоса ва гунаҳои сохторию маъноии онҳоро муайян намуда ва дар мисоли як навъи ҷумлаҳои мазкур, ки онро ба ду гурӯҳ:

1. Ҷумлаҳои саволи ҷузъӣ (бо пурсиши ҷузъ)

2. Ҷумлаҳои саволи умумӣ (бо пурсиши шарҳи воқеа, ҳолат, ҳодиса) ҷудо намуда, воситаю тарзи ифодаи маънои марказии ин ҷумлаҳоро нишон додааст.

Калидвожаҳо: ҷумла, маънои марказӣ, тема, рема, ҷумлаи саволи ҷузъӣ, ҷумлаи саволи умумӣ, ҷонишинҳои саволӣ, интонатсия, тартиби калима.

Маълумот дар бори муаллиф: Собирҷонов Солеҳҷон, ходими пешбари илмии Институти забон ва адабиёти ба номи А. Рӯдакии АМИТ. Нишонӣ: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, х. Рӯдакӣ, 21.

Тел.: (+992) 907-90-70-03

ЦЕНТРАЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ (РЕМА) НЕКОТОРЫХ ВОПРОСИТЕЛЬНЫХ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И СПОСОБЫ ИХ ВЫРАЖЕНИЯ

В статье проанализирован и обсужден один из неизученных вопросов современного таджикского литературного языка – центральное значение (рема) некоторых вопросительных предложений и способы их выражения. Автор статьи раскрыл сущность центрального значения (ремы) предложения и обсудил различные мнения и соображения зарубежных и отечественных лингвистов по вопросу классификации значения предложения в зависимости от компонентов темы и ремы. Из данных суждений следует, что тематический компонент – это известное слушателю понятие или идея, а рема компонент – новое для слушателя понятие или идея.

Целью такой классификации в ходе речи является привлечение слушателя к центральному смыслу предложения. Автор статьи выделил пять типов специальных вопросительных предложений и их структурно-смысловые типы. На примере одного типа этих предложений автор разделил их на две группы: 1) частичные вопросительные предложения (с частичной вопросительной формой); 2) общие вопросительные предложения (с просьбой объяснить событие, ситуацию, происшествие), с помощью которых показал средства и способы выражения центрального смысла этих предложений.

Ключевые слова: предложение, центральный смысл, тема, рема, компонент вопросительного предложения, общее вопросительное предложение, вопросительные местоимения, интонация, порядок слов.

Сведения об авторе: Собиржанов Солеҳджан, ведущий научный сотрудник Института языка и литературы имени А. Рудаки АМИТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, проспект Рудаки, 21.

Тел.: (+992) 907-90-70-03

THE CENTRAL MEANING (RHEME) OF SOME INTERROGATIVE SENTENCES AND WAYS OF THEIR EXPRESSING

The article analyzes and discusses one of the unexplored issues of the modern Tajik literary language – the central meaning (rheme) of some interrogative sentences and ways of their expressing.

The author of the article revealed the essence of the central meaning (rheme) of a sentence and discussed various opinions and consideration of foreign and domestic linguists on the issue of classifying the meaning of a sentence depending on the components of the topic and rheme. From these point of view, it follows that the thematic component is a concept or idea known to the listener, and the rhema component is a new concept or idea for the listener.

The purpose of such classification during speech attracts the listener to the central meaning of the sentence. The author of the article identified five types of special interrogative sentences and their structural and semantic types. Using the example of one type of these sentences, the author divided them into two groups: 1) partial interrogative sentences (with a special (incomplete) interrogative form); 2) general interrogative sentences (with a request to explain an event, situation, incident), with the help of which he showed the means and ways of expressing the central meaning of these sentences.

Key words: sentence, central meaning, theme, rheme, component of an interrogative sentence, general interrogative sentence, interrogative pronouns, intonation, word order.

Information about the author: Sobirzhanov Solezhan, Leading researcher at the Institute of Language and Literature named after A. Rudaki NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 21.

Tel.: (+992) 907-90-70-03.

ВАЗИФА ВА МАВҚЕИ ПАСВАНДИ - АК ДАР АШЪОРИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӮДАКӢ

Қодирова С. А.¹

Бо мақсади вазифа ва мавқеи пасванди “ак”-ро дар ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ нишон додан, тамоми эҷодиёти Рӯдакӣ ва он адибон, муҳаққиқоне, ки дар бораи Рӯдакӣ таҳқиқот гузаронидаанд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифт.

Пасванди (-ак) дар ашъори устод Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ бо чунин қолабҳо қорбурд мегардад:

1. **Бо исм омада исми нав месозад:** ашъро ба таври умумӣ ифода мекунад: намак, мардумак [3, 136] ва ғайра, ашъро ба ашъи асоси калима монанд мекунад: дилбарак, нонак, зулфак [3, 336] миёнак, мурғак, нозукак, таомак, торақ, тирак, чаковак [3, 334], чодарак, ридак [4, 337], (ғуломи чавон) ва ғайра, аз кадом ашъ сохта шудани исмро нишон медиҳад: палоларак [4, 338] ва ғайра, аз исмҳои маънӣ номи беморӣ месозад: ранҷак, сурҳак ва ғайра. 2. **Аз сифатҳо исм месозад, ки ашъро аз рӯи аломаташ ифода менамояд:** нозукак, намак [3, 141], ва ғайраҳо. 3. **Аз исму сифат номи ҳашароту ҳонварон, парандагон месозад:** кирмак [5, 330].

Чаковак (мурғи хурди хушовоз), ки садои хушоҳанг дорад [5, 334], пӯпак [5, 335] ба маънои – (хушхӯд, шонасарак), дар дарахтон лона месозад сапеддарак [5, 325] ва ғайра. 4. **Аз асоси замони ҳозиранд феъл исми амал месозад:** ғалтак, чинак [5, 221] ва ғайра. 5. **Аз калимаҳои тақлидӣ исмҳои гуногун месозад:** бонгак [5, 334], ба маънои - овози оҳиста ва ғайра.

Хромов А. Л. Чунин ақида дорад, ки пасванд (-ак) таърихи қадима дорад. (-ак) аз забони суғдӣ - ака манша мегардад ва дар забони ягнобӣ, ки давоми забони суғдӣ, барои ифодаи хурдию навозиш ва сохтани исмҳо хизмат мекунад» [2, 143].

Ба ақидаи мо пасванди - ак дар адабиёти классикӣ тоҷик бештар дучор меояд ва доираи калимасозии он васеъ аст. Дар осори шоирони классикӣ ин пасванд яке аз морфемаҳои серистеъмол ба ҳисоб меравад, ки як калима бо маъноҳои мухталифи худ, яъне иштиқоқ мегардад ва мавриди қорбурди адибону нависандагон қарор мегардад. Аммо дар осори Саййиди Насафӣ ва ҳамасрони ӯ пасванди -ак камистеъмол аст. Инчунин ба ҳамин маъноҳо дар осори Раҳим Ҷалил низ пасванд истифода шудааст (Р. Ғаффоров дар рисолаи «Язык и стиль Рахима Джалила 1964, 18). Расторгуева чунин ақида дорад, ки дар забони гилонӣ ҳамчун пасванди калимасоз муаррифӣ намешавад, балки аз тарафи муҳаққиқон чун унсурӣ шаклсоз қаламдод мешавад, ки ба калимаҳо ҳамроҳ шуда хурдию навозиш ва тамасхурро мефаҳмонад [12, 51].

Бояд хотирнишон намуд, ки пасванди - ак бар ҳилофи забони адабии пешин дар забони адабии муосир хеле ғаёл гардидааст. Ҳамчунин дар шеваҳо низ ҳамин хусусиятро дорост. С. Раҳмагуллозода дар рисолаи худ «Калимасозии исм» ишора намудааст. «Пайдоиши вариантҳои савтии - ак натиҷаи ҳамнишинӣ бо дигар ҳарфҳо буда, барои озодона ва раван баён намудани вожаҳо хизмат менамояд» [17, 22].

Ба ақидаи мо вариантнокӣ дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, Саййиди Насафӣ ва ҳамасрони онҳо дар шаклҳои гуногун вучуд доштани ҳамон як мафҳум аст, ки дар натиҷаи тағири шакли ин ё он воҳиди забонӣ пайдо мегардад, вале бо вучуди тағири зоҳир ҳамон хусусият ва вазифаеро адо мекунад, ки варианти асли ба зимма дорад.

Профессор Ғ. Ҷӯраев доир ба вариантнокӣ шеваҳо қайд намудааст, ки муҳаққиқон андешаҳои гуногун доранд. Аз он ҷумла В. В. Виноградов, Н. М. Шанский, О.И. Блинов, А. И. Смирнитский, О.С. Ахманова ва дигаронро ёдрас шудааст.

Ба ақидаи мо ҳангоми сохтани калимаҳо бо пасванди - ак, унсурҳо ба тағйироти гуногун дучор мешаванд.

Бо дарназардошти ҳамин мо чунин ақидаҳоро дорем, ки ин морфема вариантҳои зиёд дорад. Ин пасванд яке аз морфемаҳои серистеъмол дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ ба ҳисоб меравад. Пасванди - ак дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бештар маънои хурдию навозиш таҳқиру тамасхур, таҳдиду нописандӣ, дӯстдорӣ ва монандии чизеро ба чизе нишон медиҳад.

1. С. А. Қодирова – н.и.ф., ходими калони шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакӣи АМИТ.

Мисол: дастак (136), чамолак, торақ (262), насимақ, қулфак, вайҳақ (303), Афшак - (шабнам) 322, кирмақ 330, чаковақ 334, пупак- (худхуд, шонасарақ), бонгақ - (бонг, овози охиста), зайбақ ва ғайра.

Пасванди - ақ на танҳо дар забони адабии тоҷик ва адабиёти классикон бисёр серистеъмол, балки дар дигар забонҳои эронӣ (форсӣ, дарӣ, пашту, осетинӣ) ва ғайра маъмул аст. Бояд хотирнишон намоем, ки доираи истифодаи вариантҳои онҳо аз лиҳози теъдод баробар нест. Мисол: Дар забони тоҷикӣ пасванди - ақ (-ақак) [1, 118], дар забони форсӣ - ақ (-екақ) [1, 71], пашту -ақ (-а/қау, - и/ қау) [1, 141], яғнобӣ -ақ(-қ) [1; 66], забони шугнонию рушонӣ - қ (-иқ, -оқ) [12; 343], язғуломӣ -ақ (-ъқ, уғ/уқ) [12, 405], ишқошимӣ -қ (-уқ) [12, 499] истифода шавад, дар ашъори Рӯдаки ва ҳамасрони ӯ бо чунин шакл истифода мешавад: (-ақ, -яқ).

Дар шеваҳои забони тоҷикӣ: лаҳҷаҳои арабӣ тоҷикзабон -ақ //еқ [17, 51], райони Китоб -ақ (-йақ) [12, 27], атрофи Андиҷон -ақ (-ҳақ, -йақ) [10, 26], лаҳҷаҳои Ромит -ақ (-иқ, -оқ) [17, 14], лаҳҷаҳои Бадахшон -ақ (иқ -еқ, -уқ, -ъқ) [9, 26], шеваи ҷанубӣ -ақ (-иқ, -еқ, -уқ, -ъқ, -йақ, -ҳақ) [9,19-20], шеваи шимолӣ -ақ (-ҳақ, -йақ) [9, 63], шеваи ҷануби шарқӣ -ақ (-иқ, -қ, -ъқ, -йақ, -ҷъқ) [9, 80], бо чунин тарз истифода мешавад.

Профессор Д. Хоҷаев ҳангоми таҳқиқи баррасии осори пурқимати Шамси Қайси Розӣ, доир ба 35 адад пасванди шаклсозу калимасоз маълумот додани ӯро таъкид кардааст [12, 74 - 135].

Маҳорати эҷодии устод Рӯдакӣ аз нигоҳи истеъмоли калимаҳо дар ду самт ба назар мерасад; самти аввал интиҳоби калимаҳо ва самти дувум, обуранги бадеии онҳо.

Бо пасванди –ақ созмон ёфтани калимаҳо дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ ва ҳамасрони ӯ, муқоиса бо дигар шоиронро ба тафсил аз назар мегузаронем.

1. Бо исми омада исми нав месозад:

1.1. Ашъро ба таври умумӣ ифода мекунад: намақ, мардумак, чашмақ ва ғайра.

Ин гуна унсурҳо бо қолаби шаклсозии худ фарқ мекунамд. Аз ин лиҳоз дар шакли хурдию навозиш истифода бурдани калимаҳо ҳоси услуби Рӯдакист. Мисол:

Сифати чашми машуқа намудани Рӯдакӣ:

Ба зулф кажж, валекин ба қадду боло рост,
Ба тан дуруст, валекин ба чашмақон бемор.
[3 54]

Байти зер оҳанги ишқӣ дорад, то андозае ошиқ аз кори кардаи худ пушаймон аст, зеро афкандани гуноҳи хеш бар ӯ на гусел кардан бо дастаки хеш тобиши навозишӣ дораду оҳанги афсӯсу пӯшаймониро фаро гирифтаанд:

Чун гусе(л) кардамат бо дастаки хеш,
Гунаҳи хеш бар ту афкандам.
[3, 327]

Ин гурӯҳи калимаҳо оҳанги тасвир ё баёни фикрро ба забони халқ хеле наздик мегардонанд ва муассир месозанд. Чунончи, гусе(л) ва дастак дар ин шеър.

Вожаи даст+ақ дар осори устод Айнӣ бо ду маънӣ ба кор бурда шудааст. 1.Калимаи дастак аз исми даст ва пасванди -ақ бунёд гардида, чунин шарҳ ёфтааст: 1. Дастак қоғазӣ ба ҳам часпонидаи дароз буд, ки дар он рӯйхати номгӯйҳои моликиятро менавиштанд ва онро монанди бозубанд лӯлашакл мепечониданд. Баъд аз хасбур кардан ба дастаки подшоҳӣ мегузарад [12, 166]. 2.Ба маънии дастаи дар. 3. дастаи чизе: аҷаб як манзараи дилрабоӣ нишон медоданд ва дар байни шоҳаҳои ғузапоя монади дастаки парвоз бо суръат ва интизом даромада мебароманд [12, 22] .

Гулназар тавонистааст, ки рӯзгори ин саромади шоиронро бо муаммоҳои зиндагии мо пайваста ба хонанда панд диҳад, ӯро барои аз гузашти рӯзгор ибрат гирифтани талқин намояд. Ба қавли Гулназар Келдӣ: «Рӯдакӣ Худои арзи суҳан!» дар таърихи фарҳанг, забону адабиёти мо саҳми бузурге гирифта ва бо ин шоир моро хушдор медиҳад:

Магӯ, ки ҳамдиёри Рӯдакиям,
Тавонӣ ҳамдиёри Рӯдакӣ бош!

[1, 33]

Вожаи зулф бо пасванди (-ак) ва пасванди (-он) пайваст шуда ашёро ба таври умумӣ ифода мекунад: зулф+ак=зулфак, зулфак + он - зулфакон, чамбандии исм. Мисол:

Ҳамеша чашмам зӣ зулфакони чобук буд,
Ҳамеша гӯшам зӣ мардуми сухандон буд.

[3, 327]

1.2. Ашёро ба ашёи асоси калима монанд мекунад: дилбарак, дунонак, зулфак, миёнак, мурғак, нозукак, таомак, торақ, тираке, чаковак, чодарак, риндак (ғуломи ҷавон) ва ғайра.

Дилбарак - шакли хурд ва навозишкоронаи дилбар. Дар байти зер шоир маҳбубаи хурдакаки худро бо навозиш ёд карда, рӯйи ўро бо моҳ ташбеҳ мекунад ва ду бари рӯйи ўро, ки ба сурхӣ моил аст, аз ду гулбарги сурх паргола (васла) медонад:

Моҳи тамои аст рӯйи дилбараки ман,
В - аз ду гули сурх андар ў паргола!

[4, 327]

Чодараке дидам рангин бар ў,
Ранг басте гуна бар он чодаро.

[4, 327]

Мӯйи дароз, хусусан мӯйи сари занон, ки аз пушти гардан бофта мешавад. Муодилҳои печа, мила, кокули он низ мустақималанд. Рӯдакӣ ин маъниро дар байти зер истифода бурдааст:

Аз гесӯи ў насимаки мушк ояд,
В - аз зулфаки ў насимаки настарван.

[4, 328]

Калимаи **нон** бо пасванди (-ак) пайваст шуда, ашёро ба ашёи асоси калима монанд мекунад, **нонаки кашкинӣ** ноне, ки аз орди ҷавин тайёр мешавад Рӯдакӣ онро нонаки кашкинӣ меномад. Яъне, дар он давра одамон ҳатто ба ҳамон нонаки кашкинӣ зор буданд, аз меҳр онро нонак яъне майдак бо меҳри зиёд меғуфтанд. Вожаи нонак дар ду ҷо қорбурд шудааст ба шакли иштиқоқ (яъне бо маънои дигар):

Нонаки кашкин-т нест низ,
Нони шамад хоҳӣ гирду қалон.

[4, 329]

Қиёси этиқодҳои гуногун низ омилҳои муассири тасвир ва таҳайюлотҳои нозуқи шоирона аст. Ҳусни ба мақтаи ин шеър бахшидаи шоир бори дигар нишон медиҳад, ки аз истилоҳоти динии ирфонӣ устод Рӯдакӣ дар ин гуна мавридҳо бештар бо мақсади обуранги қалом, тасвирҳои шоирона ва ба забони мардум наздик сохтани назми худ истифода мекунад.

Паҳлӯҳои зиёди осори шоир хоҳноҳ дар пардаанд. Ҷиҳатҳои тадқиқгардидаи осори шоирони ҷи гузашта ва ҷи имрӯза, ба истиснои шуарои сӯфӣ, ки шеър барояшон воситаи баёни андеша буд, собит намудаанд, ки гӯяндагони шеър баъзан андешаҳо, истилоҳҳои динӣ-ирфониро чун воситаҳои муассир ва пуробурангии қалом бадеъ истифода кардаанд. Чунончи, дар байти боло зикр шудааст.

Пӯшида нест, ки шеър қалом ва андешаи бадеии муҳайял аст, вазифаи қалом бадеӣ, андеша-

рони бадеи баръакси андешаронии илмӣ «маърифати олам аз рӯйи омӯзиш ва азнавсозии эҷодӣ аст»:

Бонги Зилла кар хоҳад кард гӯш,
З-он, ки н-осояд зи гармо аз хурӯш.
Барзанад овоз ду нонак ба даст,
Бонги «ду нонак» сечанд овой ҳаст.
[4, 330]

Манзури шоир ин аст, ки аз дӯст ба ҳар чиз набояд ранҷид, чунки ҳаёт ҳамин аст, гоҳе бо шодию гоҳе бо ғам. Инсон бояд ҳама чизро аз ҷониби Худованд қабул кунад зиндагонии хушу хуррамро барои худ муҳайё созад:

Бутак аз он гузидаам ин коза,
К-ам айши неку дахли беандоза.
[4, 326]

Вожаи **бут** бо пасванди (-ак) пайваст шуда, ашёро ба ашёи асоси калима монанд мекунад. Дар фарҳангҳо вожаи **бутак** ба маънии мучассама ва сурате, ки барои парастии дуруст кунанд; маҷозан ба маънии маъшук.

Вожаи дон бо пасванди - ак ва артикли номуайянии *е* пайваст шуда маънои дустдорӣ ва на-возишро ифода кардааст: Шеърӣ зерини дар тавсиф ва тасвири зулфу даҳони маъшук гуфтааст:

Зулфи туро чим ки кард, он ки ӯ,
Холи туро нуктаи он чим кард.
В-он даҳони танги ту, гӯй касе.
Донакаке нор ба ду ним кард.
[5, 323]

Шоир дар ин ҷо торақ гуфта тори сар, фарқи сар, болои сари инсонро дар назар дорад:

Нобисуда ду даст рангин кард,
Ночашида ба торақ- андар тохт.
[5, 324]

Вожаи каниз бо пасванди (-ак) пайваст шуда ашёро ба ашёи асоси калима монанд мекунад:

Басо канизаки некӯ, ки майл дошт бад-ӯ,
Ба шаб зиёрати ӯ назди чумла пинҳон буд.
[5, 77]

Миёнак - дар ашъори боқимондаи Рӯдакӣ дар як маврид ба маънии камари инсон корбурд шудааст:

Миён(а)каш нозукаку чун шонаи мӯ,
Гӯйӣ, аз якдигар гусастастӣ!
[5, 324]

Вожаи мурғак=мурғ+ак, шохак=шох+ак, дар осори Рӯдакӣ дар се ҷой корбурд шуда, ашёро ба ашёи асоси калима монанд мекунад:

Бад-он мурғак монам, ки ҳаме дӯш,
Ба зор аз бари шохак ҳамефунуд.
[5, 323]

Бештарини калимаҳои забон дорои зиёда аз як маъно мебошанд, ки ба мафҳумҳои гуногуни ашё, амал, аломат ва микдор далолат мекунад. Ба замми ин, дар зери маънои луғавии калима тобиш, эҳсос, муносибате маҳфуз аст, ки завқи ғўянда ва шунавандаро талаб мекунад. И.В. Арнолд ин муносибати мураккаби маъноҳои воҳидҳои луғавиро баррасӣ намуда, вобаста ба шароити муҳобирот, онҳоро ба ду қисм ҷудо мекунад: «Ба қисми аввал маълумот – маънои денотативӣ – мафҳумро номбаркунанда дохил мешавад, ки дар он мувофиқи қонуни инъикос воқеияти беруназабонӣ инъикос меёбад. Ба қисми дувум – ахбор, ки бо шароит ва иштирокчиёни муҳобирот вобастагӣ ва бо маънои коннотативии эҳсос, муносибат, муассирӣ алоқаманд аст, дохил мешавад» [7; 14,105].

Калимаи зулфак = зулф + ак, ашёро ба ашёи асоси калима монанд мекунад:

Аз кафи турке сиёҳчашии парирӯй
Қомат чун сарву зулфаконаш чавгон.
[5, 38]

1.3. Аз кадом ашё сохта шудани исмро нишон медиҳад:

Палолак = палол + ак, чинсе аз ғўлоди чавҳардор, ки аз он шамшер созанд, палолак аз кадом ашё сохта шудани исмро нишон медиҳад:

Чӣ чиз аст он раванда тираки хурд?!
Чӣ чиз аст он палолак теги буррон?!
[5, 322]

1.4. Аз исмҳои маънӣ номи беморӣ месозад.

Вожаи ранҷак=ранҷ + ак, аз исмҳои маънӣ номи беморӣ сохтааст:

Дил густа дорӣ аз бонги баланд,
Ранҷаке бошад ту озури газанд.
[5, 321]

2. Аз сифатҳо исм месозад, ки ашёро аз рӯи аломаташ ифода менамояд:

Калимаи нозукак = нозук сифат, бо пасванди -ак пайваст шуда исмро ифода намудааст яъне аз сифат исм сохтааст:

Миён(а)каш нозукак чун шонаи мӯ,
Гӯйӣ, аз якдигар густастӣ!
[3, 317]

Дар пайдоиши ҳодисаи сермаъноӣ роли инкишофи тадриҷии маъно кам нест. Масалан, калимаи бенамак дар адабиёти давраҳои минбаъдаи тоҷик ба маънои маҷозан пастфитрат, он ки шакл ё ҳаракаташ таваҷҷӯҳи касеро ҷалб накунад, белуф, беҳиммат фаровон истеъмол меёбад, дар осори Рӯдакӣ ба маънои аввалаи худ, ки аз сифатҳо исм месозад, ки ашёро аз рӯи аломаташ ифода менамояд: бенам+ак = бенамак дучор мешавад:

Чизе, ки намак надорад, фач; маҷозан пастфитрат, он ки шакл ё ҳаракаташ таваҷҷӯҳи касеро ҷалб накунад, белуф, беҳиммат. Вожаи бенамак аз сифатҳо исм месозад, ки ашёро аз рӯи аломаташ ифода менамояд: бенам+ак = бенамак:

Ҳон, соими наволаи ин сифла мизбон,
3-ин бенамак аҳо манеҳ ангушт дар даҳон.
[3, 327]

Рӯдакӣ дар ашъораш аз истилоҳоти марбут ба умури обиёрӣ ва «Девони кастабзуд» фаровон истифода кардааст. Вожаи камтарак дар осори Рӯдакӣ дар як ҷо ба вазифаи ҳоли микдору дараҷа омадааст. Яъне дар ҷӣ ҳолат об банду сутунҳоро аз байн мебарад. камтар+ак = камтарак. Мисол:

Об гарҷӣ камтарак нирӯ кунад,
Банду варғи сустбуда барканад.

[5, 406]

Вожаи бешак дар осори Рӯдакӣ дар як ҷо корбаст шудааст. Калимаи беш - зарфи микдору дараҷа бо пасванди (-ак) пайваست шуда маънии бешубҳа, бегумон, бегуфтугӯ, яқин яъне вожае, ки бар ифодаи дақиқ иҷро шудани ягон воқеа меояд. Дар забони адабии тоҷик муродифи ин вожа дуруст, бегуфтугӯ, бешубҳа, яқин мебошад. Дар ашъори Рӯдакӣ. низ вожаи бешак ба маънии бешубҳа, бегумон, бегуфтугӯ омадааст:

Бешак наҳанг дорад, дилро
хамесарояд,
Тарсам, ки ногуворам,
эйдун на хурд хояд. [5, 327]

Байти зерин дар осори Рӯдакӣ як бор корбурд шудааст.

3. Аз исму сифат номи ҳашароту ҷонварон, ҳайвонот, парандагон месозад. Мисол: кирмак, Чаковак – (мурғи хурди хушовоз) ки садои хушоҳанг дорад, пупак ба маънои – (худхуд, шонасарак), дар дарахтон лона месозад ва ғайра.

Вожаи кирмак аз исм ва пасванди -ак номи ҳашарот сохтааст:

Шаб зимистон буд, капӣ сард ёфт,
Кирмаки шабтоб ногаҳон битофт.

[5 317]

Кирмаке шабтоб ногаҳе битофт,
Каппиён - ш оташ ҳаме пиндоштанд.

[5, 327]

Дар осори Саййидои Насафӣ аз исми муш номи ҳайвон мушак сохтааст. Муш+ак=мушак. Калимаи мушак дар «Баҳориёт», (ҳайвонотнома)-и Саййидои Насафӣ дар ду ҷо бо як маънӣ корбурд шудааст. Мисол:

Дидам нишаста бар сари сӯроҳ мушаке,
Мекард худ ба худ сифати хешро баён.

[18, 43]

Забоншинос Низомова Санавбар Фахриевна дар таҳқиқоти худ аз осори устод Айни 25 калимаи сохтaro мушоҳида намудааст, ки дар он ин пасванд бо чунин шакл корбурд мегардад: Аз исми моддӣ исми нав сохтааст, ки аз ягон ҷиҳат ба маънии асос монандӣ дорад. Вожаи сохтari сузана ба ду маънӣ истифода мегардад.

1. Сӯзан+ак=сӯзана - як навъи ҳашарот аст, наздик ба шохпаракҳо, ки парвоз мекунад.

2. Сӯзан+ак=сӯзана - ба маънии пӯсти саҳти теғдори орди ҷав. Мисол: «Қоҳ нест, сабӯс ва сузанаки орди ҷав аст»- гуфта ҷавоб дод Қулмурод. [12; 21].

Ба ин маънӣ забоншинос Ҳомид Мачидов ишора карда, мегӯяд: «Бисёр мешавад, ки дар як муддати кӯтоҳи таърихӣ мазмуни калима батамом тағйир ёфта, қиёфаи овозии он бетағйир боқӣ мемонад, ё баръакс мазмуни калима - аниқтараш маънои мафҳумии он садсолаҳо дигар намешаваду қиёфаи он чандин бор иваз мешавад» [12, 2 - 85].

Дар осори Рӯдакӣ вожаи пупак ба маънои – (худхуд, шонасарак) корбурд шудааст:

Пўпак дидам ба ҳаволийи Сарахс,
Бонгак барбурда бар абр- андаро.
[5, 325]

Вожаи сапеддарак дар осори Рӯдакӣ дар як ҷой корбурд шудааст:

Ай турфаи хубони ман, ай шуҳраи Рай,
Лабро ба сапеддарак бикун пок аз май!
[5, 322]

Вожаи Сапеддарак ҳам аз исм ва ҳам аз сифат ташкил ёфтааст.

4. Аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад. Мисол: ғалтак, чинак, басдонаку, ханд-донаку ва ғайра.

Вожаҳои басдонак, ханддонак аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозанд:

Симдандонаку басдонаку
Ханддонаку шӯх,
Ки ҷаҳон он-к барии мо лаби
ӯ зиндон кард.
Лаби ӯ бинию гӯй, ки
касе зери ақиқ
Бо миёни ду гул андар
шакаре пинҳон кард.
[5, 320]

Вожаи вайҳак дар фарҳангҳо ба маънии – (вой бар ҳоли ту) маънидод шудааст. Дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ низ ба ҳамин маъно корбурд шудааст:

Чаро умри булбул дусад сол, вайҳак,
Намонад фузунтар зи соле парасту?!
[5, 337]

Вожаи вайҳак дар айни замон, дар забони адабӣ, дар забони шеърӣ шоирони муосир аз истифода барномадааст. Дигар истифода намегардад. Вайҳак дар осори Рӯдакӣ бо ҳиссаи номустақили нутқ нидо маъноӣ эҳсосиро ифода мекунад. Яъне хабар медиҳад, ки вой ба ҳоли ту ки ба ин ҳол омадӣ. Устод Рӯдакӣ аксар вақт аз калимаҳои номаълум истифода мекунад. Аз гуфтаҳои муҳаққиқон доираи сухани шоирона маҳдуд ва мавқеи он баланд аст, аз гуфтори мардум, қабатҳои дигари услубҳои забон дуртар меистад. Худи ин назария ва худи ин хусусият айнан дар муносибати тафаккури инсон нисбат ба воқеият, олами ихотакардаи одамон такрор меёбад. Тафаккури инсоният ҳар қадар рӯ ба инкишоф ниҳод, ҷаҳонбинии пуробуранг ва тахайюли мураккабу мавҳуми ӯ дар хусуси ҳастӣ аз он - тафаккури нави илмӣ ҳосил мегардад.

Дар ҳақиқат, Арасту низ доир ба ин масъала ишорае дорад: «Гуфтори барозанда ва ғайриомӣ на он аст, ки аз калимаҳои номаълум истифода мекунад, номаълум бошад, ман калимаҳои камистеъмол, маҷозӣ, пӯшида ва ҳамаи он чиро, ки аз сухани маъмулӣ дур аст, меғӯям» [9, 145-149].

Мавзуният ва оҳангнокӣ бошанд, дарки ҳастиро ба тариқи образнок, ҳаёлангез аз тафаккури пешинаи инсоният дар худ нигоҳ доштаанд. Ин боиси ҳангоми бо завқу ҳиссиёт иброз кардани андеша маънӯву тобишҳои тарутозаи услубӣ гирифтани калимаҳо дар назм гаштааст. Маҳз ҳамин гуна калимаҳои ҳастанд, ки боиси пуртаъсирӣ, мутантани калом мегарданд. Онҳоро калимаҳои шоирона меғӯянд. [7, 14;105].

Муҳаққиқи маъруф В.В. Виноградов онҳоро дар доираи каломӣ шоирона (поэтическая речь) таҳлил мекунад [8; 33].

5. Аз калимаҳои тақлидӣ исмҳои гуногун месозад: кӯчак, корак, бонгак

Вожаи бонгак ба маънои - (бонг, овози оҳиста) корбурд шудааст:

Пӯпак дидам ба ҳаволий Сарахс,
Бонгак барбурда бар абр - андаро.
[5, 327]

Вожаи лаҳнак дар ду ҷои осори Рӯдаки корбурд шудааст, ки маъноҳои мухталифро ифода менамоянд:

Сулсул ба сарвбун -бар бо нағмаи куҳан,
Булбул ба шохи гул бо лаҳнаки ғариб.
[4, 361]

Калимаи лаҳн - дар забони тоҷикӣ маънии наво, овозро ифода мекунад. Айни ҳол дар эҷодиёти адибон ва нависандагони тоҷик хеле камистеъмол аст.

И.В. Арнолд дуруст қайд мекунад, ки «забони адабиёти бадеӣ на танҳо вазифаи иртиботӣ, инчунин вазифаҳои баёни эҳсос, зебӣ ва апеллятсиониро низ дорад» Пас, калима низ, ба ғайр аз он ки маънои бевоситаи луғавӣ дорад ба мафҳум далолат мекунад, боз маънои коннотативӣ ки ҷузъҳои ҳиссӣ, экспрессивӣ, баҳодихӣ, услубӣ-функционалиро дар бар мегирад, доро мебошад. Инчунин, гӯянда метавонад калимаро бе ифодаи эҳсоси иловагӣ ба забон орад. [13, 7- 9-14].

Дар осори устод Рӯдакӣ ва ҳамасронаш вариантҳои гуногун доштани пасванди (-ак) гувоҳӣ аз серистеъмол будани он аст. Аммо, В.А. Лившиц мегӯяд, ки П. Ҳорун онро калимаи доираи истеъмолаш маҳдуд – шояд шевагӣ, мегӯяд. Калима дар луғатҳои машҳур асосан ба се маънӣ омада бошад ҳам, тобишҳои гуногуни маъноафзо аз матн зоҳир мешаванд. [12; 79].

Дар баъзе маврид аз рӯйи талаботи ҷумла, матн, нутқ пасванди (-ак) ба (-як) табдил меёбад, ки маънои хурдӣ ва навозиш, зебӣ, тамасхурро ифода мекунад Мисол: ҷувориак - ҷуворияк, барачаак - барачаяк, хушруяк, зебоаяк, мурчаяк ва ғайра. Барои талаботи нутқ шаклҳои овозӣ мухталиф истифода мегардад.

Калимаи «як» аз калимаҳои бисёр қадимии забонҳои гурӯҳи эронӣ, ҳатто забонҳои оилаи хиндуаврупой (албатта бо шаклҳои овозии мухталиф) мебошад. Б.В.Миллер «ак» -и калимаи «як»-ро боқимондаи суффикси дистрибутивӣ номидааст [15, 129].

Хулоса пажӯҳишу баррасии калимасозии ашъори бадеии адибону қаламкашон барои ошкор сохтани имконоти дар қолабҳои таърихан мустаъмали калимасозӣ то чи андоза калимаҳои нав сохтани он ё он нависанда, шоир, адиб ва муайян кардани ҳунари ӯ аҳаммияти калон дорад.

Пасванди (-ак) дар осори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бо чунин қолабҳо корбурд мегардад: 1. Бо исми омада исми нав месозад: А. Ашъро ба таври умумӣ ифода мекунад: намак, мардумак ва ғайра. Б. Ашъро ба ашъи асоси калима монанд мекунад: дилбарак, дунонак, зулфак, миёнак, мурғак, нозукак, таомак, торақ, тираке, чодарак, ридак (ғуломи ҷавон) ва ғайра. В. Аз қадом ашъ сохта шудани исми нишон медиҳад: палоларак, ва ғайра. Г. Аз исми маънӣ номи беморӣ месозад: хоришак, ранҷак, сурҳак ва ғайра. 2. Аз сифатҳои исми месозад, ки ашъро аз рӯйи аломаташ ифода менамояд: нозуқ, бенамак, камтарак, намак ва ғайраҳо. 3. Аз исми сифат номи хашароту ҷонварон, парандагон месозад: кирмак, ҷақомак – (мурғи хурди хушовоз) ки садои хушӯҳанг дорад, пӯпак ба маънои – (худхуд, шонасарак), дар дарахтон лона месозад ва ғайра. 4. Аз асоси замони ҳозираи феъл исми амал месозад: ғалтақ, ҷинақ, басдонаку, ханддонаку ва ғайра. 5. Аз калимаҳои тақлидӣ исми гуногун месозад: кучак, қорак, бонгак ба маънои - (бонг, овози оҳиста) ва ғайра.

Бо дарназардошти ҳамин мо чунин ақида дорем, ки - ин морфема вариантҳои зиёд дорад. Ин пасванд яке аз морфемаҳои серистеъмол дар ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ва ҳамасрони ӯ ба ҳисоб меравад. Дар ашъори Сайиди Насафӣ бошад пасванди -ак каммаҳсул (камистеъмол) аст. Пасванди -ак дар ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ бештар маънои хурдию навозиш таҳқиру тамасхур, таҳдиду нописандӣ, дустдорӣ ва монандии ҷазро ба ҷизе нишон медиҳад. Мисол: дастак [3, 136], бачаи кучак [3, 141], бенамак [4, 148], ҷамолак [4, 221], торақ [5, 262], насимақ, қулфак, вайҳак [5,

303], афшак - (шабнам афшак) [5, 322], кирмак [5, 330], бонгак - (бонг, овози охиста), зайбак [5, с. 133, 134, 135, 136, 137] ва ғайраҳо.

Хангоми таҳқиқ мушоҳида намудем, ки гоҳ- гоҳ дар калимаҳо ба ҷои (-ак), (-як) истифода мешавад, (-як) дар калима ҳамчун пасванд истифода мегардад. Маъноӣ калима коҳиш намеёбад, калима ҳамон маъно, ки буд ҳамонро ифода мекунад. Мисол: оҳуак - оҳуяк, донаак - доняк, бачаак - бачаяк, зебоак - зебоаяк ва ғайра.

Пасванди - ак натавон дар забони адабии тоҷикӣ ва адабиёти классикон бисёр серистеъмол балки дар дигар забонҳои эронӣ (форсӣ, дарӣ, пашту, осетинӣ) ва ғайра маъмул аст.

Забони назми устод Рӯдакӣ забони образнок, пуробуранг аст. Он бештар вожаҳои дар бар мегирад, ки ба замми маъноҳои мантиқӣ - ашъиҳои худ, иқтидори инъикоси муносибатҳои гуногуни ҳиссиӣ гӯянда ва шунавандаро доранд. Тоҷиҳои ҳиссиӣ дар ҳамаи калимаҳо як хел нест.

Маҳорати баланди ғайриоддӣ Рӯдакӣ пеш аз ҳама дар он зоҳир мегардад, ки аз калимаҳои оддӣ забон тасвирҳои нодир, аз хиштиҳои оддӣ қасри тиллоӣ месозад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Амлоев Аминҷон Ятимович. Калимасозии сарфӣ исм дар насри бадеии Фазлиддин Муҳаммадиев. /Я. А. Амлоев. – Душанбе, 2014. – 170 с.
2. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Фонетика, Морфология. Қисми 1: - Душанбе: Дониш, 1985. – 356 с.
3. Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ 1. А- К. – Душанбе 2008. – 586 с.
4. Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ 2. Қ- С. – Душанбе 2008. – 540 с.
5. Донишномаи Рӯдакӣ. Ҷ 3. Т- Я. – Душанбе 2018. – 577 с.
6. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Лексикология, фонетика, морфология. Қисми 1. Душанбе: Ирфон, 1973. – 452 с.
7. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик. (асрҳои IX - X). /М. Қосимова. – Душанбе, 2003. – 490 с.
8. Мирзоев А. Абуабдуллои Рӯдакӣ. НДТ / А. Мирзоев. – Сталинобод, 1958. – 277 с.
9. Мухторов Қудбиддин. Хусусиятҳои луғавию услубии ашъори Рӯдакӣ. [Матн] /Қ. Мухторӣ. – ҶДММ. Анҷумани Деваштич. – Душанбе, 2006. – 129 с.
10. Мурувватов Ҷ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ / Ҷ. Мурувватов. – Душанбе: Дониш, 1979. – С. 3 - 79.
11. Нурув А. Фарҳанги ашъори Рӯдакӣ / А. Нурув. – Душанбе: Маориф, 1990. – 120 с.
12. Низомова С. Ф. Калимасозии пасвандҳо дар забони адабии тоҷикӣ. (дар асоси маводи насри бадеӣ ва публицистии С. Айни) / С.Ф. Низомова – Душанбе, 2021.-146с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ 1. М., 1969. – 518 с.
14. Фарҳанги забони тоҷикӣ Ҷ 2. 1969.-570с
15. Рӯдакӣ. Шеърҳои Ирфон. Донишнома Ҷ 1, 1974. – 194 с.
16. Рӯдакӣ. Девон. Таҳия, тасҳех ва сарсухану ҳавошии Қодири Рустам. [Матн] /Рустам Қодирӣ. – Душанбе. 2007. – 446 с.
17. Раҳматуллозода С. Калимасозии исм / С. Раҳматуллозода. – Душанбе. 2019. – 225 с.
18. Сайиди Насафӣ. Девони мунтахаб / Н. Сайидо. : – Сталинобод 1944. – 212 с.
19. Ҳалимов С. Калимасозии исм дар забони адабии тоҷик /аз рӯи забони «Ғулистон» - и Саъдӣ // Масъалаҳои забон ва адабиёт / С. Ҳалимов. – Душанбе. Қисми 1-2. 1975. – 307 с.

ВАЗИФА ВА МАВҶЕИ ПАСВАНДИ – АК ДАР АШЪОРИ АБУАБДУЛЛОҲИ РӯДАКӢ

Дар мақола ҷойгоҳи истифодаи пасванди (- ак) ва нақши калимасозии он дар ашъори Рӯдакӣ мавриди баррасӣ қарор мегирад. Дар он хусусиятҳои серистеъмолии камистеъмолии пасвандҳои зимни таҳлилҳои нишон дода шудааст.

Ҳамчунин кӯшиш ба ҳарч рафта, ки хусусиятҳои вожаҳо, нишонаҳои маъноӣ ва грамматикӣ, таъйини шаклҳои гуногуни сохтор, нақш ва вазифаи пасванди (-ак) дар эҷодиёти Абуабдуллои

Рӯдакӣ муайян карда шавад. Пажӯҳиши пасвандҳо, усули дар алоҳидагӣ нишон додани хосиятҳои калимасозии онҳо бешак, арзиши фаровони назарӣ ва амалӣ дошта, дар роҳи таҷзия ва такмили ин навъи вожасозӣ бо пасвандҳо амалан ба соҳибони забон ёрӣ мерасонад. Ҳамчунин таҳқиқи аниқ намудани вожасозӣ дар осори Рӯдакӣ барои соҳибони забон, соҳти забон ҳамчунин як маводи бинокорӣ ба ҳисоб меравад. Зинаҳои инкишофи калимасозӣ ба санади воқеии инъикоскунандаи таҳаввулоти шаклӣ ва маъноии забон арзишманд аст. Роҳҳо ва воситаҳои калимасозии аз сифат, аз исм, аз феъл, ҳодисаи ба забони адабӣ дохил шудани шаклҳои гуногуни вожасозӣ, тавсифи шаклҳои содаву фасеҳи он воқеиятест, ки забони мо дар тӯли асрҳо аз сар гузаронидааст.

Калидвожаҳо: сарф, калима, вожа, ҷумла, исм, сифат, феъл, пасванди (- ак), калимасозӣ, шахс, ҳолат, аломат, хусусият, ташбеҳ, вақт, замон, қиёс, маъноӣ, сохтор, Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ, ҳамасрони Рӯдакӣ, шоирони классик, шоирони муосир, Одамушшуаро, ҳаким.

Маълумот дар бораи муаллиф: С.А. Қодирова, номзоди илмҳои филологӣ, ходими калони илмии шуъбаи забони Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АМИТ. Суроға: Хиёбони Рӯдакӣ – 21,

тел: 900- 92- 02- 43.

УПОТРЕБЛЕНИЕ И ФУНКЦИИ СУФФИКСА - АК В ПОЭЗИИ АБУАБДУЛЛАХИ РУДАКИ

В статье рассматривается употребление суффикса (-ак) и его роль в словообразовании в поэзии Рудаки.

В ходе анализа показаны особенности чрезмерного и недостаточного употребления суффиксов.

Также была предпринята попытка определить особенности слов, смысловых и грамматических признаков, определение различных форм строения, роли и функции суффикса (-ак) в произведениях Абуабдуллахи Рудаки. Изучение суффиксов, способ проявления их словообразовательных свойств в отдельности, безусловно, имеет большое теоретическое и практическое значение, а в плане анализа и совершенствования этого типа словообразования с помощью суффиксов практически помогает владельцам языка. Помимо изучения уточняющей лексики в работах Рудаки, структура языка также считается строительным материалом для владельцев языка. Этапы развития словообразования представляют ценность для реального документа, отражающего эволюцию формы и значения языка. Способы и средства словообразования от прилагательных, от существительных, от глаголов, явление включения в литературный язык различных форм словообразования, описание его простых и красноречивых форм — это реальность, которую наш язык пережил на протяжении веков.

Ключевые слова: употребление, слово, предложение, существительное, прилагательное, глагол, суффикс (-ак), словообразование, человек, состояние, знак, особенность, сравнение, время, аналогия, значение, структура, Абуабдуллахи Рудаки, одноязычный Рудаки, поэты-классики, современные поэты, Адамушшуаро, ҳаким.

Сведения об авторе: Кадирова С.А, кандидат филологических наук, стар.научный сотрудник Института языка и литературы им. Рудаки НАНТ. Адрес: Проспект Рудаки -21. Телефон 900-92-02-43.

CASES OF USE AND FUNCTIONS OF THE SUFFIX - AK IN THE WORKS OF ABUABDULLAH RUDAKI

The article examines the use of the suffix (-ak) and its role in word formation in Rudaki's works.

The analysis shows the features of excessive and insufficient use of suffixes.

An attempt was also made to determine the features of words, semantic and grammatical features, the definition of various forms of structure, the role and function of the suffix (-ak) in the works of Abu Abdullah Rudaki. The study of suffixes, the way in which their word-formation properties are manifested separately, certainly has great theoretical and practical significance, and in terms of analyzing and improving this type of word formation with the help of suffixes, it practically helps language owners.

In addition to learning the clarifying vocabulary in Rudaki's works, the structure of a language is also considered a building block for language users. The stages of development of word formation are valuable for a real document that reflects the evolution of the form and meaning of a language. The methods and means of word formation from adjectives, from nouns, from verbs, the phenomenon of inclusion of various forms of word formation in the literary language, the description of its simple and eloquent forms - this is a reality that our language has experienced over the centuries.

Key words: use, word, sentence, noun, adjective, verb, suffix (-ak), word formation, person, state, sign, feature, comparison, time, analogy, meaning, structure, Abu Abdullahi Rudaki, spouses Rudaki, classical poets, modern poets, Adamushshuaro, hakim.

About the author: Kodirova S. - candidate of philological sciences, researcher at the Center for Written Heritage under the Presidium of the NAST. Senior Researcher of the Language Department of the Institute of Language and Literature named after Rudaki AMIT. Address: Rudaki Avenue № 21,

Tel: 900-92-02-43.

НОМИ ШОҲОН ВА ШОҲЗОДАГОНИ ДАВРАИ ПЕШ АЗ ИСЛОМ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Элназарова Ҳ.А.¹

Лексикаи соҳаи давлатдорӣ баҳши умдаи луғати забон буда, дорои баъзе вижагиҳои хос аст. Ин баҳши луғат маъмулан дар забони навишторӣ мавқеи муҳим дорад ва аз ин шакли забон ба забони гуфторӣ мегузарад ва бо мушаххасоти маъноӣ дар доираи истилоҳот қарор мегирад. Бо вучуди он ки луғоти давлату давлатдорӣ дар осори бадеӣ соҳиби маъниҳои нав мегардад, дар соҳаи давлатдорӣ ҳовии маъноӣ конкретист.

Дар «Шоҳнома» вожаҳои соҳаи давлатдорӣ, ба вижа номи шоҳон ва шоҳзодагон ҷойгоҳи махсусро касб намудаанд, ки пажӯҳиши онҳо низ яке аз масъалаҳои муҳим буда, нишонаи ҳудогоҳию худшиносии миллии мост. Абулқосими Фирдавсӣ номи шоҳон ва шоҳзодагонро дар «Шоҳнома» -и худ ҷой додааст, ки онҳоро метавонем бо мисолҳо пешниҳод кард.

Каюмарс номи шохест, ки ойини подшоҳиро ба ҷаҳон овард ва нахустин подшоҳ ӯ шуд. Бохирад марде буд, ки ақли ҷўяндаву офарандае дошт. Донишу қудрати Каюмарсшоҳ ҷунон баланд буд, ки дар даврони вай кишвараш ҷун баҳор мешукуфт. Каюмарс ба адлу дод подшоҳӣ кард. Дар «Шоҳнома»-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ номи шох Каюмарс хеле фаровон оварда шудааст:

Чунин гуфт, к-«Оину тахту кулоҳ,
Каюмарс оварду ӯ буд шох.
[1, 46]

Каюмарс шуд бар ҷаҳон қадхудой,
Нахустин ба кўҳ андарун сохт ҷой.
[1, 46]

Дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ номи шох Каюмарс дар баъзе мавридҳо Каюмарсшоҳ омадааст, ки мо метавонем барои тақвияти гуфтаҳои худ мисол овардем:

Паси пушти лашкар Каюмарсшоҳ,
Набера ба пеш андарун бо сипоҳ.
[1, 51]

Каюмарсшоҳ аз се ҷузъ: кай+марс+шоҳ таркиб ёфтааст. Пас аз Каюмарсшоҳ Ҳушанг ба тахти шохӣ нишаст. Ҳушанг аз бобояш на танҳо тахту тоҷ, балки ақли кунҷков, фикри ихтироъкориро ҳам ба мерос гирифта буд. Дар замони Ҳушанг оташ аввалин бор кашф гардид. Рӯзе Ҳушанг бо чанде аз ёрони худ паи шикор ба кўҳсор мерафт. Дар шикоргоҳ ногаҳон аз дур як чизи дарозу сиёҳи хазанда падидор гашт. Он чиз мори калони ҳавлангезе буд. Ҳушанг санги калонеро бардошта ба тарафи мор ҳаво дод, мор ғавран ба як сў ҷаҳида ҷонашро халос кард, санги калон ба санги хурде бархўрд ва ҳар ду шикастанд, аз сангҳо шарораҳо ба атроф ҷағд ва шуоъ падид омад. Мор кушта нашуд, вале сирри оташ кушода шуд. Ҳушанг ва ёронаш ҳайрон шуданд, ӯ гуфт: «Ин шуоъ фуруғи худовандист, ки ба мо ато шуд, онро бояд гиромӣ дошт». Ин маросим, ки ҳар сол дар рӯзи муайян такрор мешуд, ба ҷашн табдил ёфт ва ҷашни Сада номида мешуд. Дар қадим мардуми эронинаҷод ҷашни Садаро киромӣ дошта, гулханҳо меафрўхтанд, ки ин аз ҳамон шаби

1.Элназарова Ҳабиба Абдумамодовна – номзади илми филология, докторанти анъанавии «Кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон».

оташафрӯзии Ҳушанг ба номи ин подшоҳи одил хело назаррас мебошад:

Ҷаҳондор Ҳушанги борою дод,
Ба ҷои ниё тоҷ бар сар ниҳод.
[1, 51]
Ниғаҳ кард Ҳушанги боҳушу санг,
Гирифташ яке сангу шуд пешчанг.
[1, 53]
Зи Ҳушанг монд ин Сада ёдгор,
Басе бод чун ӯ дигар шаҳриёр.
[1, 54]
Ҷаҳондор Ҳушанги боҳуш гуфт,
Бидоред шонро чудо ҷуфт-ҷуфт.
[1, 54]

Аз ин мисраъҳои шеърӣ маълум мешавад, ки номи Ҳушанг бо сифатҳои ӯ дар шакли ибораҳои изофӣ қорбаст гардидаанд: Ҳушанги борою дод, Ҳушанги боҳушу санг, Ҳушанги боҳуш.

Баъд аз Ҳушанг писараш Таҳмурас ба тахти шохӣ нишаст, ки дар замони ӯ одамон бофтаи ва навиштанро ёд гирифтанд. Аз рӯйи ривояти қадима дар подшоҳии Таҳмурас хатту савод падида омадааст:

Писар буд мар ӯро яке ҳушманд,
Ғаронмоя Таҳмураси девбанд.
[1, 55]
Ҷаҳондор Таҳмураси б-офарин,
Биёмад камар бастаи разму кин.
[1, 58]

Чун подшоҳии Таҳмурас сӣ сол давом карду ба анҷом расид, баъд аз вай подшоҳӣ ба писараш Ҷамшед гузашт. Ҷамшед ҷунон ғайру тавоно буд, ки аз бузургӣ ва тавоноӣ дар ҷаҳон овоза шуд:

Ғаронмоя Ҷамшед фарзанди ӯӣ,
Камарбаставу дил пур аз панди ӯӣ.
[1, 60]

Ба Ҷамшед –бар гавҳар афшонданд,
Мар он рӯзро рӯзи нав хонданд.
[1, 64]

Баъди Ҷамшед ба сари қудрат Заҳҳокӣ золим омад, ки оҳу нолаи ҷафокашон чун абри сиёҳ фазои Эронзаминро фаро гирифт:

Чу Заҳҳок бар тахт шуд шаҳриёр,
Бар ӯ солиён анҷуман шуд ҳазор.
[1, 78]
Ба айвони Заҳҳок бурдандашон,
Бад-он аждаҳофаш супурдандашон.
[1, 79]

Фаридун дар сари моҳи Меҳр тоҷ бар сар ниҳод ва подшоҳ шуд. Халқ ӯро сарнагункунанди шохӣ ситамгар ва озодкунанда аз салтанати бегонагон медонист, бинобар ин ба шох шуданаш

хушнуд шуд ва таҳнияташ кард. Рӯзи тахтнишинии Фаридун муборак доништа шуд ва ҳар сол сари он моҳро бо номи Меҳрагон чашн гирифта, дар он рӯз гулханҳо меафрӯхтанд ва анбару заъфарон месӯхтанд:

Фаридун чу шуд бар ҷаҳон комгор,
Надонист чуз хештан шаҳриёр.
[1, 123]

В-аз он пас Фаридун бар гирди ҷаҳон,
Бигардиду дид ошкору ниҳон.
[1, 126]

Дар “Шоҳнома” номи ин шоҳи одил дар шакли Офаридун низ омадааст, ки барои тақвияти гуфтаҳои худ мисолҳоро оварда метавонем:

Гарат номи шоҳ Офаридун ба гӯш,
Расидаст, бо мо бад-ин сон макӯш!
[1, 143]

Зи кина ба дил гуфт шоҳи Яман,
Ки: “Бад з-Офаридун наёмад ба ман.
[1, 141]

Эраҷ номи шоҳ буда, баъди Офаридун ба тахти шоҳӣ сазовор доништа шуд:

В-аз он пас чу навбат ба Эраҷ расид,
Мар ўро падар шаҳри Эрон гузид.
[1, 147]

Духтари Эраҷ, ки зани бародарзодаи Фаридун буд, писареро ба дунё овард. Вақте ки ў ба воя расид, бобокалонаш тоҷи шоҳии Эронро ба сари ў гузошт. Номи ў Манучеҳр буда, дар асари безаволи Абулқосими Фирдавсӣ хеле фаровон ёд шудааст:

Саросар сазои Манучеҳр дид,
Дили хештан з-ў пур аз меҳр дид.
[1, 174]

Бифармуд пас то Манучеҳр шоҳ,
Зи паҳлӯ ба ҳомун гузорад сипоҳ.
[1, 187]

Дар баъзе ҷойҳо номи подшоҳ Манучеҳршоҳ омадааст, ки он аз ду ҷузъ Манучеҳр ва шоҳ иборат мебошад:

Кунун аз Худованди Хуршеду Моҳ,
Дуруде ба ҷони Манучеҳршоҳ.
[1, 394]

Пас он гаҳ зи марги Манучеҳршоҳ,
Бишуд огаҳӣ то ба Тўронсипоҳ.

Вақте ки шоҳ Манучеҳр аз олам чашм мепӯшад ба ҷои вай писараш Нўзар ба тахти шоҳӣ мешинад:

Чу сўги падар шоҳ Нўзар бидошт
Зи кайҳон кулоҳи кай барфарошт.

[1, 392]

Ба Нӯзар дари пандҳоро кушод,
Суханҳои некӯ бад-ӯ кард ёд.

[1, 399]

Дар “Шоҳнома”-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ дар баъзе ҷойҳо номи шоҳон дар як байт истифода карда шудаанд, ки ин барои пуробурангии байт тавзеҳ дода шудааст:

Ки кохи Манучеҳр гоҳи ман аст,
Паи аспӣ Нӯзар кулоҳи ман аст.

[1, 397]

Зи фаррух Фаридуну Хушангшоҳ,
Ҳамон аз Манучеҳр-зебои гоҳ.

[1, 399]

Баъди кушта шудани шоҳ Нӯзар ба сари кудрат Зави Таҳмосп нишаст:

Ба рӯзи ҳумоюн Зави некбаҳт,
Биёмад баромад бар афрои тахт.

[1, 448]

Ба шоҳӣ бар ӯ офарин кард Зол.
Нишаст аз бари тахт Зав панҷ сол.

[1, 448]

Чун Зави Таҳмосп аз дунё чашм пӯшид ба тахти шоҳӣ писари ӯ Гаршосп нишаст ва подшоҳии ӯ нӯҳ сол давом кард:

Писар буд Завро яке хешком,
Падар карда будиш Гаршосп ном.

[1, 541]

Кунун шуд ҷаҳонӣӯй Гаршоспшоҳ,
Ҷаҳон гашт бе шоҳу бе сар сипоҳ.

[1, 453]

Зи Гаршоспшаҳ монда буд ёдгор,
Падар то падар, то ба Сомӣ савор.

[1, 458]

Кайқубод номи шоҳ буда, баъди Гаршосп ба тахт нишаста буд, ки дар “Шоҳнома” хеле фаровон ба қор рафтааст:

Ба шоҳӣ нишаст аз бараш Кайқубод,
Ҳамон тоҷи гавҳар ба сар бариход.

[2, 5]

Қубод аз бузургон суҳанҳо шунид,
Аз Афросиёбу сипахро бидид.

[2, 5]

Баъди подшоҳии Кайқубод ба тахт писараш Кайковус мешинад, ки дар “Шоҳнома” зиёд ба қор рафтааст:

Чу бигрифт Ковус гоҳи падар,
Мар ӯро ҷаҳон банда шуд сар ба сар.

[2, 29]

Ҳама паҳлавонони фархундапай,
Нишаста бари тахти Ковускай.

[2, 42]

Ба чое, ки бастаст Ковусшоҳ,
Намоям туро як ба як шаҳру роҳ.
[2, 72]

Кунун то ба наздики Ковуси кай,
Сад афканда фарсанг бахшандапай.
[2, 72]

Бад-он сӯ кучо ҳаст Ковуси кай,
Кунун роҳ бинмову бардор пай.
[2, 74]

Баъди Кайковус ба тахти шоҳӣ Кайхусрав нишаста буд, ки кай дар ин ҷо ба маънои шоҳ омада
Хусрав бошад номи одам мебошад, ки дар” Шоҳнома” хело фаровон ба кор бурда шудааст:

Ба наздики Кайхусрав омад давон,
Ба рух арғувону ба дил шодмон.
[2, 239]
Ки Хусрав чи гуна нишиниад ба гоҳ,
Чӣ гуна фириштад ба Турон сипоҳ.
[2, 371]
Чу Кайхусрави шоҳ бар гоҳ шуд,
Чаҳон яксар аз кораш огоҳ шуд.
[3, 373]

Кайхусрави номдор подшоҳиро ба Лӯҳросп супурд:

Чу Лӯҳросп биншаст бар тахти оч,
Ба сар барниҳод он дилафрӯз тоҷ.
[6, 5]
Гаронмоя Лӯҳросп ором ёфт,
Хирад мояву ком падром ёфт.
[6, 6]
Чу бишнид Лӯҳросп бо меҳтарон,
Пазира шудаш бо сипоҳи гарон.
[6, 13]

Баъди Лӯҳросп бар тахти шоҳаншоҳӣ Гуштосп менишинад:

Чу Гуштоспро дод Лӯҳросп тахт,
Фуруд омад аз тахту барбаст рахт.
[6, 81]
Чу Гуштосп бар шуд бар тахти падар,
Ки фарри падар дошту бахти падар.
[6, 81]
Аз айвони Гуштосп то пеши коҳ,
Дарахти гашанбеҳу бисёршоҳ.
[6, 83]

Дар сари қудрат бад аз Гуштосп Баҳмани Исфандиёр мешинад:

Чу Баҳман ба тахти ниё барнишаст,
Камар бар миён басту бикшод даст.

[6, 457]

Чу бишнид гуфтори Баҳман сипох,
Ҳар он кас, ки буд шоҳро некшоҳ.

[6, 459]

Чу бишнид аз ӯ Баҳмани некбахт,
Напазируфт пӯзиш, барошuft сахт.

[6, 461]

Вақте ки шоҳ Баҳман аз дунё чашм мепӯшад ба тахти шоҳӣ Ҳумой мешинад:

Ҳумой омаду той бар сар ниҳод,
Яке рою оини дигар ниҳод.

[6, 470]

Зи пеши Ҳумояш бурун тохтанд,
Ба оби Фурот андар андохтанд.

[6, 472]

Чу огоҳӣ омад ба назди Ҳумой,
Ки румӣ ниҳод андар ин марз пой.

[6, 480]

Баъди ҳоқонии Ҳумой ба тахти шоҳаншаҳӣ Доро нишаст:

Чу Доро ба тахти кай барнишаст,
Камар бар миён басту букшод даст.

[6, 496]

Чу Доро биёмад, бузургони Рум-
Бипардохтанд он ҳама марзу бум.

[6, 500]

Чу аз пеши Доро ба шаҳ омаданд,
Аз он рафта лашкар ду баҳр омаданд.

[6, 500]

Агар чанд мушкин шуд он хубчеҳр,
Дижам буд Доробро ҷои меҳр.

[6, 500]

Баъди подшоҳии Доро ба сари қудрат писари ӯ Дороб мешинад:

Чу Доро зи дил сӯги Дороб дошт,
Ба хуршед тоҷи кай барфарошт.

[6, 507]

Яке нома бинвишт фаррух дабир,
Зи Дорои Доро бини Ардашер.

[6, 508]

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Айнӣ С. «Куллиёт», ҷилди 11, китоби якум / Садриддин Айнӣ. – Душанбе, 1969.
2. Ализода И. Чанд сухан оид ба луғати «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ / И. Ализода // Известия отделения общественных наук №12, 1957. – С. 53-66.
3. Анварӣ С. Вожаҳои низомӣ дар «Шоҳнома» / С. Анварӣ. – Душанбе: «Маориф», 1994. – 118 с.

4. Андреев М.С. Об этнографии таджиков: Некоторые сведения.- Таджикистан. Сборник статей / М.С. Андреев– Ташкент,1925.
5. Андреев М.С. Средне-Азиатская версия Золушки (Сандилони) / М.С. Андреев Св. Параскева –Пятница Деви Сафед по Таджикистану. – Ташкент,1927.
6. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди якум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1987. – 501 с.
7. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди дуюм / Абулқосими Фирдавсӣ – Душанбе, 1987 – 318 с.
8. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди сеюм/ Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1988. – 527 с.
9. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди чорум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1988. – 406 с.
10. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди панҷум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1988. – 489 с.
11. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди шашум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1989. – 550 с.
12. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди ҳафтум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1989. – 651 с.
13. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди ҳаштум / Абулқосими Фирдавсӣ. – Душанбе, 1990. – 611с.
14. Фирдавсӣ Абулқосим. «Шоҳнома», ҷилди нӯҳум. Абулқосими Фирдавсӣ .– Душанбе, 1991. – 495 с.
15. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ 1. – Москва, 1969. – 952 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ 2. – Москва, 1969. – 952 с.

НОМИ ШОҲОН ВА ШОҲЗОДАГОНИ ДАВРАИ ПЕШ АЗ ИСЛОМ ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМИ ФИРДАВСӢ

Дар мақолаи мазкур муаллиф дараҷаи таҳқиқ ва омӯзиши номи шоҳон ва шоҳзодагони давраи пеш аз исломо дар забоншиносии муосир дар асоси ақидаи забоншиносон ва “Шоҳнома”-и безаволи Абулқосими Фирдавсӣ таҳлилу баррасӣ намудааст.

Инчунин дар мақола шарҳи мафҳуми “номи шоҳон ва шоҳзодагон” аз тарафи муаллиф нишон дода шудааст. Дар муқаддима муаллиф оид ба мубрамиёт ва аҳамияти омӯзиши шоҳонро маълумот дода, қайд менамояд, ки як қисмати бузурги маводи “Шоҳнома”-ро истилоҳоти идорӣ ва унвонҳои мақомоти давлатӣ ташкил дода, омӯзиш ва пажӯҳиши онҳо яке аз масъалаҳои муҳим махсуб меёбад.

«Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ яке аз бузургтарин шоҳкориҳои адабии на танҳо халқҳои тоҷик ба шумор меравад, балки қайҳо боз шӯҳрати умумиҷаҳонӣ пайдо кардааст. «Шоҳнома» дорои хусусиятҳои барҷастаи забонӣ мебошад, забони асар бо ғанист. «Шоҳнома»-и Ҳаким Фирдавсӣ дар инкишофи забони адабӣ ва муайян намудани қонуниятҳои инкишофи он нақшу таъсири бузург гузоштааст. Оид ба омӯзиши ҷанбаҳои гуногуни «Шоҳнома» муҳаққиқони Шарқу Ғарб ҳазорҳо номгӯй асару мақолаҳо ба таъби расонидаанд.

Дар «Шоҳнома» вожаҳои соҳаи давлатдорӣ, ба вижа номи шоҳон ва шоҳзодагон ҷойгоҳи махсусро касб намудаанд, ки пажӯҳиши онҳо низ яке аз масъалаҳои муҳим буда, нишонаи ҳуноҳуи худшиносии миллии мост.

Калимаҳо калидӣ: “Шоҳнома”, истилоҳоти идорӣ, унвонҳои мақомоти давлатӣ, омӯзиш, пажӯҳиш, шоҳкориҳои адабӣ, забон, назм, наср, таърихи фарҳанги мардуми тоҷик, шоҳон, шоҳзодагон.

Маълумот дар бораи муаллиф: Элназарова Ҳабиба Абдумамадовна–номзади илмӣ филология, докторанти анъанавии «Кафедраи забонҳои хориҷии назди Раёсати Академияи миллии

ИЛМҲОИ Тоҷикистон:

Tel (+992) 934 07 24 99. E-mail: amina-amina76@mail.ru;

ИМЕНА ЦАРЕЙ И ПРИНЦОВ ДОИСЛАМСКОГО ПЕРИОДА В «ШАХНОМЕ» АБУЛЬКАСИМА ФИРДОУСИ

В данной статье автор проанализировал и обсудил уровень исследования и изучения имен царей и князей доисламского периода в современной лингвистике на основе мнения лингвистов и «Шахнаме» Абулькаси́ма Фирдоуси. Также в статье автор поясняет понятие «имена королей и принцев». Во введении автор приводит информацию о значении и важности изучения царей и отмечает, что большую часть «Шахнома» составляют административные термины и титулы государственных органов, а их изучение и исследование считаются одними из наиболее важные вопросы. «Шахнама» Абулькаси́ма Фирдоуси считается одним из величайших литературных подвигов не только таджикских народов, но уже давно завоевала всемирную известность. «Шахнама» обладает выдающимися языковыми особенностями, язык произведения богат. «Шахнама» Абулькаси́ма Фирдоуси имела большую роль и влияние в развитии литературного языка и определении законов его развития. Восточные и западные исследователи опубликовали тысячи работ и статей по изучению различных аспектов Шахнамы. В «Шахноме» особое место занимают слова о государственности, особенно имена царей и принцев.

Ключевые слова: «Шахнома», административная терминология, титулы государственных органов, изучение, исследование, литературные подвиги, язык, поэзия, проза, история культуры таджикского народа, цари, князья.

Сведения об авторе: Элнazarова Хабиба Абдумамадовна – кандидат филологических наук, докторант кафедры иностранных языков при Правлении Национальной Академии наук Таджикистана

Tel (+992) 934 07 24 99. E-mail: amina-amina76@mail.ru;

THE NAMES OF THE KINGS AND PRINCES OF THE PRE-ISLAMIC PERIOD IN THE "SHOHOMA" OF ABULQOSIM FIRDAVSI

In this article, the author analyzed and discussed the level of research and study of the names of kings and princes of the pre-Islamic period in modern linguistics based on the opinion of linguists and the "Shahnama" of Bezwal Abul Qasim Firdawsi. Also, the author explains the concept of "names of kings and princes" in the article. In the introduction, the author provides information on the significance and importance of studying kings and notes that a large part of the "Shahnama" is made up of administrative terms and titles of state bodies, and their study and research is considered one of the most important issues. "Shahnama" by Abulkasim Firdavsi is considered one of the greatest literary feats not only of the Tajik peoples, but it has gained worldwide fame for a long time. "Shahnama" has outstanding linguistic features, the language of the work is rich. "Shahnama" of Hakim Firdavsi had a great role and influence in the development of the literary language and determining the laws of its development. Eastern and Western researchers have published thousands of works and articles on the study of various aspects of the Shahnama. In "Shahnoma" the words of statehood, especially the names of kings and princes, have a special place.

Key words: "Shahnama", administrative terminology, titles of state bodies, study, research, literary feats, language, poetry, prose, cultural history of the Tajik people, kings, princes.

Information about author: Elnazarova Habiba Abdumamadovna – kandidat of philological sciences, doctoral student of the Department of Foreign Languages at the Board of the National Academy of Sciences of Tajikistan

Tel (+992) 934 07 24 99. E-mail: amina-amina76@mail.ru;

ТДУ: 491.55+491.550

САЙРИ ТАЪРИХИИ ПАСВАНДИ -СӢ(К) ДАР ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ШАРҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР КАЛИМАСОЗИИ ИСМ ДАР ГӢЙИШИ ЧАНУБИ ШАРҚӢИ ЗАБОНИ ТОЧИКӢ

Шералиев Ш.¹

ГӢйиши чануби шарқии забони тоҷикӣ вожаҳои фаровонеро дар бар мегирад, ки субстрати забонҳои эронии шарқӣ дар он инъикос ёфтааст. Вожагони ин гӢйиш ва, дар умум, тамоми гӢйишҳои забон пайваста дар таҳаввулу тағйирёбӣ буда, “дигаргуниҳои ҳаёти фарҳангӣ, иқтисодӣ, муносибатҳои сиёсӣ, инкишофи бемайлони илму техника барои ҷомеа воҳидҳои бешумори луғавиеро ба бор меорад, ки ба таркиби луғавии шеваҳо ҳам бетаъсир намоишонад ва аз роҳу воситаҳои гуногун ба онҳо ворид мешавад. Ба ҳамин минвол, дар тӯли садсолаҳо шеваҳо сарвати луғавиашонро такмил дода омадаанд. Калимаҳои нав ба қавонини савтӣ, сарфию нахвии шеваҳо мутобик шуда, дар забони мардум ҷой мегиранд ва ё гунаҳои сохташудаи шевагӣ варианти аслиро танг намуда, дар канор мегузоранд. Рӯйхамрафта сохтани вожаҳои нав дар ҳаёти мардумон ҳодисаи муқаррарии забонӣ шуда, саҳми он дар такмили таркиби луғавии забон бениҳоят бузург аст. Ҳомилони шеваҳо барои қонунҳои тағйирёбии худ аз қолибҳои сайқалёфтаи забонӣ истифода карда, воҳидҳои зиёдеро офаридаанд. Махсусан, бо истифода аз лексикаи соҳаҳои ҳаёт ва пасвандҳои калимасоз барои қонунҳои тағйирёбии худ мардумон лексемаҳои гуногун сохтаанд ва ба ин маънӣ аффикатсия яке аз воситаҳои асосии калимасозии забон ба шумор меравад” [12, 6].

Дар гӢйиши чануби шарқии тоҷикӣ лексемаҳои гуногунро метавон дарёфт, ки танҳо хоси ин гӢйиш буда, дар дигар гӢйишҳои забони тоҷикӣ дида намешаванд. Маҳфуз мондани ин калимаҳо ба минтақаи ҷуғрофиёии он низ вобастагӣ дорад. “Забони гуфтории тоҷикон аз лиҳози таърихӣ дар гузараи собиқ забонҳои эронии матрук – суғдию бохтарӣ ва сақӣ паҳн гардидааст. Аз ин рӯ, субстратҳои мухталифи забонӣ дар шаклгирии забони тоҷикии гуфторӣ нақши ҳудро гузоштааст. Дар гуфтори сақӣ қисмати шимолии минтақаи истеъмоли забони тоҷикӣ забони суғдӣ ва дар қисмати чанубии ин гузара забонҳои бохтарию сақӣ таъсиргузор будаанд. Албатта омилҳои пасини ташаккули забони гуфтории тоҷикиро, мисли муҳити инкишофи лаҳҷаҳо, таъсири мутақобилаи забонҳо дар марзҳои корбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ дар марзҳои корбурди лаҳҷаҳо, омилҳои сиёсӣ, иқтисодӣ ва иҷтимоӣ низ метавон аз назар дур андохт. Вобаста ба ин омилҳо сохтори диалектологӣ забони тоҷикӣ ташаккул ёфтааст, ки боиси тафовутҳои гӢйишӣ дар забон гардидааст. Лаҳҷаҳои тоҷикиро вобаста ба хусусиятҳои забонӣ ва мавқеи ҷуғрофиашон ба гурӯҳҳои зерин тақсим кардаанд.

1) Гурӯҳи шеваҳои шимолӣ (Лаҳҷаҳои ноҳияҳои шимолии вилояти Суғд, Варзоб, кӯхистони Ҳисор ва Шаҳритуси Тоҷикистон, Самарқанд, Бухоро, водии Сурхандарё, Фарғона, Қашқадарёи Ўзбекистон, лаҳҷаҳои вилояти Ўш Қирғизистон ва Чимкенти Қазоқистон).

2) Гурӯҳи шеваҳои марказӣ (болооби Зарафшон – ноҳияҳои Айнӣ ва Мастчоҳ)

3) Гурӯҳи шеваҳои чанубӣ (водии Қаротегин (Рашт), вилояти Хатлон ва лаҳҷаҳои тоҷикии Бадахшон)

4) Гурӯҳи шеваҳои чануби шарқӣ (водҳои Ванҷ ва Дарвоз)” [7, 273].

Забоншиносон забонҳои эронии шарқиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудаанд: “шимоли шарқӣ ва чануби шарқӣ. Забонҳои суғдӣ, хоразмӣ, бохтарӣ ва олонӣ дар гурӯҳи забонҳои эронии шимоли шарқӣ муттаҳид шуданд ва забони сақӣ ба гурӯҳи забонҳои эронии чануби шарқӣ мансуб гардид. Бояд зикр кард, ки дар бархе аз осори забоншиносӣ забонҳои гурӯҳи шимоли шарқиро “гурӯҳи скифӣ” ва чануби шарқиро “гурӯҳи сақӣ” низ номиданд”. [7, 227].

Дар китоби “Калимасозии исм”-и профессор Раҳматуллозода С.Р. корбурди ин пасванд дар шеваҳои чанубӣ ва чануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Муаллиф

1. Шералиев Шералӣ – доктор PhD -и Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакии АМИТ

чунин натицагирӣ намудааст, ки пасвандӣ -сӣ аз исм исме месозад, ки ба фаъолият, машғулият, мансубият ба касбу кори гуногуни шахс ва молики сифате будани шахсро далолат мекунад [12, 7-14].

Дар баробари ин калимаҳоеро метавон мушоҳида кард, ки пасвандӣ -сӣ исмҳое низ сохтааст, ки мансуб ба халқият ва макон буда, дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ мавриди истифода қарор доранд.

Дар забони суғдӣ ин пасванд асосан сифатсоз буда, гоҳе дар калимасозии исм низ фаъол аст. “<-čyk> (С <čyq>) /-cīk/ (/ -jīk/ баъди m) пасванди сифатсоз (баъзан суб.) ва мансубияти энтикӣ ‘марбут ба, баромада аз’. Бох. -σιγο, Фор. -cīg/ -zīg, 𐭥𐭫. Ин пасванд иловаи k-и пасванди °сӣ аст: *-cija-ka- < *-k(a)-ja-ka- (ниг. <’mnkčyk>, <myδ’nčyk>, <čr’γ čykh>). Пасванди -cīk бо -cī ҷойгузин мешавад. Нигаред: <-učk>, <γwβčyk>, <ptβywčyk>, <pyrčyk>, <srwčyk>, <swmtrčyq>, <trp’rčyq>” [18, 117].

Дар забони суғдӣ, ҳамчунин, пасванди мазкур сифати феълии замони оянда месозад. “<-čyk> /-cīk, -jīk/ ‘дар аснои иҷро шудан, будан’. Нигаред: <swmpčyk>, <kwnčyk> [18, 117].

Дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ пасвандӣ -сӣ чунин исмҳо сохтааст:

1. Исми макон ё ҷойном. Дар ин вазифа нисбатан каммаҳсул буда, чунин исмҳо сохтааст:

Tuškačī “замине, ки дар он картошка мекоранд”, kaδučī “замине, ки дар он каду мекоранд”, Rəšqacī Məborak “ҷойном, маконе, ки дар он юнучка мекоранд”. Ҷузъи дуёми он исми хос буда, мансуб ба шахс аст. Дар робита ба ин вазифа профессор Раҳматуллозода С.Р. истифодаи онро дар шеваи ҷанубӣ фаъолтар шумурда чунин менависад: “Ин пасванд дар сохтани номи ашё ва ҷою макон ҷандон фаъол набошад ҳам, бо он 9 воҳиди луғавӣ сохта шудааст, ба ашёи гуногун далолат мекунад. Бо пасванди -сӣ сохтани номи ашё ва ҷою макон дар забони адабӣ ва шеваи шимолӣ аз рӯйи таълифоти ин соҳа роиҷ нест. Дар шеваи ҷанубӣ назар ба шеваи ҷануби шарқӣ фаъолтар аст: хилтҷу (Вқ., Қ.) як навъ растани хушбӯй ва шифобахш; арзанакҷу // арзънакҷу (Қ.) арзандон (бистар, кӯрпачаи гаҳвораи кӯдак); ғайҷу (Ҷқ.) хокрӯба; хасу хошок; ифлосӣ, ахлот; чаламҷу // чиламҷу // чълъмҷу // чъламҷу (Вқ., Қ., Ҷқ., Шқ.) чалабҷу // чалавҷу // чалапҷу (Ванҷ, Дарв.) // чъллабҷу // чиловча (Ғқ., Кх.) зарфи дастшӯ, дастшӯяк; пайкаҷу (Ғқ.) аспӣ бидав, аспе, ки барои мусобиқаи аспдавонӣ истифода мебаранд; помҷу (Вқ.) китъаи замини наздиҳавлигӣ; тарабҷу (Вқ., Қ.) ҷўбе, ки моларо бо юғ пайваст мекунад; (Ғқ.) ҷўбҳои дарозе, ки аз ду тарафи ҷиғ барои вайрон нашудан мебаранд; тебҷу // тепҷу (Вқ., Қ.) лаганда, кӯк.

Воҳиди луғавии тарапҷу (Вқ., Қ.) търапҷу (Қ.) ки дар ҳамин қолаб сохта шудааст сермаъно мебошад ва аз рӯйи семантикаҳои зерин мустаъмал аст: хонаи шервонипӯш (дубдавадор); (Вқ. Қ.) асбоби маҳсули кишоварзӣ, ки онро барои ҳамвор намудани замин истифода мебаранд; (Қ.) камалӣ.” [12, 89-90].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасвандӣ -сӣ ҳамчун пасванди ифодагари исми макон умуман истифода бурда намешавад.

2. Исми ифодагари шуғл ё мансуб ба коре, машғулияте месозад. Дар ин маврид пасвандӣ -сӣ ҳамчун синоморфемаи пасванди -гар/гор меояд ва дар он овози к афзоиш меёбад. Ин ҳодисаро дар калимасозии вожагони забони суғдӣ низ метавон мушоҳида кард. “Ин пасванд иловаи k-и пасванди °сӣ аст: *-cija-ka- < *-k(a)-ja-ka- (ниг. <’mnkčyk>, <myδ’nčyk>, <čr’γ čykh>). Пасванди -cīk бо -cī ҷойгузин мешавад. Нигаред: <-učk>, <γwβčyk>, <ptβywčyk>, <pyrčyk>, <srwčyk>, <swmtrčyq>, <trp’rčyq>” [18, 117].

Масалан, дар калимаи malayčik аз ду ҷузъ malay “хидматгор, ғулом” ва пасванди -cīk иборат аст. Ин калима бидуни пасванди cīk низ метавонад маънои “хидматгор”-ро ифода кунад. Мәп bai təra malayəm. – Ман барои ту хизматгорам-чӣ. Ин вожаи субстратии эронии шарқӣ буда, мусаллам, иловаи пасванди -cīk таъсири забони тоҷикӣ дар гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ аст.

Ин пасванд бо асоси замони ҳозираи феъли ҷакидан набояд омехта карда шавад. Масалан, дар ҷойноми Овсәк, ки аз ду калима ов ва сәк таркиб ёфтааст, калимаи дуввуми он аз асоси замони ҳозираи феъли ҷакидан “чък” гирифта шудааст. Ин ҷойном маконест, ки аз кӯҳҳои атрофи он об беист мечакад. Ҷойноми дигаре бо номи Šīgčək низ мавҷуд аст.

3. Исми ифодагари мансуб ба маҳал. Пасванди мазкур ба охири ҷойномҳо омада ба сокини

маҳалли муайяне далолат мекунад. Масалан, Škevčī мансуб ба сокини деҳаи Шкев; Minadūčī “он, ки сокини маҳаллаи Минадӯ (номи маҳалла дар деҳаи Ёгед) аст”; Sari dūčī “он, ки сокини маҳаллаи Сари дӯ (номи маҳалла дар деҳаи Ёгед) аст”; Vəpi ĵagčī “он, ки сокини маҳаллаи Буни Чар (номи маҳалла дар деҳаи Ёгед) аст”. Дар забони суғдӣ низ ба ин мафҳум истифода мешуд. “<-čyq> (С <čyq>) /-cīk/ (/jīk/ баъди ĩn) пасванди сифатсоз (баъзан суб.) ва мансубияти энтикӣ ‘марбут ба, баромада аз’ [18, 117]. Профессор Раҳматуллозода С. Р. корбурди ин пасвандро барои ифодаи мансубият ба маҳалле серистеъмол шумурда чунин менависад: Пасванди -čī “Ба маҳал ва чое мансуб будани шахсро мефаҳмонад ва дар ин вазифа каме серистеъмол аст: вахйочӯ/вахийочӯ вахиёчӣ, сокин Вахиё (мардуми ҳавзаи дарёи Хингов); вахийочийе Ғарм-ѣнда бозор умадас (Ҳич.); вахийочӯ набошӣ ғлом мегуфтан (Шил.); йохсучӯ ёхсучӣ, сокини водии Ёхсу: йохсучӯ мардум бисйор халқи сахсар-да (Ёх.); фарғуначӯ (Шк.)// фарғоначӯ фарғоначӣ, оне, ки наслаш аз Фарғона бошад: ота-бовай ҳаму фарғоначӯ ай ҳамича (Ҳо.); товчӯ (Ст.) тойчӣ, оне, ки дар минтақаи Сангтӯдаи ноҳияи Данғара ва атрофи он зиндагӣ мекунад; кьговардчӯ, оне, ки дар деҳаи Курговад (Дарвоз) иуомат дорад ва ғ.” [12, 14].

Пасванди -cīk ҳамчунин дар калимасозии сифат низ фаъолона иштирок менамояд ва ҷолиби диққат он аст, ки ҳангоми сифат сохтан гунаҳои дигари он тавлид меёбанд. Масалан, калимаи tarsəpčok “тарсончак”, gəĵəpčok “гирёнчак”. Ин ду калима аз феълҳои тарсидан ва гиря кардан тавассути варианти пасванди -cīk -čok сохта шудааст.

Нақши пасвандҳо дар калимасозии исм нисбат ба сифат бузургтар буда, мавриди истеъмоли умум қарор дорад. Вожагони ғўйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва, дар умум, тамоми ғўйишҳои забон пайваста дар таҳаввулу тағйирёбӣ буда, ниёз ба таҳқиқи баррасии амиқи илмӣ доранд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Андреев Г.А. Дарваз и Каратегин / Г.А. Андреев // Сб.: Военный сборник. – 1883. – вып.2. – С. 140-159, №12. – С. 303-319.
2. Дарачасозии сифат дар шеваи Ванч // Мактаби Советӣ. – 1970. - №5. – С. 14-16.
3. Вазирова Х. Сифат ва дарачаҳои он дар шеваи Ванч / Х. Вазирова // Сер. Армуғон 2. – Душанбе, 1971. – С. 168-172.
4. Вазирова Х. Калимаҳои адабӣ дар таркиби лексикаи лаҳҷаи Ванч / Х. Вазирова // Забоншиносии тоҷик. – Душанбе, 1977. – С. 155-162.
5. Зарубин И.И. К списку памирских языков / И.И. Зарубин // ДРАН, -В. – 1924. – апрель-июнь. – С. 79-81.
6. Кисляков Н.А. История Каратегина, Дарваза и Бадахшана / Н.А. Кисляков // Материалы по истории таджиков и Таджикистана. – Сталинабад, 1945. – С. 71-113.
7. Мирбобоев А. Муқаддимаи филологияи эронӣ/ А. Мирбобоев. – Душанбе: 2015. – 342 с.
8. Қосимова М. Н. Таърихи забони адабии тоҷик (асрҳои 9-10). Ҷилди 1. / М. Н. Қосимова. – Душанбе, 2012. – 566 с.
9. Офаридаев Н., Латипов М. Ономастикони «Таърихи Бадахшон»-и Охон Сулаймон ва Сайид Шоҳфутур / Н. Офаридаев, М. Латипов. // Суханшиносӣ. – 2024. №1(45). – С. 7-15.
10. Офаридаев Н. Очерки по топонимии и мкротопонимии Горного Бадахшана / Н. Офаридаев. – Душанбе: «Сифат-Офсет», 2024. – 168 с.
11. Оланин В.Ф. Каратегин и Дарваз / В.Ф. Оланин // Изв. РГО – 1881. – Вып.1. –Т. 17. – С. 21-58.
12. Раҳматуллозода С.Р. Калимасозии исм (дар асоси маводи шеваҳои ҷанубӣ ва ҷануби шарқии забони тоҷикӣ) / С.Р. Раҳматуллозода. – Душанбе: МН “Дониш”, 2019. – 226 с.
13. Розенфельд, А.З. Дарвазские говоры таджикского языка / А.З. Розенфельд // Тр. ИЯ АН СССР. – 1956. –Т.4. – С. 196-227.
14. Розенфельд А.З. Топонимии Ванджа / А.З. Розенфельд // Топонимии Востока. – М., 1962. – С. 273-280.

15. Розенфельд А.З. Ванджские говоры таджикского языка / А.З. Розенфельд – Л., 1964. – 149 с.
16. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷилди 2. – М.: СЭ, 1969. – 950 с.
17. Ҷӯраев Ғ. Шеваи ҷанубии забони тоҷикӣ. Синтаксиси ҷумлаҳои сода / Ғ. Ҷӯраев. – Душанбе. 1980. – 267 с.
18. Raham, Asha. A Compendious Sogdian dictionary, 7 Vols. Alain Mole, 2024. – 1500 p.

САЙРИ ТАЪРИХИИ ПАСВАНДИ -СӢ(К) ДАР ЗАБОНҲОИ ЭРОНИИ ШАРҚӢ ВА НАҚШИ ОН ДАР КАЛИМАСОЗИИ ИСМ ДАР ГӢЙИШИ ҶАНУБИ ШАРҚИИ ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Дар мақолаи мазкур вожаҳои субстратии гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ бо пасванди -сӢ(к) дар калимасозии исм ва муқоисаи он бо вожаҳои забонҳои эронии шарқӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ вожаҳои фаровонеро дар бар мегирад, ки субстрати забонҳои эронии шарқӣ дар он инъикос ёфтааст. Вожаҳои ин гӯйиш ва дар умум тамоми гӯйишҳои забон пайваста дар таҳаввул ва тағйирёбӣ буда, дигаргуниҳои ҳаёти фарҳангӣ, иқтисодӣ, муносибатҳои сиёсӣ, инкишофи бемайлони илму техника барои ҷомеаи воҳидҳои бешумори луғавиеро ба бор меорад, ки ба таркиби луғавии шеваҳо ҳам бетаъсир намоёнад ва аз роҳи воситаҳои гуногун ба онҳо ворид мешавад. Ба ҳамин минвол, дар тӯли садсолаҳо шеваҳо сарвати луғавиашонро такмил дода омадаанд.

Калимаҳои нав ба қонуниятҳои овозӣ, сарфию нахвӣи шеваҳо мутобиқ шуда, дар забони мардум ҷой мегиранд ва ё гунаҳои сохтани шевагӣ варианти аслиро танг намуда, дар қанор мегузранд. Нақши пасвандҳо дар калимасозии исм нисбат ба сифат бузургтар буда, мавриди истеъмоли умум қарор дорад. Вожаҳои гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ ва, дар умум, тамоми гӯйишҳои забон пайваста дар таҳаввули тағйирёбӣ буда, нӣз ба таҳқиқи баррасии амиқи илмӣ доранд.

Калидвожаҳо: гӯйиш, гӯйиши ҷануби шарқии забони тоҷикӣ, забонҳои эронии шарқӣ, пасванд, калимасозӣ, исм, сифат, субстрат.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шералиев Шералӣ – Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣи АМИТ, доктор PhD. Нишони: 734025, ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 21.

Тел: (+992) 988 50 94 93. **Email:** sherka1997@inbox.ru.

ИСТОРИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ СУФФИКСА -СӢ(К) В ВОСТОЧНО-ИРАНСКИХ ЯЗЫКАХ И ЕГО РОЛЬ В СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ СЛОВООБРАЗОВАНИИ В ЮГО-ВОСТОЧНОМ ДИАЛЕКТЕ ТАДЖИКСКОГО ЯЗЫКА

В данной статье рассматриваются слова-субстраты юго-восточного говора таджикского языка с суффиксом -чик в образовании существительных и прилагательных и их сравнение со словами восточно-иранских языков. Юго-восточный диалект таджикского языка содержит много слов, отражающих основу восточноиранских языков. Лексика этого диалекта и всех диалектов языка в целом постоянно развивается и меняется, изменения в культурной жизни, экономике, политических отношениях, устойчивое развитие науки и техники приносят обществу бесчисленное множество лексических единиц, которые не остаются без внимания лексического состава. стилей, способов и средств. в них входит разное. Таким образом, на протяжении веков языки улучшали свой словарный запас.

Новые слова адаптируются к правилам произношения, правописания и грамматики стилей и занимают место в языке народа, либо построенные стили сужают исходный вариант и оставляют его в стороне. Роль суффиксов в формулировке существительных больше, чем у прилагательных, и подлежит общему употреблению. Словарный состав юго-восточного таджикского языка и в целом всех диалектов языка постоянно развивается и меняется и требует глубокого научного исследования и рассмотрения.

Ключевые слова: диалект, юго-восточный говора таджикского языка, восточноиранские языки, суффикс, словообразование, существительное, прилагательное, субстрат.

Сведения об авторе: Шералиев Шерали – Института языка и литературы имени Рудаки, НАНТ, докторант PhD. Адрес: 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 21.

Тел: (+992) 988 50 94 93. **E-mail:** sherka1997@inbox.ru.

HISTORICAL DEVELOPMENT OF THE SUFFIX -CĪ(K) IN EASTERN IRANIAN LANGUAGES AND ITS ROLE IN NOUN AND ADJECTIVE WORD FORMATION IN THE SOUTH EASTERN DIALECT OF TAJIK LANGUAGE

In this article, the substratum words of the south-eastern dialect of the Tajik language with the suffix -cĭk in the formation of nouns and adjectives and their comparison with the words of the eastern Iranian languages are discussed. The south-eastern dialect of the Tajik language contains many words that reflect the substrate of the Eastern Iranian languages. Vocabulary of this dialect and all dialects of the language in general are constantly evolving and changing, changes in cultural life, economy, political relations, steady development of science and technology for the society bring countless lexical units that do not remain unaffected by the lexical composition of styles and ways and means. Different enters them. In this way, over the centuries, the languages have improved their vocabulary.

New words adapt to the rules of pronunciation, spelling and grammar of styles and take a place in the language of the people, or constructed styles of style narrow down the original version and leave it aside. The role of suffixes in wording of nouns is greater than that of adjectives and is subject to general use. Vocabularies of the south-eastern Tajik language and in general all dialects of the language are constantly evolving and changing, and need deep scientific research and consideration.

Key words: dialect, southeastern dialect of the Tajik language, Eastern Iranian languages, suffix, word formation, noun, adjective, substrate.

Information about the author: Sheraliev Sherali – Institute of languages and literature named after Abuabdułloh Rudaki of the National Academy of sciences of Tajikistan, PhD student. Address: 734025, Dushanbe, Avenue Rudaki 21.

Tel: (+992) 988 50 94 93. **Email:** sherka1997@inbox.ru

ТДУ: 891.550.092

НИГОҲЕ БА ШЕВАИ НИГОРИШИ РОМАНҲОИ ТАЪРИХИИ ҶАЛОЛ ИКРОМӢ

Раҳимова О.А.¹

Ҷалол Икромӣ баъди Садриддин Айний аз ҷумлаи нависандагоне буд, ки аз аввалин қадамҳои эҷодияш мафҳуми тозаеро аз сабк ба вучуд овард. Дар гароиш ба сабки эҷод шефтагии ӯ аз аввалин таълифоташ, ки устод Айний хондаву фотиҳа дода, оғоз гардид ва дар он чи меҳонд шаклро (формро) бештар ҷолиби таваҷҷӯҳ меёфт ва мафҳумро аз шакли баёнии он ҷудо намешумурд. Ба ин далел, осори дар тӯли замон таълифкардаш, пеш аз ҳама, ҷеҳраи хоси ҳунари ва тарзи нигориши ӯро мушаххас менамояд, ки сабк ҷузъе аз он аст.

Муҳаммадҷон Шакурӣ «аз нахустин қадамҳои эҷодгарии Икромӣ намудор» шудани «нишонаҳои сабки хоси» нависандаро мушоҳида карда, «то рафт қувват» гирифтани ва «ҳиссиётомезии сухан ва ҷашми диққат ба ҳолати рӯҳияти инсон» [1, 290] дӯхтанро аз мухтассоти тарзи биниш ва нигориши ӯ шинохта буд, ки минбаъд дар таҷрибаи эҷодии Ҷалол Икромӣ ташаккул ва таҳаввул ёфтааст.

Ҳунари тасвиргарӣ ва тарзи хоси нигориши ин нависандаро, пеш аз ҳама, гурез аз тарзҳои маъмули қолабӣ ва гароиш ба либоси фикр, андешидан бо забон, маонии табииву маҷозӣ ва равшани кашфкардаи ҳуди ӯ муайян ва мушаххас менамояд. Ба ифодаи дақиқтар, хусусияти сабки нигориши нависандаро фақат тарзи баён, яъне хусусиятҳои забонӣ муайян намекунад, балки он тамҳидест, ки ҳар нависандаи соҳиби дид ва шинохти хос дар навиштан аз он кор мегирад. Ба ин далел, сатҳи забон, хусусиятҳои овоиву луғавӣ, наҳвӣ, фикрӣ, балоғати тасвир, интиҳоби вожаҳо, сохтори дастурӣ, забони маҷозӣ, таҷониси ҳуруф, лаҳн ва унсурҳои савтӣ дар ташаккул ва таҳаввули сабки Ҷалол Икромӣ таъсиргузор будаанд. Дар ин мақола назари хоси нависанда ба воқеияти таърихӣ, тасвири он ва омилҳое, ки дар насри таъриҳиаш сабки ӯро шакл дода такмил бахшидаанд, мавриди баррасӣ ва арзёбӣ қарор гирифтааст.

Хусусияти асосии сабки осори бадеӣ, аз ҷумла насри таъриҳии Ҷалол Икромӣро нигоҳи хос, равшанбинӣ ва жарфнигарӣ ба воқеиятҳо, ҷаҳони дарунӣ (зеҳнӣ - субъективӣ) ва берунии (айний - объективӣ) шахсиятҳои таърихӣ муайян менамояд, ки дар диди хоси воқеашиносӣ, тасвиргарӣ ва баёнаш зоҳир шудааст. Ба иборати дақиқтар, ҳар нигариши вежаи нависанда, пеш аз ҳама, дар забони осори ӯ руҳ намуда, фардияти ҳунариашро низ шакл додааст. Дар ин равиш таҷрибаи Ҷалол Икромӣ нишон медиҳад, ки вежаҳои фардияти ҳунарии ӯ дар шинохти воқеиятҳои таърихӣ, маҳорати дарки тамоми ёри ҳодисаҳои таърихӣ ва моҳияти иҷтимоиву ахлоқии онҳо, зеҳният, рӯҳия ва аъмолу кирдору рафтори шахсиятҳои таърихӣ омили аслии шаклдиҳандаи сабки эҷодиёти ӯ мебошанд. Чунон ки М. Б. Храпченко гуфтааст, «Шубҳае нест, ки шахсияти нависанда дар хусусиятҳои гуногуни осори бадеии ӯ зоҳир шуда, дар сабки ӯ низ хеле равшан ошкор мешавад. Вале фардияти эҷодӣ ҳаргиз муроҷиати ӯро ба тарзҳо ва воситаҳои гуногуни инъикоси бадеии нигариши образнок ба зиндагӣ истисно намекунад. Санадҳо шаҳодат медиҳанд, ки воқеан дар эҷодиёти нависандагони фардияти ҳунарашон ҷашмрас аксаран на як, балки ҷанд сабки равшан ифодашуда ба мушоҳида мерасанд» [14, 110]. Ба ин далел, М. Шакурӣ (М. Шукуров) яке аз вежаҳои сабки Ҷалол Икромӣро «роҳ ёфтани унсурҳои қиссаронии халқӣ ва классикӣ» дар таҷрибаи эҷодии ӯ ва паҳлуи дигари онро гароиш ба «ҷараёни романтикии услуби реалистӣ» [2, 87; 93] донистааст, ки дар шинохт ва мушаххас намудани сабки фардии нависанда кофӣ намебошад.

Шинохт ва арзёбии сабки Ҷалол Икромӣ ҳамчун нависандаи таърихнигор фақат дар заминаи таҳқиқи сатҳи қорбурди унсурҳои сабкӣ забон, хусусиятҳои овой, луғавӣ, наҳвӣ, фикрӣ ва бадеии осори бадеии таъриҳии ӯ имконпазир мебошад [12, 303-304]. Беш аз ин, сабк барои Ҷалол Икромӣ ҳолатест, ки дар он нависанда эҳсос, бардошт ва андешаи худро баён мекунад ва он алоқаманд ба ду омил аст: яке қудрати эҳсоси нависанда ва дигаре дарёфтҳои маънавию бадеии ӯ. Чунон ки аз рӯзгори паси сар кардаи нависанда ба назар мерасад, дарёфтҳои маънавӣ ва бадеии ӯ бар асари мутолиа ва мубоҳиса тадриҷан ба он поя мерасад, ки нависанда тавонистааст ба ин 1.Раҳимова Оламӣ Азимовна – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ

васила дар асарҳои таърихнаш эҳсосот ва андешаҳои худро нисбати воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ тасвир ва баён кунад. Ҳамчунон ки нависандаи амрикоӣ Синклер Луис гуфтааст, «Сабк ҳолате аст, ки нависанда дар он эҳсосоти худро баён мекунад вобаста ба ду чиз аст: қудрати эҳсоси нависанда ва мояи ӯ. Мояи нависанда бояд бар асари мутолиа ва мубоҳиса ба он пояе расида бошад, ки битавонад эҳсосоти худро ба ёрии он баён кунад. Бидуни «эҳсос» - и кайфияте, ки нависанда онро дар ҳеч мактабе наметавонад биомӯзад ва бидуни «моя» - и ганҷинае, ки на аз кайфиятҳои тағйирнопазири ҳофиза ва завқи хуб, балки бештар аз тариқи бардоштҳои берунӣ ба даст меояд, нависанда сабке нахоҳад дошт» [11, 356].

Ҳамин тавр, сабк дар таҷрибаи нависандагии Ҷалол Иқромӣ шеваи ҳоси ӯ дар тасвири мавзӯот, аз ҷумла воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ аст, ки фақат ба худӣ ӯ ихтисос дорад. Ӯ ҳамеша дар ҷустуҷӯи васоиле будааст то ба кӯмаки онҳо дар зехни хонанда таъсире хос ба вучуд оварад, таъсире, ки ба назари ӯ амиқтарин вазифаи наққошии ӯст. Ба ин далел, нависанда ҳақ дошт бигӯяд, ки эҳсос қардани сабки ӯ ба ин маънӣ аст, ки хонанда «дар сояравшанҳои ӯ, дар фанни тарроҳии ӯ ва дар наҳваи истифодаи ӯ аз рангҳо» [11, 358] торҳои рӯҳи ӯро пайдо кунад.

Ин торҳои рӯҳ дар офаридаҳои ҳар ҳунарманде пайдо мешавад. Аз ҷумла дар офаридаҳои Ҷалол Иқромӣ барин нависандае, ки аз идеологӣ воҳиде таъбият мекунад, дорои назароти сиёсӣ ва эътиқодоти фалсафавӣ иҷтимоӣ мушобеҳе ҳастанд ва ҳулоса, ҷаҳонбинии онҳо дар ҳамаи заминаҳои асосӣ бо ҳам қаробат доранд. Бо ин ҳол, ҳеч ҳунарманде нест (ва наметавонад бошад), ки ҷаҳон ва воқеияти онро дақиқан мисли ҳунарманде дигар дарёбад. Ин дарёфти ҳамаи таҷрибаи як ҳунарманд аз зиндагӣ ва аз ҳунар, гароишҳои ахлоқӣ ӯ, тамоюлоти зебоишиносии ӯ, ҳассосиятҳои отифӣ ӯ, алоқ, солиқаҳо ва ормонҳои ӯ, ҳулоса ҳамаи он чизҳоеро, ки дар ҳаллоқияти ӯ таҳаққуқ меёбад, дар бар мегирад. Дақиқан ҳамин ҳасисаҳо ҳастанд, ки ба осори бадеии таърихӣ Ҷалол Иқромӣ асосате мунҳасир ба фард бахшидааст, хусусиятҳои ҳоси равиши ташаккули худро дорад.

Зимнан бояд гуфт, ки дар таҳқиқ ва арзёбии сабки нависанда ё шоир ду назар шояд мебошад. Назари аввал ин аст, ки «аксар сабкшиносон фақат ба мухтассоти забонӣ таваҷҷӯҳ доранд (Ва гоҳе ба бархе аз мухтассоти адабӣ ҳам ба унвони як падидаи забонӣ илтифоте мекунад) [15, 213]. Аз ҷумла А. Сайфуллоев дар рисолаи «Романи устод Айнӣ «Дохунда» ва Р. Ғаффоров дар таҳқиқоти «Забон ва услуби Раҳим Ҷалил» ва «Нависанда ва замон» чунин равиши таҳқиқро амалӣ кардаанд. Дар бисёре аз таҳқиқоти илмӣ ва фарҳангҳои сабкшиносӣ низ ҳамин усули таҳқиқи сабк дар назар дошта шудааст. Масалан, донишманди сабкшинос Карден дар фарҳанги худ, дар мавриди сабк мегӯяд, ки таҷзияву таҳлил ва ташхису арзёбии сабк шомили мавриди зер аст: «баррасии гузинуши луғот, саноеъи бадеӣ, суварӣ ҳаёл, навъи калимот ва ҷумалот, вазъи параграфҳо, ин ки ҷумалот ба чӣ тариқе ба қор рафтаанд ва ҳулоса ҳар ҷанбаи забонӣ». Илова ба ин, ин донишманд дар унвони сабкшиносӣ чунин навиштааст: «Баррасии ҷанбаҳои бадеии забон: овошиносӣ, арӯз, рехтшиносии ҷумалот, таркиб, баррасии вожагон» [10, 136].

Дар аксари таҳқиқотҳои, ки дар ин замина анҷом гирифтааст, суҳане аз мухтассоти фикрӣ ва адабӣ ба назар намерасад. Дар адабиётшиносии тоҷик фақат М. Шакурӣ дар мақолаи «Рӯҳшиносии ҳиссиётпарвар» дар бораи баъзе паҳлуҳои сатҳи фикрӣ ва бадеии сабки Ҷалол Иқромиро ба таври мухтасар суҳан кардаанд [1, 324-358].

Донишманди эронӣ Сируси Шамисо таҳқиқи мухтассоти мавзӯӣ ва фикрии сабкро «дар даваҷаи аввали аҳаммият» доништа, дар ин равиш зарурати таҳқиқи сатҳи забониро, ки иборат аз сатҳи овой, луғавӣ, наҳвӣ, ҷумла, фикрӣ ва адабӣ аст, зарур ва муҳим ба шумор меоварад [15, 213]. Ба ин далел, дар алоқамандӣ бо сатҳи забонӣ, фикрӣ ва адабӣ таҳқиқ ва арзёбӣ қардани сабки осори таърихӣ Ҷалол Иқромӣ барои мушаххас намудани сохтори сабки шахсии ӯ муҳим ва аҳаммиятнок буда, яке аз василаҳои шинохти комили ҳунар ва ҷаҳраи инфиродии нависандагии ӯ мебошад. Осори таърихӣ Ҷалол Иқромӣ бо вучуди он ки бо осори ҳамсони нависандагони муосираш, аз ҷумла устод Айнӣ, Сотим Улуғзода, Раҳим Ҷалил ва дигарон мухтассоти муштараки фикрӣ, забонӣ ва адабӣ дорад, вале хусусиятҳои ҳоси тарзи нигориши ӯ фақат марбут ба ҳадаф буда, ин тамоюли ҳунари сабки шахсии нависандаро шакл додааст. Аз ин назар, ҳақ ба ҷонибаи донишмандони сабкшинос аст, ки сабки шахсиро маъноӣ асосии сабк доништа, мисли ранг дар тамоми тору пуди осори як ҳунарманд интишор ёфтани онро таъкид кардаанд. Аз ҷумла, Сируси

Шамисо дар ин бора навиштааст:

«Дар мақоми ташбеҳ метавон фарзандони як падар ва модарро мисол зад, ки ба таври кулӣ аз назари шаклу қиёфа ва рафторҳои зехниву рӯҳия каму беш ба ҳам шабеҳ ҳастанд. Гоҳе шабоҳат бисёр аст, гоҳе мумкин аст аз назари қиёфа чандон шабеҳ набошанд, аммо аз назари рӯҳиёт муштаракоте дошта бошанд ва гоҳе баръакс. Аммо ба ҳар наҳв, ки ҳисоб кунед ин бародарон ва хоҳарон ниҳоятан аз як аслу решаанд ва гоҳ бо диққат, мутаваҷҷеҳи шабоҳат ва вучуҳи муштраки онон мешавад. «Ҳочӣ-оғо» ҳарчанд ба зоҳир шабеҳи осори дигари Ҳидоят нест, аммо сабк-шинос ҳамон мояҳои танзи осори дигари Ҳидоятро дар он ҳам мебинад. Сабк мисли насиме аст, ки ба тамоми шоҳу барғҳои як дарахт мевазад ва онро ба наҳви ҳосе бо як неруи каму беш яксон ба ҳаракат дармеоварад. Сабк мисли рӯҳ аст, ки дар тамоми аъзо ва завоёи бадан мунташир аст» [15, 94-95].

Муқоисаи осори бадеии таърихии Ҷалол Иқромӣ нишон медиҳад, ки сатҳи фикрӣ, адабӣ ва забонӣ дар тарзи нигориши ӯ ҳамчун омили зуҳур ва ташаккулу таҳаввули сабки ҳос ё худ шахсии нависанда нақши муҳим ва таъсиргузор доштааст. Дар ин равиш тарзи бархурд ва тасвири воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ низ заминасози сабки шахсии ӯ будааст. Ба ин далел, яке аз вежагиҳои осори таърихии Ҷалол Иқромӣ донишманди фақид М. Шакурӣ «чараёни услубии реализми рангин» ба шумор оварда, таъкид мекунад, ки «муҳимтарин хусусияти эҷодиёти намоияндагонии ин чараёни услубӣ ҳамоно роли калон бозидани ҷанбаи зехнии наздик ба ҳаяҷонангезии романтикӣ дар ташаккулу инкишофи реализм аст» [2, 93]. Ин сухан ҳам ба сатҳи фикрии тарзи нигориш ва ҳам доминанти сабкӣ осори нависанда ишора менамояд.

Дар ин замина аввалин намунаи осори таърихии ӯ, аз ҷумла «Тори анкабут» - ро хонда дар зехн суолҳои зерин пайдо мешавад. Оё ин ва осори дигари таърихии Ҷалол Иқромӣ дарунгарову зехнӣ (субъективӣ) ҳастанд ё бурунгарову айнӣ (объективӣ)? Бо берун ва сатҳи падидаҳо сару қордоранд ва ё дарун ва умқи воқеиятҳои таърихиро паدید овардаанд? Ифодакунандаи чӣ ормоне ҳастанд? Чӣ андеша ва ғояи ҳосе, аз ҷумла сиёсӣ, коммунистӣ, инқилобӣ ё миллиро таблиғ мекунад? Оё Ҷалол Иқромӣ дар ин гуна осораш эҳсосоти ҳоси ормонгароёнаи миллиро ҷойгузин кардааст? Тасвир ва баррасии сурат ва сирати шахсиятҳои таърихӣ, аз ҷумла марду зан чӣ гуна аст? Мавқеияти идеявии нависанда дар қадом сатҳ аст? Назари ӯ ба мавқеи иҷтимоӣ ва ахлоқии шахсияти таърихӣ чӣ гуна аст?

Бо назардошти сатҳи фикрии асар Ҷалол Иқромӣ дар тарзи нигориш фақат ба нақл ё тасвири воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ машғул нашудааст. Илова ба ин, нависанда дар сохтори суҷа ҳеҷ гоҳ паёмро матраҳ накардааст. Ҳамчунин аз оғоз то анҷоми ҳеҷ асари вай пойбанди сиёқи наққолий ва ё қиссагӯӣҳои суннатӣ ҳам набудааст, балки дар тарзи тасвири ӯ мушаххасоти воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ, ҷунон ки ҳаст, ҳамон тавр тасвир шудааст, ки маънои ормонгароёнаи ин гуна осорро ифода мекунад.

Ба ин тартиб, Ҷалол Иқромӣ дар осори таърихиаш тарзи нигориши фардии худро бо назардошти сатҳи фикрии сабк таъйин намудааст, ки мавзуву масъалаҳои иҷтимоӣ, ахлоқӣ, ишқӣ, ҳаҷвию мутоибавӣ ва монанди инҳоро дар бар мегирад. Нависанда дар ин равиш андешаҳои муҳими инсонпарварӣ, миллатдӯстӣ, башардӯстӣ, ватанхоҳӣ, муҳаббату садоқат, хиёнату ҷиноят, меҳнатдӯстиву ободгарӣ, ҳафзи табиат ва муҳити зист, одамияту ноодамӣ ва ғайраро ба воситаи образҳои бадеии шахсиятҳои таърихӣ, типҳои иҷтимоиву ахлоқӣ ба тарзи боварибахш ба тасвир гирифтааст. Шахсиятҳои таърихии офаридаи ӯ аз рӯи амалу кирдор, ҷаҳобинӣ, ҳулку атвор, ҳўю ҳислат ба ҳамдигар монанд нестанд. Ҳар қадоме ҷеҳраи ҳоси инсонӣ ва амалу андешаи худро дорад. Вай дар тасвир чизҳои дидааст, ки аз ҷаҳми дигарон пинҳон будааст. Ҳамчунин ба воқеиятҳои таърихӣ бо ҷаҳми моҳиятҷў нигариста, моҳити онҳоро паدید овардааст. Дар шинохт ва тасвири ҳақиқати таърихӣ маҳаки эътибораш санади таърих ва таҳайюли вучўйғаро қарор доштааст. Дар ин ҳол ӯ мисли деҳқоне будааст, ки аз донаи пошидааш самар мебардорад, аз он ҳосили дилхоҳ мегирад.

Ҷалол Иқромӣ бо ҳамин усули бархурд ва тасвири воқеиятҳо ва сарнавиштҳои таърихӣ пеш аз романи сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» аввалин асари бадеии нисбатан комили таърихиаш «Тори анкабут» - ро таълиф кард. Аз ин повест пештар низ ӯ ба раванди таърихомўзӣ ғароиши

хос дошт. Натиҷаи ин тамоюли фикриаш зери таъсири дарунмояи «Ҳазору як шаб» эҷод намудани мазҳакаи «Сартароши камгап» ё худ «Шаби бисту ҳаштум» мебошад. Ҳамчунин баъди таълифи ин мазҳака вай аз мазмуни «Ёддоштҳо» ва романи «Дохунда» - и устод Айнӣ баҳра бурда, намо-ишномаҳои «Духтари ноком» ва «Дохунда» - ро навишта буд, ки бо оҳанги лирикию романтикӣ ва драматизми воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳо таваҷҷӯҳбарангез буданд. Ин таҷриба дар эҷоди повести таърихӣ «Тори анкабут» ва шаклгирии сабки нигорандагии ӯ бетаъсир набуд.

Ҳамчунон ки Ю. Салимов саҳеҳ ба мушоҳида гирифтааст, «Чалол Иқромӣ аз «Тори анкабут» сар карда ба мавзуи инқилоб ва ҳаёти солҳои аввали ҳокимияти советӣ таваҷҷӯҳ зоҳир намуд. Вобаста ба мавзуи нав дар услуби ӯ низ дигаргуниҳои ҷиддӣ ба вучуд омад. Ҳарчанд ки Иқромӣ услуби Айнӣро давом медод, услуби ӯ хусусиятҳои ба худ хос дошт, ки ба маҳорати бадеӣ ва ниёти эҷодӣ вобаста буд. Ҷ. Иқромӣ ҳаёти солҳои инқилобиро, ки мураккаб, вале зебову муҳташам буд ва бо шиддати суръати тамои пеш мерафту тағйир ёфта, дар зимни ин воқеаҳо характери одамон низ бисёр зуд дигар мешуд, дар сачияи онҳо сифатҳои тоза ба вучуд меомад, оламу одам бо чунон суръат дигар мешуд, ки назирашро таърих надида буд, меҳост чунон ки ҳаст, инъикос намояд. Ҳамон суръату ҷаҳишҳо ва тағйироту дигаргуниҳои гӯшношуниди солҳои инқилоб на танҳо дар ғоя ва мазмуни асар, балки дар сужет, бандубаст, услуб ва забону тарзи баёни нависанда акс ёфт» [13, 481].

Нависанда дар эҷоди повести зикршуда он чиро, ки аз воқеият ва сарнавишти таърихӣ шахсиятҳои таърихӣ дарк кардааст, инъикос намуда, ба ин васила ба дарку қазовати таърих ва раванди таърихомӯзӣ сурати айнӣ мебахшад, ки пеш аз ҳама сатҳи фикрии сабки нигориши ӯро шакл додааст. Ин сатҳи фикрӣ марбут мешавад ба мазмун ва дарунмояи повести «Тори анкабут», ки воқеиятҳои инқилоби Бухоро дар бар мегирад. Нависанда дар матни ин воқеияти таърихӣ сарнавишти пурфӯчаи қаҳрамонони мусбати асар Муроди наврас, Ака-Мирзо ва Ғиёсиддинро офаридааст, ки гирифтори доми найранг, яъне «тори анкабут» гардида, дар девонахона занҷирбанд шуда буданд. Ин тарзи тасвири вазъи шахсияти повест дар сатҳи фикрӣ ба тасвири ҷузыёт эътибор додани нависандаро ишон медиҳад, ки яке аз омилҳои таъсиргузор ба сабки ӯ мебошад. Ба воситаи тасвири огоҳона ва моҳиятҷӯёна таҷассум кардани симои шахсиятҳои зикршуда дар ибтидои ҷараёни инқилоби русӣ нишонаи мусбат ва ояндадори сатҳи фикр ва андешаи нависандаи он вақт ҷавону навқалам аст, ки дар тасвири ба муддаои воқеияти таърихӣ инқилоби Бухоро равшан зоҳир мешавад. Чунон ки мебинем, пеш аз романи «Ман гунаҳкорам» тарзи ҳиссиётпарварӣ, шоиртабиатӣ ва назокатҷӯии шахсияти бадеӣ маҳз дар повести «Тори анкабут» ба тасвир омада, минбаъд дар сабки нависанда мавқеи асосӣ касб мекунад. Нависанда ҳамин тарзи тасвирро барои зоҳир кардани алоқамандии инсонии Мурод бо Лутфия ҳунармандона ба қор гирифтааст, ки пораи зер намунаи он мебошад: «Дар он дам зиндагӣ, тамоми олам гӯё ба ман табассум мекард, аз дилам тамоми дарду ранҷу алам якбора берун шуд - сеҳри як табассум ҳамин қадар буд... Оҳ агар шумо ҳам он табассуми ширин, дилнавоз ва самимиро медидед!».

Дар ин тасвир, ки замони таърихӣ ва гирудорҳои он рӯзгорро ба ёд оварда, чеҳраи ботинӣ ва зоҳирии Муродро табиӣ шакл додааст, таппиши вожаҳо ва моҳияти онҳо бо замони таърихӣ ва сарнавишту ҳулку ҳӯи шахсиятҳои асар ҳамоҳанг буда, замзамаи тапидани дил ва рӯҳи қаҳрамони марказии повестро падида меоваранд, ки аз мухтассоти тарзи тасвири нависанда мебошанд. Дар нахустин асари таърихӣ Чалол Иқромӣ, ба таъбири Ю. Бондарев «вожаҳо оҳанги зарбони қалби ҳудашонро доранд». Зиёда аз ин, сабки ин повест «бо ранги забони хосаш, бо нуктаҳои дақиқ ва зарифаш, бо лаҳну оҳанг, ҳатто бо сифот ва унвоҳояш ҳамчун оинаи замон (таърих-афзудани мо) амал мекунад» [11, 364], ки аз ибтидои роҳи эҷодӣ чеҳраи сатҳи фикрии нависанда дар шинохти воқеият ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ ва тарзи ҳоси тасвири онҳо мебошад.

Дар ташаккул ва таҳаввули сатҳи фикрии сабки Чалол Иқромӣ дар баробари тавоноии ҷаҳонбинии нависанда, объекти эҷодӣ ва гуногунии воқеиятҳоро зиддиятҳои ҳаёти ҷомеаи он рӯзаи тоҷикон, ки мабдаи асосии ҳаракатдиҳандаи осори ӯ мебошад, нақши таъсиргузор бозидааст. Хусусияти ҳоси масъалаҳо ва воқеиятҳои таърихӣ замони таърихӣ, ки нависанда мавриди тасвир қарор додааст, бешубҳа, дар тарзи тасвири образҳо ва шаклдиҳии сабки он муассир аст. Дар ин ҳол сабки нависандаро дарк ва тасвири моҳияти бунёдии воқеиятҳо ва амалу кирдори шахси-

ятҳои таърихӣ шакл медиҳад, ки ба ҳунар ва тарзи қорбурди муаллиф вобастагӣ дорад.

Дар ин замина баъд аз повести «Тори анкабут» метавон аз романҳои сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва романи дугонаи «Саргузашти Сафар - махсум» ва «Сафар - махсум дар Бухоро» ёд кард, ки сатҳи фикрии дарк ва тасвири воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ омили асосии таҳаввулотӣ сабқӣ дар эҷодиёти Ҷалол Иқромӣ гардидааст. Дар сегонаи аввал на фақат объекти эҷодӣ, балки гуногунрангии сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ ва алоқамандии онҳо бо тамоюлҳои иҷтимоиву ахлоқии ҳаёти ҷомеаи Бухорои он замон сабаб шудааст, ки нависанда дар тасвири воқеиятҳо ва амалу қирдори шахсиятҳои таърихӣ тарзи ҳоси тасвирро ба қор гирад. Аз ин ҷиҳат, тасвири ҷеҳраи зан дар қисми аввали сегона, яъне «Духтари оташ» мансуб ба як кас набуда, дарду алам ва шикасту рехти ҷомеа ва ҷомеадорони Бухороро ифода месозад, ки аз хусусиятҳои таъминии воқеанигорӣ ва ҷеҳрафаринии нависанда мебошад.

Ба андешаи М. Б. Храпченко «Объекти нави эҷодӣ, маводи тозаи зиндагӣ то он замоне, ки тасаввуроти эҷодии нависандаро бедор накунад, «бетараф» мемонад. Ба доираи тафаккури бадеии вай дохил шуда, ба ҷараёни эҷод таъсири муассир мегузорад. Маводи зиндагии доираи муайян нависандаро «вазифадор» мекунад, ки тарзи лозимии бозофаринии бадеиро ҷустуҷӯ намояд» [14, 113]. Дар ҳақиқат, бархурди сатҳи фикрӣ ва шинохти ҳадафмади воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ Ҷалол Иқромиро во доштааст, ки барои эҷоди романҳои таърихӣ мавзӯ, маводи лозима ва тарзи ҳос ва мувофиқи тасвирро интихоб намояд. Нигоҳи амиқу моҳиятҷӯ ва диди зиндагишиносӣ ба нависанда шароитро ба вучуд овардааст, ки дар романи сегонаи таърихӣ заминаи воқеӣ ва таъсиргузори нигоришро ба вучуд оварад, ки даставвал, ифодагари сатҳи фикрии сабаки ӯ мебошад. Масалан, ҳамин ҷанбаи сабаки нигориши ӯ дар пораи зер равшан ба назар мерасад, ки ҳунармандона ва навазарона анҷом гирифтааст:

«Дар он беғохие, ки мо гуфтем, пас аз намози аср, аз тарафи растаи таги дарвоза ба ин паскӯча кампире дар даст асо, бо қади ҳамида ва пайкари ларзон, оҳиста - оҳиста қадам гузошта ворид шуд. Мӯйҳои сафеди ӯро сарбанде аз шолӣ кӯҳнаи сиёҳе пинҳон мекард, фаранҷии рангпариди ва садамоқи ӯ, ки аз сараш партофта шуда буд, фақат расмиятро нигоҳ медошт, дигар рӯи қалон ва пажмурдаи ӯ, манаҳи ҳамгашта, ҷашмони камнур ва абрувони сафеди овезоншудаи ӯро пинҳон намекард. Кампир ҷашмбанд надошт ва аз ин ҳоли дар он вақт гӯё ғайритабӣ, ҳичолате, ибӯе дар симои ӯ дида намешуд ва аҷобаташ дар он буд, ки дар кӯча будагон ва гузарандагон низ ба ин ҳеҷ аҳаммияте намедоданд. Қуртаи ҷити тираанги дароз то бӯчулаки пояш мерасид, кафши кампошнааш даридагӣ ва шалақ буд. Аз симояш намуда меистод, ки кампир бо вучуди синни зиёд доштани тавоно ва муктадир буда, фақат ҳамин ҳоло ба касалие дӯхор шудааст магар, ки меларзаду зуд-зуд нафас мегирад. Бошандагони паскӯча, хоҳ пир ва хоҳ ҷавон, бо ҳурмат ба сӯи кампир нигоҳ мекарданд ва даст пеш гирифта, ба ӯ салом меоданд. Як-ду ҷавон, ки шӯҳӣ қарда меоманд, кампирро дида ва аз ҳолати ӯ огоҳ гашта, зуд хомӯш монданду давида омаданд, ки аз бағалаш гиранд ва ба гаштани мадад расонанд. Лекин кампир бозистоду қомат рост қард ва сари ҷавонҳоро навозишқорона сила қарда, табассум намуд

-Илоҳӣ саратон дардро набинанд, хушбахт шавед, - гуфт ва ба роҳаш давом дод. Як сӣ қадам монад буд, ки машқоби пире аз рӯ ба рӯи ӯ омада баромад ва пас аз салом пурсид:

Ҳа, ба шумо чӣ шуд, Дилором - ҳола, рангдон қанда мондааст?

-Ҳеҷ воқеа не, тани гарм бедард намешавад, - гуфт кампир истода ва пас аз нафасе ба рӯи машқоб бодикқат нигоҳ қарда ва дасти худро ба қитфи ӯ гузошта истода, илова намуд: - Аҳмадҷон, агар вақтат шавад, дертар як ҳабар гир! Бекасӣ насиби кас нашавад, додаракам!

Машқоб ба аломати ризо сар ҷунбониду гап назад ва ба рад қарданҳои кампир аҳаммият надода, аз бағали вай гирифт то ба назди дарвозаи пасте, ки даромадгоҳи ҳавличае буд, бурда монд ва баъд шак - шақаи дарвозаро қҳфта овоз дод:

-Фирӯзҷон, дарвозаро кушо! [5, 6].

Ин таҷрибаи тасвирии нависанда гувоҳӣ медиҳад, ки фароғии маводи тозаи ҳаётии таърихӣ заминагузори ҳадафманди тасвирро фароҳам оварда, ба шаклғии сабаки ҳоси нигориш мусоидат менамояд. Дар мисоли пораи иқтибосшуда метавон ба ин натиҷа расид, ки бо роҳи тасвири образҳои азхудкунии унсурҳои таърихӣ воқеият ва шаклдиҳандаи ҷеҳраи шахсиятҳои

таърихӣ эътимоди хонандаро ба даст овардан ва таваҷҷӯҳи онро ҷалб намудан дар таҷрибаи нависанда омили муҳимми сабксоz мебошад. Аз пораи дар ғавқ иқтибосшуда бармеояд, ки дар тарзи тасвири Ҷалол Иқромӣ сатҳи фикрии нигориш воситае будааст, ки фосилаи байни нависанда ва хонандаро аз байн бурда, ба шаклгирии сабки устувор ва ҳунарий мусоидат намудааст. Ин тамоюл бо андӯштани таҷриба дар давоми ғайолияти эҷоди нависанда ба рангорангии сабки ӯ низ замина фароҳам овардааст, ки зухури тарзи тасвири публитсистӣ, ҳамосӣ, ғиноӣ, ҳаҷвӣ ва мутоибавӣ дар осори таърихӣ нависанда намунаи он мебошад.

Дар ин равиш маҳорати Ҷалол Иқромӣ дар он зоҳир мешавад, ки ӯ ҳамаи то-бишҳои рангорангии тафаккури бадеиро дар роҳи таҳлилу таҳқику тасвири воқеиятҳои таърихӣ истифода карда тавонистааст. Гоҳе дар як роман унсурҳои реалистӣ, романтикӣ, публитсистӣ ва ҳаҷвию мутоибавӣ ба назар мерасанд. Сарчашмаи ин гуногунрангӣ тафаккури бадеӣ халқ мебошад, ки нависанда зерин таъсири он будааст. Бесабаб нест, ки дар романҳои сегона ва ҳаҷвии нависанда ҳам тасвирҳои реалистӣ, ҳам рангу ҷилои романтикӣ, унсурҳои ҳаҷвию мутоибавӣ ҳама ба ҷуз забони тасвирии нависанда дар забони шахсиятҳои ҷудогонаи таърихӣ ба зухур омадаанд. Ин тамоюли ҳунарий, пеш аз ҳама, бозгӯи маҳорати нависанда дар тарзи истифодаи сатҳи адабии сабк буда, наҳваи ироаи мавзӯи таърихиро ба сурати бадеӣ ва таъсиргузори ифода менамояд. Ба ин далел, Сируси Шамисо асареро, ки ҳар қадар бадеияш мушаххастар ва шеваи нигориши он бо муҳтавои он ҳамхонӣ дошта бошад, ба ҳамон андоза адабитар ҳисобидааст [15, 224].

Дар ин замина метавон ба ин натиҷа расид, ки романҳои сегонаи таърихӣ нависанда «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» дар таъйин намудани тарзи нигориши фардии нависанда нақши хос дошта, сатҳи адабии романҳои баъдии дугонаи ӯ «Саргузашти Сафар - маҳсум» ва «Сафар - маҳсум дар Бухоро» муҳтасоти сабки нигориши ӯро такмил бахшидаанд. Масалан, агар дар қисми аввали романи сегонаи ӯ «Духтари оташ» унсурҳои бадеӣ, шакли ҳамосӣ, воқеияти таърихӣ мавриди тасвир ва дарки романтикӣ воқеияти сарнавишти баъзе шахсиятҳо, баҳусус занон дар ҳамхонӣ бо забони тасвирии муаллиф сабки бадеии ин асарро шакл дода бошанд, дар қисми дувум ва савуми ин сегона таъкид ва тасвири сачияи инсон, тасвири муҳимтарин паҳлуҳои шахсиятҳои таърихӣ ва тақвияти оҳанги вучӯғарой хусусияти асосии сабки нависандаро муайян намудаанд. Дар романҳои баъдии сегонаи мазкур ба дараҷаи қобили мулоҳиза симои инсонӣ пайдо кардани шахсиятҳои манфии таърихӣ, мисли Асад - маҳсум, Низомиддин ва дигарон натиҷаи ҳамин кӯшишҳои нависанда дар қорбурди воситаҳои таъсиргузори сабкӣ мебошад. Яке аз чунин воситаҳои истифодаи оҳангҳои бисёрро ва аз назари шахсияти дигар нишон додани персонаш мебошад. Пораи зер аз қисми дувуми сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ҳамин тарзи тасвири наивсандаро бармало мекунад:

«Ба назари Козимзода чунин намуд, ки вай дар ҳоб аст ва парии афсонавиро дида истодааст... Вале ба ҷашми худ даст ниҳода, донист, ки бедор аст ва ҳар чӣ ки мебинад ҳақиқат дорад... Парии афсонавиро дар ҳақиқат дидан кори аҷиб аст! Наход ки ин рост бошад? Бале, бале, паризод дар либоси духтарони саҳроӣ ба болои ин бом баромадааст, ки дили ӯро рабояд ва бо худ гирифта, ба ҷойҳои дур, ба паси кӯҳи «Қоф» барад... Набошад, фарзанди одам магар ин қадар барно, ин қадар малех ва ин қадар дилбар шуда метавонад? Магар дар одамӣ ин қадар ҳусну ҷамол мешавад?! Не, не, ин қадар зебо ва мавзун, ин лабу дандони ширин, ин нозу карашмаи ҷозиб, ин латоғат ва дилбарӣ, ин ҷашму абрӯи ғусункор, ин мӯйҳои сиёҳи ғул ва дароз дар фарзанди одамӣ ҳамааш якҷоя дида нашудааст! Бале, бале, ин паридухтар аст! Ана, ӯро ба сӯяш даъват мекунад, бо ангӯштони нозукаш ишора карда, ҷеғ мезанад... Козимзода чун қоҳ ба сӯи қоҳрабо қашида шуд ва ба зерин бом рафт. Духтар бошад, бо ширинадой, оҳиста овоз бароварду гуфт:

-Ака Аббос, маро нашинохтед?

Э, Худо Аббоси бадбахт афсунгар набошад, ки парихоро мусаххар карда, шиносад...

-Шумо парӣ! - гуфт вай ба зӯр.

Духтар хандиду сар ҷунбонид.

-Не, ман Нозгул, - гуфт ва аз хотиратон баровардед-дия! ...Ман се сол пеш аз ин очакалонам қатӣ Ғиждувон рафта будам, ҷанг тамом шуду баргашта омадем... Пештар ман ҷанд бор шуморо

дида будам, лекин шумо дуруст надида будед... Ҳамин хел назарбаланд, шумо!...

-Не агар медидам, ҳеҷ фаромӯш намекардам, - гуфт Аббос. - Шумо ба ростӣ духтари ҳамин кишлоқ ҳастед?

-Ман духтари Наимбой мешавам... ака Аббос!

-Худо ба умру ҷонашон барака диҳад! - гуфт Аббос. - Наимбой хушбахттарини одамони ин кишлоқ будаанд, ки мисли шумо духтар доранд [6, 318-319].

Дар ин тарзи тасвир ҳадафи нависанда инъикоси қиёфаи яке аз шахсиятҳои роман Нозгул набуда, балки ба хонанда намудани биниши Аббос ва фикру ҳисси ӯст. Пас аз ҷумлаи якуму дуввум, ки аз нависанда аст, гуфтугӯи ботинии Аббос шуруъ мешавад. Нависанда он чиро ки Аббос меду фикраш мекард, ба тасвир кашидааст. Дар ин пора хонанда овози ду шахсияти роман ва муаллифро мешунавад ва тамйиз медиҳад, ки ифодакунандаи сабки ҳоси ӯ дар тарзи инъикоси шахсиятҳои асар мебошад. Хонанда аз ин тасвири дутарафа якбора ҳам Нозгулро мебинад, ҳам Аббосро ва аз ҳолати дилу андешаи ҳар ду огоҳ мешавад. Аббос дар тасвири нависанда ҳисси баланд дорад, ғӯе дар осмони ҳафтум аст, аммо Нозгул фурӯҳидаву дар замин қарор дорад. Дар ин пора ва дар маҷмӯъ дар ҳар се роман тасвири романтиконе бо ҳаёти воқеии таърихӣ ва сарнавишти ҳуҷо хислати шахсиятҳои асар таносуби комил дорад. Гоҳо чунин тарзи тасвир, яъне, қорбурди сухани дуовозаву чандовоза дар таҷрибаи романнависии Ҷалол Иқромӣ, баҳусус романҳои «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» [6] ва «Тахти воҷгун» [7] мураккаб ва аз назари бофт хеле нозук аст, ки баррасии ҷудогонаро тақозо мекунад.

Сатҳи адабии сабки Ҷалол Иқромиро тарзи дигари тасвир, аз ҷумла, ифодаи лабханду ришханд ва таъризу киноя низ мушаххас месозад, ки дар романҳои дугонаи «Саргузашти Сафар - маҳсум» ва «Сафар - маҳсум дар Бухоро» ҳунармандона шакл гирифта, пеш аз ҳама, ифодакунандаи ҳунари тасвиргарӣ ва хусусиятҳои бадеии романҳои ҳаҷвии нависанда мебошанд. Ба қавли М. Шакурӣ «Бунёди романи яқум бар танзи тезу тундест, ки шаклҳои фолклорӣ дорад. Оҳанги ҳаҷвӣ дар романи дувум як андоза суст шуда, фақоҳат ба заминаи дигаре тобеият пайдо кардааст» [1, 357]. Бо вучуди ин, ба назари мо, ин дугона бо лутфу зарофат ва ришханду таъризи нозук таъсири бадеии ин асарро афзуда, хонанда ҳангоме ки онро мутолиа мекунад, нахуст ба лабонаш табассум пайдо мешавад, баъдан ба ҳоли дунёву ғиру дори он ва сарнавишти инсонҳо дилаш месӯзад, ки далели муассирии тарзи нигориши муаллиф мебошад.

Дар ин дугона вобаста ба шароити иҷтимоиву сиёсӣ фаъол шудани «ҷаҳони ханда», ки ба наҳве ифодакунандаи маъноӣ иҷтимоӣ «фарҳанги мардумӣ» мебошад, ҳамчун ҳақиқати дастнаҳӯрда ба тасвир омадааст. Сарнавишти шахсияти таърихӣ ин романҳо Сафар - маҳсум, ки «дар кишлоки Чукураки райони Ҳисор таваллуд ёфта ва калон шудааст» [9, 5; 8, 5-6], дар тасвири нависанда бисёр аҷиб ва таъсиргузор буда, бо зарофатҳои намакин, кинояву пичинг, амалу кирдори танзомези шахсиятҳои дигар, истифодаи шеър, тамсил ва дигар воситаҳо нахуст ба тақвияти ҷанбаи бадеии асар мусоидат намуда, сипас сабки комил ва фардии нависандаро дар эҷоди асари ҳаҷвӣ шакл додаанд, ки дар насри навини тоҷикӣ назир надорад.

Шакли бадеияти ин ду роман василаи баёни фикри асосӣ ва андешаи фалсафии ҳаҷвомези нависанда буда, дар сохтори мундариҷавӣ ва бадеию сабкӣ асар таъсиргузор будааст. Ба ин далел, ин романҳо бозёфти ҳунарии Ҷалол Иқромӣ (бо ҳаммуаллифии Ҳ. Назаров) буда, рафти воқеиятҳо ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ табиати шӯҳ, ширинкорӣҳо ва танзу кинояи ҳадафманди қаҳрамонони асарҳоро ошкор месозад. Ҳарчанд Ҷалол Иқромӣ дар оғози романи аввал ба ҳақиқати таърихӣ будани сарнавишти Сафар - маҳсум ишораи сарех дорад (9, 5), бо вучуди ин, дар шаклигирии мундариҷа ва сохтори бадеиву сабкӣ ин роман таҳайюли шавқовари нависанда таъсиргузор мебошад. Ба ин далел, тасвири воқеаҳо, амалу кирдори шахсиятҳо, ҳазлу шӯҳӣ, луқмаву гаппаронӣ, шеърҳои табиӣ ва ҳаломезу ширинкоронаанд. Дар ин романҳо чеҳраи Сафар - маҳсум бо табиати нарму ҳалим, вале дар асл ҷиддиву моҳиятҷӯ, бо гуфтору кирдори сабақомӯз ва қатъиву нишонрас пеши назар падида меояд. Дар ин романҳо, баҳусус дар қисми аввали дугона лабханду истехзо ва ханда беғаш, баланд ва мавҷбор аст.

Дар маҷмӯъ, таҳқиқи муқоисавии романҳои таърихӣ Ҷалол Иқромӣ нишон медиҳад, ки сатҳи адабӣ ва ҳунарии сабки нависандаро, пеш аз ҳама, муҳтассоти тасвири воқеиятҳо, сарна-

вишти шахсиятҳои таърихӣ, образ, характерҳои таъминӣ, шахсиятпардозӣ ва таносуби унсурҳои тасвири бадеиву зебоишиносӣ мушаххас менамояд. Нависанда ҳамчунон ки дар эҷоди роман, инъикоси мавзуву масъалаҳо, тасвири симоҳои таърихиву тахайюлӣ равиши хоси ҳунариро пеш гирифтааст, сабки ӯ низ гуногунранг, забони осораҷ ғаниву рангин, мардумӣ, ширин, дилкаш, ҷаззоб, зебо ва шевою гӯё буда, бо фасоҳату балоғати забон, истифодаи огоҳонаи вожаҳову таъбирот ва ифодаҳои тасвирӣ сабки рангин ва устуворро ба вучуд овардааст, ки бо итминони комил метавон онро сабки шахсӣ ё фардӣ унвон кард. Сабки ӯ аз як асар то асари дигари таърихиаш такмил ёфта, тамоми хусусиятҳои сабки шахсиро дар худ фаро мегирад, ки аз мухтассоти тасвирӣ, забонӣ, маънавий, бадеӣ ва зебоишиносӣ ба ҳам омадааст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Бухорой М.Ш.. Рӯхшиносии ҳиссиётпарвар / М.Ш. Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: «Пайванд», 2006. – С. 284-377.
2. Бухорой М.Ш.. Диди эстетикӣ халқ ва насри реалистӣ / М.Ш. Бухорой. – Хучанд: Нури маърифат, 2006. – 192 с.
3. Гусев В. Память и стиль. Современная советская литература и классическая традиция / В. Гусев. – Москва: Советский писатель, 1981. – 351 с.
4. Елсин. А.Б. Принципы и премы анализа литературного произведения: учебное пособие / А.Б. Елсин. – Москва: Флинта: Наука, 2008. – 248 с.
5. Икромӣ Қ. Духтари оташ (роман) / Қ. Икромӣ. – Душанбе: «Адиб», 2014. – 560 с.
6. Икромӣ Қ. Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро (роман) / Қ. Икромӣ. – Душанбе: «Ирфон», 1969. – 475 с.
7. Икромӣ Қ. Тахти воҷгун (роман) / Қ. Икромӣ. – Душанбе: «Адиб», 1989. – 336 с.
8. Икромӣ Қ. Сафар-махсум дар Бухоро. Роман / Душанбе: «Ирфон», 1982. – 224 с.
9. Икромӣ Қ., Назаров Ҳ.. Саргузашти Сафар-махсум. Роман / Қ. Икромӣ, Ҳ. Назаров. – Душанбе: «Ирфон», 1971. – 224 с.
10. Кайҳон Х.. Марсел Пруст ва аҳамияти сабк / Х. Кайҳон // Самарқанд. Фаслномаи фарҳангӣ, адабӣ, ҳунарий. Соли аввал, шумораи дувум. – Тоҷикон, 1382. – С. 133-137.
11. Мирсодиқӣ Қ.. Аносири наср / Қ. Мирсодиқӣ. – Техрон: итишороти Шифо, 1367. – 500 с.
12. Р. Мусулмонӣён. Назарияи адабиёт / Р. Мусулмонӣён. Душанбе: «Маориф», 1990. – 334 с.
13. Салимов Ю.. Анъанаи романтикӣ насри ривоятӣ дар асрҳои таърихию инқилобии Қ. Икромӣ / Ю. Салимов. Ёдгори умр. Ҷилди 1. – Хучанд: «Нури маърифат», 2003. – С. 480-486.
14. Храпченко М.Б.. Творческая индивидуальность писателя и развитие литературы. Издание четвертое / М.Б. Храпченко. – Москва: «Художественная литература», 1977. – 446 с.
15. Шамисо С.. Куллияти сабкшиносӣ / С. Шамисо. – Техрон: Митро, 1384. – 432 с.

НИГОҲЕ БА ШЕВАИ НИГОРИШИ РОМАНҲОИ ТАЪРИХИИ ҶАЛОЛ ИКРОМӢ

Дар мақола масъалаи хусусиятҳои сабки нигориши Ҷалол Икромӣ дар заминаи романҳои таърихӣ сегонаи «Дувоздаҳ дарвозаи Бухоро» ва дугонаи «Саргузашти Сафар - махсум» ва «Сафар - махсум дар Бухоро» таҳқиқ ва арзёбӣ шуда, равишҳои асосии ҷустуҷӯҳои бадеӣ ва зебоишиносии нависанда дар ин замина муайян ва мушаххас карда шудааст.

Муаллиф бо таҳқиқ ва таҳлили қисми ҳунари тасвиргарӣ ва тарзи хоси нигариши нависанда ро дар гузашт аз тарзҳои қолабӣ ва ғароиш ба либоси фикр, андешидан бо забон, маонии табиӣ ва маҷозӣ шинохта, дар ин замина хусусиятҳои забонӣ, овӣ, луғавӣ, нахвӣ, маҷозӣ, табиӣ, таҷонисӣ ҳуруф, сатҳи фикрӣ, балоғати тасвир, интиҳоби вожаҳо, сохтори дастурӣ, лаҳн ва унсурҳои савтиро аз ҷумлаи мухтассоти сабки нависанда арзёбӣ намудааст. Ҳамчунин дар мақола диди хоси нависанда ба воқеият ва сарнавишти шахсиятҳои таърихӣ, тасвири он ва омилҳои, ки дар ин замина сабки осори таърихӣ ӯро таҳаввул бахшидаанд, муайян карда шудааст.

Калидвожаҳо: Чалол Икромӣ, роман, таърихӣ, иҷтимоӣ, сиёсӣ, сабк, унсур, бадеӣ, адабӣ, фикрӣ, вуқуъгаро, реалистӣ, романтикӣ, тахайюлӣ, ҳаҷвӣ, танз, истехзо, киноя, айнӣ, зеҳнӣ, фалсафӣ ва ғайра.

Маълумот дар бораи муаллиф: Раҳимова Оламбӣ Азимова – унвонҷӯи Институти забон ва адабиёти ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ. Суроға: Хиёбони Рӯдакӣ, 21.
тел.: +992 908 08 56 86.

ВЗГЛЯД НА НА ТВОРЧЕСКИЙ СТИЛЬ ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНОВ ДЖАЛОЛА ИКРОМИ

В статье исследуются и оцениваются особенности изобразительного стиля Джалола Икрами в контексте исторических романов трилогии «Двенадцать ворот Бухары» и двух романов «Приключения Сафар - махсума» и «Сафар - махсум в Бухаре» и выявляет основные подходы к художественно-эстетическому исследованию писателя и конкретизирует в этом контексте.

Путем сравнительного исследования и анализа автор выявляет художественность образов и уникальный взгляд писателя на вещи, чтобы избежать стереотипов и тенденции приукрашивать мысль, мыслить языком и распознавать естественные и переносные значения. Об этом основы, лингвистические, фонетические, лексические, грамматические, образные, естественные, Он оценивал использование шрифтов, уровень мысли, зрелость образов, выбор слов, структуру предложений, ударение и звуковые элементы как некоторые из характеристик стиля писателя.

В статье также выявляется своеобразное видение писателем действительности и судеб исторических личностей, ее изображение, а также факторы, сформировавшие стиль его исторических произведений в этом контексте.

Ключевые слова: Джалал Икрами, роман, исторический, социальный, политический, стиль, элемент, художественный, литературный, интеллектуальный, исторический, реалистический, романтический, вымышленный, сатирический, сатирический, иронический, иронический, объективный, интеллектуальный, философский и т. д.

Сведения об авторе: Раҳимова Оламбӣ Азимова – соискатель Института языка и литературы имени Абуабдулла Рудаки, проспект Рудаки, 21.

Тел.: +992 908 08 56 86.

A LOOK AT THE CREATIVE STYLE OF HISTORICAL NOVELS BY JALOL IKROMI

The article examines and evaluates the features of Jalol Ikrami's pictorial style in the context of the historical novels of the trilogy "The Twelve Gates of Bukhara" and two novels "The Adventures of Safar-makhsum" and "Safar-makhsum in Bukhara" and identifies the main approaches to the writer's artistic and aesthetic research and specifies in this context.

Through comparative research and analysis, the author reveals the artistry of images and the writer's unique view of things in order to avoid stereotypes and the tendency to embellish thought, think in language and recognize natural and figurative meanings. About this, the basics, linguistic, phonetic, lexical, grammatical, figurative, natural, He assessed the use of fonts, the level of thought, the maturity of images, the choice of words, the structure of sentences, stress and sound elements as some of the characteristics of the writer's style. The article also reveals the writer's unique vision of reality and the fates of historical figures, its depiction, as well as the factors that shaped the style of his historical works in this context.

Key words: Jalal Ikrami, novel, historical, social, political, style, element, artistic, literary, intellectual, historical, realistic, romantic, fictional, satirical, satirical, ironic, ironic, objective, intellectual, philosophical, etc.

Information about the author: Rakhimova Olambi Azimovna – applicant at the Institute of Language and Literature named after Abuabdulloh Rudaki, Rudaki-21.

tel.: +992 908 08 56 86.

“ШОҲНОМА” ВА АРЗИШҲОИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН

**(ба муносибати 1090-солагии Абулқосим Фирдавсӣ ва иқдоми начибу мондагори
Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон оид ба тақдими шоҳасар
ба ҳар як хонаводаи тоҷик)**

Ёраҳмадзода Ш.¹

Имсол 1090-солагии фарзанди фарзонаи тоҷику форс Абулқосим Фирдавсӣ мебошад. Фирдавсӣ дар таърихи забону адабиёт, фарҳангу маданият, санъат, сиёсат, ҳифзу ташаккул ва ифтихороти милливу инсонии тоҷикон, ба воситаи бехтарин офаридааш-“Шоҳнома”, нақши бориз гузошта, номашро дар тамаддуни ҷаҳонӣ мондагори гардонидаст. Дар дунё тоҷикеро ёфтан ғайриимкон аст, ки Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯро надонад ва аз дурдонаҳои ҳикматозези он баҳра нагирифта бошад. Бар замми ин, агар тоҷикҳо хоҳад, ки боз аз гузаштаи худ бештар хубтар бохабар гардад, бояд ҳатман ба ин асари мондагори мурочиат намояд ва онро гаштаю баргашта хонад. Бо вучуди забону адабиёти ғанӣ доштани мардумони ориёитабор, хусусан тоҷикону форсҳо ками дар кам асареро меёбем, ки дар баробари арзишҳои тарбиявӣ ахлоқӣ ва ақидавӣ доштан, инчунин аз манфиатҳои этникиву идеологӣ ва забонию марзии мо дифоъ бикунанд. Чун ба мутолиаи ин шоҳасар мепардозем, муътақид мешавем, ки дар он аз офариниши оламу одам сар карда, то ба омӯзишу татбиқи донишҳои инсонӣ ва ба қавму мардум ва забону сарзамин ҷудо шудани онҳо таърифиҳои мушаххасе дода шудаанд.

Бо вучуди дар мавриди Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ ҳазорҳо рисолаву мақолаи илмӣ ва илмӣ оммавӣ ба нашр расонидани муҳаққиқону пажуҳишгарон боз ҳам масъалаҳои тадқиқнашудаи он хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд, ки ин маъниро метавон аз тадқиқоти баландмояи Муҳаммад Карамӣ, Муҳаммадамин Риёҳӣ, Муҳаммадали Нудушан, Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ ва диг. дарёфт намуд.

Ҳар як вожаи “Шоҳнома” барои тоҷикон арзиши воло ва барои бароварда кардани ниёзҳои забониву фарҳангии давлату миллати куҳанбунёду мустақили тоҷик, ҳазорсолаҳои дигар, чун ганҷинаи бемислу монанд боқӣ хоҳад монд.

Дар адабиёти тоҷику форс шоҳномасароӣ таърихи қадима дошта, сурудани “Шоҳнома”-ҳои мансуру манзум ба забони тоҷикӣ-форсӣ асосан аз асри X оғоз мешаванд. Дар ин замина метавон аз “Шоҳнома”-и Масъуди Марвазӣ, “Шоҳнома”-и Абулмуайяди Балхӣ ва “Шоҳнома”-и Абумансурӣ ёдовар шуд, ки пеш аз “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ инҳо шудаанд ва Фирдавсӣ дар эҷоди шоҳасари хеш бевосита аз онҳо истифода кардааст. Аммо бояд зикр намуд, ки аз ин “Шоҳнома”-ҳо танҳо байтҳои порчаҳои парокандаву алоҳида то замони мо боқӣ мондаанд, ки маълумоти муфассалтарро дар ин мавзӯ аз китоби Ҷ.Саидзода метавон дарёфт намуд [6, 119-130].

Албатта, дар адабиёти тоҷику форс то иншои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ “Шоҳнома”-ҳои мансури зиёд вучуд доштанд ва шоҳномасароӣ ба як суннат табдил ёфта буд. Мирзо Ҳасани Султон дар яке аз мақолаҳои зикр менамояд, ки “Абуалии Балғамӣ дар “Таърихи Балғамӣ” аз мавҷуд будани “Шоҳномаҳо”-и бузург ёд кардааст” [3, 24].

Тавре ки ёдоварӣ намудем, аз баъзе аз он “Шоҳнома”-ҳо порчаҳои байтҳои пароканда боқӣ монда бошанд, аз баъзеи дигар танҳо ном мондааст, аммо бешак ҳамаи онҳо, хусусан “Шоҳнома”-и Абумансурӣ, дар ба миён омадани “Шоҳнома”-и ҳаким Фирдавсӣ ҳамчун маъхаз хизмат намудаанд.

Дар мавриди “Шоҳномаҳо”-и дар пайравии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба вучудода танҳо ҳаминро метавон гуфт, ки онҳо ба садҳо адад баробар буда, танҳо номбар кардани онҳо аз имкони мо берун аст. Барои мисол “Темурнома” ва “Шоҳнома”-и Ҳотифӣ, “Шоҳрухнома” ва “Шоҳнома”-и Қосимӣ, “Шоҳнома”-и Нодирӣ, “Шоҳаншоҳнома”-и Сабо, “Шоҳнома”-и Навбахт ва “Фу-

1. Ёраҳмадзода Шодиҷон Рамазон – номзади илмҳои филологӣ, муовини директорид ба илму таълими Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

тух-ул-салотин”-и Мавлоно Эронӣ, ки “Шоҳнома”-и Ҳинд ном дорад, барои намуна номбар кард. Донишманди Ҳиндустон П.Б. Ваҷҳа дар бораи Фирдавӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ бисёр воқеиву мантиқӣ менависад: Шоёнӣ ёдоварӣ аст, ки ҳеҷ шоҳкоре дар адабиёти ҷаҳон ба андозаи “Шоҳнома” на танҳо дар Эрон, балки дар кишварҳои ба монанди Туркия ва Ҳинд, ки зери нуфузи фарҳанги эронӣ аст, ҳисси тақлидро барнаангехтааст [3, С.343]. Донишманди Озарбойҷон Мубориз Ализода бисёр хуб таъкид менамояд “То Фирдавсӣ ва баъди Фирдавсӣ “Шоҳнома”-ҳои зиёде эҷод шуда бошанд ҳам, дар дунё як шоири “Шоҳнома”-навис, яъне Фирдавсӣ ва як “Шоҳнома” – асари Фирдавсӣ эътироф гардид ва барои умри абад ҳуқуқ пайдо кард” [6, 23]. Воқеан, ҷовидонаву абадзинда мондани “Шоҳнома”-ро ҳуди Фирдавсӣ эҳсос намуда, гуфта буд:

Биноҳои обод гардад хароб,
Зи борону аз тобиши офтоб.
Пай афканда аз назм коҳе баланд,
Ки аз боду борон наёбад газанд.
Бад-ин нома бас умрҳо бигзарад,
Бихонад, ҳар он кас, ки дорад хирад.
Намирам аз ин пас, ки ман зиндаам,
Ки тухми суҳанро парокандаам.

Аммо, мутаассифона, нусхаҳои “Шоҳнома”-ҳои то замони мо расида бо байтҳои илҳокиву таҳрифҳои ҳаттотону дабирон рӯ ба рӯ шуда, дар баъзе ҳолатҳо таноқузоти мантиқиро ба вучуд овардааст, ки бештари муҳаққиқони муосири “Шоҳнома” ба ин маъно таъкидҳо кардаанд. Масалан, профессор Комил Бекзода дар мақолаи тадқиқотии “Миллат ва мазҳаб дар қаламрави “Шоҳнома” зикр мекунад, ки “дастхатҳои форсӣ, ки муҳаққиқони имрӯзӣ дар даст доранд, (“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар назар аст.-Ё.Ш.) иборатанд аз: 50.000 байт, 62, 65, 70, 75 ҳазор байт! Чаро шаст ҳазор байт не?! Кадом байтҳо ихтисор шудаанд? (Дар нусхаҳои 50.000). Кадом байтҳо илова карда шудаанд? (Дар дастхатҳои, ки дорои 62, 65, 70, 75 ҳазор байт доранд!)” [2, 116].

Устод К.Бекзода дар давом мепурсад: “Бо эътирофи ҳуди шоир нусхаи аслии “Шоҳнома” 60 000 байт доштааст... Пас, ин каму беш байтҳоро чӣ тавр ислоҳ намоем? Аз рӯйи кадом меъёр?”

Дар воқеъ, Фирдавсӣ шоири пурғуруру ифтихорманди тоҷику форс аст, ки ҷаҳонро бо ҷаҳонбинии фароҳи илмиву мантиқӣ таҳлилу баррасӣ намуда, худшиносии милливу инсонширо бо арҷгузорӣ ва мадҳу ситоиши таъриху фарҳанги бою ғании гузаштагонӣ ҳеш зиннат додааст. Ба эҳтимоли зиёд ӯ ҳеҷ гоҳ дар ситоиши Маҳмуди Ғазнавӣ ва дигар аҷнабиён мадҳия насурудааст. Муҳаққиқони муосир Муҳаммад Карамӣ, Муртазо Соқибфар, Комил Бекзода ва дигарон ба ин назаранд, ки Фирдавсӣ аслан Султон Маҳмудро надидааст ва чизе (на мадҳ ва на ҳаҷв) дар бораи ӯ нанавиштааст. Устод К.Бекзода ёдовар мешаванд, ки “Вақте ки Маҳмуди Ғазнавӣ ба сари қудрат омад, аз оғози навиштани “Шоҳнома” аллакай 20 сол гузашта буд! Ин ҳама таҳрирҳои якуми “Шоҳнома” (соли 994) ва таҳрири дуюми “Шоҳнома” (1010) ҳама сохта ва бофтаи шоирони дарбори Султон Маҳмуд будаанд! Барои мондагори кардани Султони Ғазнавӣ дар таърих! Ҳуди Султон Маҳмуд мондагори нашуд, вале таҳрифҳои “Шоҳнома” то имрӯз боқӣ мондаанд”. Бо вучуди ин “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳамеша манзалати як шоҳкори бузурги адабиёти ҷаҳонро дар худ ҳифз намуда, воқеан ҳам “як асари тақлиднопазир” (Шамсиддини Сомибек), “як асари номурданӣ” (Зиёпошои Усмонӣ) ва як асари моҳиятан тозаву ҷадид боқӣ мондааст, ки Фирдавсӣ дар он умдатарин масоил ва бузурғтарин ҳосту ғаразҳои умумиинсониро дар маърази тасвир қарор дода, аз орзую омол, талошу пайкор ва рӯзгори инсонҳои ҳушманду зебо, хирадманду доно, далеру тавоно, поку асил, созандаву комил ва қисмату сарнавишти пуртазоду ғоҷеаомези эшон лавҳасозию қиссапардозӣ намудааст.

“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар байни тоҷикон мақоми хос дошта, мардуми тоҷик то миёнаҳои асри XX аз дастнависҳои гуногуни он истифода менамуданд.

Чӣ тавре, ки аз пешгуфтори нахустин нашри комили “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар Тоҷикистон бармеояд, то соли 1956 дostonҳои алоҳидаи «Шоҳнома» ба нашр расида, танҳо баъди мурочиати

расмии Нашриёти Давлатии Тоҷикистон ба Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори адабии Академияи фанҳои Тоҷикистон, шуъбаи мазкур, уҳдадорӣ ба нашр ҳозир намудани матни комили “Шоҳнома”-и Фирдавсро бар дӯш гирифт.

Ин аст, ки Шуъбаи шарқшиносӣ ва осори адабӣ баъд аз он ки дар бораи ба нақшаи илмӣ худ дохил намудани “Шоҳнома” розигии Раёсати Академияи илмҳои Тоҷикистонро гирифт, дар бораи кадом нусхаи дастхати “Шоҳнома”-ро асоси матн қарор додан ва муайян намудани ҳайати ҳозиркунандагон масъаларо ба Шурои илмӣ худ гузошт. Баъди баррасии ҳайати Шурои олимон қарор ба тасвиб расид, ки нусхаи таҳриршудаи бойсанғурии “Шоҳнома”, ки пурратарин матн ба ҳисоб меравад, асоси нашри асар қарор дода шавад.

Ин ҳамон нусхае буд, ки солҳои 1877-1879 дар Аврупо аз тарафи И.А. Вуллерс ва муҳаққиқи машҳури муосири Эрон Саид Нафисӣ дар соли 1313-1314 шамсӣ дар Техрон асоси матни нашри худ қарор дода буданд. Аз ин рӯ, Шурои олимони Шуъбаи шарқшиносӣ тавсия намуд, ки нусхаи нашри Техрон, ки асосан давоми нашри И.А. Вуллерс аст, асоси матни нашри аввалин “Шоҳнома”-и комил дар Тоҷикистон қарор дода шавад.

Ҳамин тавр, матни зикршуда дар муқоисаву муқобала бо се нусхаи дастнавис ва ду нусхаи чопии дигар, аз ҷониби таҳиягарони аввалин “Шоҳнома”-и комил дар Тоҷикистон номзади илмӣ филология К.Айнӣ, ходими калони илмӣ Б.Сирус, ходими илмӣ З.Аҳрорӣ ва аз ҷилди VII сар карда, ходими хурди илмӣ А.Девонакулов бомаром идома намуда, соли 1962 пурра омодаи чоп гардонида шуд. Чи тавре ки мо медонем, аввалин “Шоҳнома”-и комили Фирдавсӣ бо забони асл-тоҷикӣ ва хатти кириллӣ дар Тоҷикистон соли 1964-1966 дар нӯҳ ҷилд ба нашр расида, дастраси муҳаққиқону пажӯҳишгарон ва мардуми Тоҷикистон гардонида шуд.

Баъдан солҳои 1987-1991 ва 2007-2010 нашри дуюму сеюми “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар Тоҷикистон бо илова аз нусхаҳои дигари асар ба нашр расонида шуд. Таҳиякунандагон ҳанӯз дар муқаддимаи нашри дуюми асар зикр кардаанд, ки “Аз нашри аввали «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ то имрӯз солиёне сипарӣ гашт ва ба нисбати камии теъдоди нашр нусхаҳои он ноёфт шуда, хонандагони зиёде аз истифодаи он бенасиб гардиданд. Пайваста ба ин талаби хонандагони бешумор, ошиқон ва ҳаводорони «Шоҳнома» беш аз пеш афзуд.

Нашриёти «Ирфон» талаб ва хоҳиши оммаи хонандагон ро ба назар гирифта, масъалаи нашри ҷадиди ин шоҳасари безаволро ба миён гузошт» [7, 12].

Ҳамин талаботи зиёди мардум буд, ки солҳои 2007-2010 нашриёти “Адиб” аз ҷилди 3-юми силсилаи “Ахтарони адаб” шоҳасарро дар 10 ҷилд ба нашр расонида, баъди чанде барои ихлосмандон камёфту дастнорас гардид. Чӣ сабаб аст, ки ин китоби қадима диққати хонандаро ба худ ҷазб мекунад. Ба андешаи инҷониб “Шоҳнома” аз қабилӣ он асархоист, ки дар муқовимат ба ҳучуми бераҳмонаи ҷисмонӣ, забонӣ, таърихӣ, фарҳангӣ ва ҳувиётии беруниён (аҷнабиён) навишта шуда, бо вучуди камтаваҷҷӯхӣ, дар тули ҳазор сол, имрӯз мақому манзалати худро дарёфт намудааст. Эҳсос мешавад, ки мардуми тоҷиктабор аз пештара дида ба арзишҳои маънавии ин шоҳасари давраи замонҳо, ки рӯз то рӯз арзишаш баланд меравад, тавачҷӯх намуда истодаанд. Ин аст, ки дар мактабҳои миёна ва олии кишвари Тоҷикистон дар байни хонандагон маҳфилҳову озмунҳои зиёди “Шоҳномаҳои” солҳост, ки пайваста идома дорад. Таблиғи густурдаи китобҳои ва арҷгузорӣ ба мероси таърихиву фарҳангии гузаштагони тоҷикнажод дар баланд бардоштани ҳисси худшиносиву худогоҳӣ ва ифтихороти таърихӣ фарҳангии таъсири амиқи мусбат расонидааст.

Бо дарназардошти талаботи мардум ба китобҳои арзишманд, мисли “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Тоҷикон”-и Б. Ғафуров, “Намунаи адабиёти тоҷик”-и Айнӣ ва монанди инҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, махсусан Пешвои миллат, мухтарам Эмомалӣ Раҳмон иқдоми наҷибу мондагореро амалӣ намуда истодааст, ки бешак номи фарҳангпарваронаву дурандешонаашонро дар рушди илму адаб ва фарҳанги кишвари маҳбуби Тоҷикистон ҷовидона хоҳад гардонд. Ин иқдоми наҷиб нашри чоруми “Шоҳнома” бо теъдоди 1 миллиону 700 ҳазор нусха дар ду ҷилд, ки ҷилди аввал 792 ва ҷилди дуюм 704 саҳифа дар қоғази офсети ҷилдор, андозаи 60X84, бо мақсади ош-ноии бештари мардуми тамаддунсози тоҷик бо гузаштаи пурифтихори худ дар арафаи 35-солагии Истиқлоли давлатии Тоҷикистон нашр ва ба ҳар як хонавода тухфа мешавад, мебошад.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои муаззами миллат муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар пешгуфтори наشري нави шоҳасар зикр менамояд, ки “Мавзуи асосӣ ва меҳварии «Шоҳнома» ситоиши донишу хирад, тарғиби ватандӯстиву ватанхоҳӣ, тараннуми истиқлолу озодӣ, ташвиқи баробарии инсонҳо, пирӯзии неқӣ бар бадӣ ва адолату дод бар беадолативу бедодӣ мебошад, ки баъд аз ҳазор сол, имрӯз дар даврони истиқлоли давлатии мо аз аҳамияти фаровон бархурдор аст. Фирдавсӣ на танҳо зиндакунандаи таърихи миллати мо, балки эҳғари расму ойинҳои он низ маҳсуб мешавад. Мо нахустин маротиба маълумот доир ба ҷашнҳои миллиамон – Наврӯз, Меҳргон ва Садаро маҳз аз ҳамин китоб пайдо менамоем” [8, Ҷ.1, 8].

Воқеан, “Шоҳнома” ягона асари энциклопедӣ ва дорои мавзӯҳои ҷолибу омӯзанда мебошад, ки дар худ худшиносиву ҳудогоҳӣ, эҳтирому арҷгузорӣ, созандагиву ободгарӣ, маърифатнокӣ, адлу дод ва даҳҳо масъалаҳои барои инсонҳо муҳимму даркориро ба таври илмиву мантиқӣ ва маърифатӣ таҷассум намудааст. Иқдоми ба ҳар хонадон тақсим намудани он аз бехтарин корҳост, ки баъди садсолаҳо арзишу таъсири он ба маънавияту маърифатнокии мардуми тоҷик боз ҳам баррасӣ ва баҳогузорӣ хоҳад шуд.

Ҳақиқатан, инсон аз қадим дар шинохти ҳуду ҷаҳони ихотакардааш аз чандин равишҳо истифода бурда, чигунагии ҳастии худ ва насли ояндаашро интихоб кардааст. Воқеияти таърихӣ ва зиндагии пур аз шебу фарози халқҳо собит кардааст, ки роҳи истифода аз хираду дониш ва мантику таҷриба ягона роҳи наҷот аз ҳар гуна таҳдидҳои сунъиву табиӣ мебошад. Ба қавли Фирдавсии Тӯсӣ:

Тавоно бувад, ҳар кӣ доно бувад,
Ба дониш дили пир барно бувад.

Иқдоми тухфаи китоб аз номи Президенти кишвар ба ҳар хонадон ба мисли дигар ташаббусҳои ғавқулодаи Пешвои тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки дар сатҳи ҷаҳонӣ эътироф шудаанд, хусусан 5 ташаббуси Президенти кишвар дар соҳаи ҳифзу рушди оби тоза ва пиряхҳо дар Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид бо пуштибонии 153 кишвари аъзо, ба эҳтимоли зиёд, дар оянда, ба дигар дурандешони минтақа ва ҷаҳон таъсири мусбат хоҳад расонд.

Албатта, нашр ва ба мардум тақдим намудани китобҳои гаронарзишу пурмухтаво ба монанди “Шоҳнома” ва “Тоҷикон” дар ташаккули ҷаҳонбинии илмӣ ва ба ин восита устувору бегазанд мондани ҳувияти наҷодӣ, ташаккули идеологияи миллӣ, камтаъсир ва решакан намудани ифротгароиву бегонапарастӣ нақши бориз хоҳанд гузошт.

Хулоса, “Шоҳнома”-и ҳаким Абулқосим Фирдавсӣ дар байни тоҷикон аз қадим мақому манзалати хосро соҳиб буда, дар замони соҳибистиклолии Тоҷикистон арзиши он боз ҳам баланд рафтааст, ки баъзе аз сабабу омилҳои асосии онро ишора намудем.

Шоирӣ Халқии Тоҷикистон Хайриддини Хайрандеш бисёр хуб фармудааст:

Агар ҳар хонадон “Шаҳнома”-хон гардад, чи иқболе,

Шавад ҳар марди тоҷик баъд аз ин як Рустаи Дастан.

Паҳлуҳои аҳамияти вижаи забонӣ доштаи “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ таҳқиқоти алоҳида мебошад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Карамӣ, Муҳаммад. Ҳамосаи ҳамосаҳо: “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ дар гузоре нақдгуна перомуни дебоҷаҳои он / Муҳаммад Карамӣ. Ҷ.1 ва 2. Техрон, 1370-1991.
2. Маҷмуаи мақолаҳои конфронси байналмилалӣ “Ҷуғрофиёи таърихӣ ва фарҳангии “Шоҳнома”.-Душанбе, 11-12.10.2022. —582 с.
3. Маҷмуаи мақолаҳо. Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”.-Техрон, 1313, 816 с.
4. Нудушан, Муҳаммадалӣ. Зиндагӣ ва марғи паҳлавонон дар “Шоҳнома” / Муҳаммадалӣ Нудушан. Чопи ҳафтум.-Техрон, 1376-1997.
5. Риёҳӣ, Муҳаммадамин. Фирдавсӣ (зиндагӣ, андеша ва шеърӣ ӯ). Муҳаммадамин Риёҳӣ. — Душанбе, 2010.

6. Саидзода, Чамолиддин. Фирдавсӣ – шоири паёмрасон. (Дастури бедорӣ, ватандорӣ ва худшиносии миллӣ). Саидзода Чамолиддин. – Душанбе, 2023. – 574 с.

7. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 1. Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.

8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 1. Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Эко Принт, 2024. – 792 с.

9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 2. Таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Эко Принт, 2024. – 704 с.

10. Хуросонӣ, Алиӣ Мухаммадӣ, Назрӣ, Чурабек. Хунари номанигорӣ дар «Шоҳнома» [Матн] / Алиӣ Мухаммадии Хуросонӣ., Чурабек Назрӣ. – Душанбе: Дониш, 2014. – 300 с.

“ШОҲНОМА” ВА АРЗИШҲОИ ОН ДАР ТОҶИКИСТОН

Бо вучуди дар мавриди Фирдавсӣ ва “Шоҳнома”-и ӯ ҳазорҳо рисолаву мақолаи илмӣ ва илмӣ оммавӣ ба нашр расонидани муҳаққиқону пажуҳишгарон боз ҳам масъалаҳои тадқиқнашудаи он хеле зиёд ба мушоҳида мерасанд, ки ин маъниро метавон аз тадқиқоти баландмояи Мухаммад Карамӣ, Мухаммадамин Риёҳӣ, Мухаммадали Нудушан ва диг. дарёфт намуд. Донишманди эронӣ Ҳабиб Яғмоӣ бисёр хуб мефармояд, ки «Дар азамат ва арзиши «Шоҳнома» суханҳо гуфтаанд ва боз ҳам хоҳанд гуфт, зеро ин китоби бузург дарёест бекарон, ки дар ҳар ғӯшааш ғаввосӣ шавад, гавҳаре тоза ба чанг меафтад».

Дар мақолаи мазкур масъалаи мавзӯҳо, нашрҳо, асолати “Шоҳнома” дар тури таърих ва арзиши он дар Тоҷикистони имрӯза мавриди баррасӣ қарор гирифта, аз қори бузургу таърихӣ Роҳбари Олии Тоҷикистон, Пешвои тоҷикон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки бо ҳидояти эшон шоҳасари давру замонҳо “Шоҳнома” ба ҳар хонадони тоҷикистонӣ эҳдо шуда истодааст бо нақшу таъсираш дар мафкураи мардум ва ҷомеа тақдирӣ ёдоварӣ шудааст.

Калидвожаҳо: Абулқосим Фирдавсӣ, Шоҳнома, Эмомалӣ Раҳмон арзиш, Тоҷикистон, нашриёт, асолат, нусха, илҳокӣ, мавзӯ, иқдом, тухфа, хирад, дониш, маърифатнокӣ, мардум.

Маълумот дар бораи муаллиф: Ёраҳмадзода Шодидҷон Рамазон -номзади илмҳои филологӣ, муовини директори Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ш.Ҳусейнзода, 35.

Тел: +992 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

«ШАХНАМЕ» И ЕЕ ЗНАЧЕНИЕ В ТАДЖИКИСТАНЕ

Несмотря на то, что о Фирдоуси и его «Шахнаме» опубликованы тысячи научных и научно-популярных трактатов и статей, исследователи по-прежнему отмечают большое количество неизученных вопросов, что можно увидеть в высококачественных исследованиях Мухаммада Карамии, Мухаммадамина Рияхи, Мухаммадали Нудушана и других. Иранский ученый Хабиб Ягмои очень хорошо сказал, что «Ораторы говорили и будут говорить снова о величии и ценности «Шахнаме», потому что эта великая книга – бездонная река, в каждом уголке которой, если нырнуть, можно найти новую жемчужину».

В статье рассматриваются темы, издания и подлинность «Шахнаме» на протяжении всей истории, а также ее ценность в современном Таджикистане. В нем также подчеркивается великая и историческая деятельность Верховного лидера Таджикистана, лидера таджиков Эмомали Рахмона, под руководством которого шедевр веков «Шахнаме» знакомится с каждой таджикской семьей, а также его роль и влияние на идеологию народа и общества.

Ключевые слова: Абулькасим Фирдоуси, Шахнаме, Эмомали Рахмон, ценность, Таджикистан, издательство, оригинальность, копия, аннексия, тема, инициатива, мудрость, знание, просвещение, народ.

Сведения об авторе: Ёрахматзода Шодиджон Рамазон - кандидат филологических наук, заместитель директора Центра письменного наследия при Президиуме НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, город Душанбе, улица Ш.Хусейнзода, 35.

Тел.: +992 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

"SHAHNAMEH" AND ITS VALUE IN TAJIKISTAN

Despite the fact that thousands of scientific and popular scientific treatises and articles have been published on Ferdowsi and his "Shahnameh", researchers still observe a large number of unexplored issues, which can be seen from the high-quality research of Muhammad Karami, Muhammadamin Riyahi, Muhammadali Nudushan, and others. The Iranian scholar Habib Yagmoi says very well that "Speakers have spoken and will speak again about the greatness and value of the "Shahnameh", because this great book is a bottomless river, which, if you dive into every corner, you will find a fresh gem".

This article discusses the themes, editions, and authenticity of the "Shahnameh" throughout history and its value in today's Tajikistan. It also highlights the great and historic work of the Supreme Leader of Tajikistan, the Leader of the Tajiks, Emomali Rahmon, under whose guidance the masterpiece of the ages, "Shahnameh," is being presented to every Tajik family, along with its role and influence on the ideology of the people and society.

Keywords: Abulqasim Ferdowsi, Shahnameh, Emomali Rahmon, value, Tajikistan, publishing house, originality, copy, annexation, topic, initiative, gift, wisdom, knowledge, enlightenment, people.

Information about the author: Yarahmatzoda Shodijon Ramazon - Candidate of Philological Sciences, Deputy Director of the Centre of Written Heritage under the Presidium of the NAST. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe city, Sh.Huseynzoda street, 35.

Tel.: +992 900133141; **E-mail:** shodijon26.11.93@mail.ru

ТДУ: 892.7.09

АДАБИЁТШИНОСӢ

МАҲЗУНИ САМАРҚАНДӢ ВА МУҲТАВОИ АШӢОРИ

Нуриддинов Ш.¹

Соия бахти сиёҳи ман надорад офтоб,
Хок мебезад магар ғирболи ин даҳри хароб.
Маҳзун

Маҳзун Самарқандӣ аз гумномтарин ва дар соия фаромӯшӣ мондатарин шуароӣ соҳибдевори охири асри XVIII ва аввали асри XIX-и тоҷик буда, ягона нусхаи девони ашъори то ин замон расидааш зери № 613 дар захираи дастнависҳои Маркази мероси хаттии АИ ҚТ ҳифзу нигоҳдорӣ мешавад.

Зимнан лозим ба ёдоварист, ки дар марҳалаи мазкури таърихи адабиёти тоҷик чор шоири соҳибдеворон бо таҳаллуси Маҳзун зиндагӣ ва эҷод кардаанд, ки дар сарчашмаҳои алоҳида доир ба онҳо маълумоти дақиқу кофӣ мавҷуд набуда, маълумоти ноқису ғалати мавҷуда дар навбати худ боиси бурунрафти муҳаққиқон аз масири воқеият гардидааст.

Чунончи, маълумоти доир ба Маҳзун додаи Ҳоҷӣ Неъматуллои Мухтарам дар “Тазкират-уш-шуаро”-и ӯ [4] марбут ба шоири дигари асри XIX-и ҳавзаи адабии Бадахшону таҳсилкардаи Бухоро, Мулло Садриддини Маҳзун мебошад, ки дар таҳқиқоти ӯ ниҳоят ғарздорӣ “Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX”-и Расул Ҳодизода [8] ва “Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX”-и Усмон Каримов [2] аз Маҳзун Самарқандӣ иштибоҳан ба унвони Мулло Садриддин ёдовар мешаванд.

Мутобиқ ба маълумоти Амирбек Ҳабибов дар “Ганҷи Бадахшон” [7], ду нафар аз адибони соҳибдевори мулаққаб ба Маҳзун: (Мулло Маҳзун ваф. 1860 ва Садруддин Маҳзун) марбут ба доираи адабии Бадахшон будаанд:

“Маҳзун (Мулло) девони мураттаб дошта бошад ҳам, дастрас нест. Танҳо намунаҳои ашъораш тавассути баъзе баёзу ҷунгҳо расидаанд. Ғазали зерин моли ӯст:

Чон дар раҳи ҷонона фидо шуд, ҷӣ бачо шуд,
Аз гарданам ин дайн адо шуд, ҷӣ бачо шуд!
Аз дуди дилам вусма кашида-ст ба абрӯ,
Дуди дили ман қибланамо шуд, ҷӣ бачо шуд!
Аз хуни дилам баста ҳино бар сари ангушт,
Хуни дилам ангуштнамо шуд, ҷӣ бачо шуд!
Меҳост рақибам, ки ман аз ғусса бимирам,
Дидӣ, ки ҳудаш зуд фано шуд, ҷӣ бачо шуд!
Сад уқда ба дил доштам аз ҳалқаи зулфаш,
Тири ниғаҳаш уқдакушо шуд, ҷӣ бачо шуд!
Маҳзун зи ғами ишқи ту уфтод ба болин,
Чун Моҳи нав ангуштнамо шуд, ҷӣ бачо шуд!"

Маҳзун Садруддин аз шуароӣ асри XIX (соли таваллуду вафоташ номаълум). Аз шуароӣ доираи адабии Дарвоз буда, дар замонаш шухрати зиёде доштааст. Бинобар маълумоти Садри Зиё бадохатан шеър меғуфта ва се девон доштааст, ки то ҳанӯз дастрас нест. Баъзе порчаҳои ашъори ӯ тавассути баёзу ҷунгҳо расидаанд, ки шеъри зерин аз он қабил аст:

Кош бахту толеам як хоки по будӣ маро,
То ба домони ту рӯзе ошно будӣ маро.

1. Нуриддинов Шамсуддин – номзади илмҳои филологӣ, ходими пешбари илмӣ Маркази мероси хатти назди Раёсати АМИТ

Орзуҳои висоли ёр доғам кардааст,
Як нафас осудагӣ дар тан кучо будӣ маро.
Дилнишинам дар ҷаҳон ғайр аз ғами дилбар набуд,
Зиндагӣ бедард будан кай раво будӣ маро...
Баъди мурдан кам нагардад ишқи ӯ аз ҷони ман,
Рағ ба рағ Маҳзун ҳама аҳду вафо будӣ маро!"

[7]

Доир ба Маҳзуни Самарқандӣ шахсият ва осору афкори ӯ профессор Усмон Каримов дар рисолаи “Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX” [2] 21 маротиба ёдовар шуда, дорои 514 ғазал, 44 рубой, 17 мухаммас ва як Соқинома будани девони ӯро қайд намуда, ӯро дар силсилаи шоироне чун Мирзо Содики Муншӣ, Ҷунайдуллоҳи Ҳозик, Муҳаммашарифи Ориф, Носеҳи Хатлонӣ, Ҳасрати Ҳисорӣ, Парии Ҳисорӣ, Ирсии Ҳисорӣ, Ансаби Бухорӣ, Муҳаммадраҳими Ғармӣ, Ҳусайн Маҳдуми Дониш, Мирзо Атои Бухорӣ, Музтари Косонӣ ва Шавқии Каттақурғонӣ ном мебарад.

Ҳамзамон, соли 2023 донишманди самарқандӣ Аслиддин Қамарзода дар “Донишнома – таъкираи суҳанварони тоҷики Ўзбекистони асри XX ибтидои асри XXI” [3] доир ба Маҳзуни Самарқандӣ маълумот додааст, ки зодаи шаҳри Яққабӯғи Қашқадарё буда, пас аз муҳочирату оворагардиҳои зиёде сокини Самарқанд гардида, аз худ девоне боқӣ гузоштааст, ки феълани дар Осорхонаи вилояти Самарқанд ниҳадгорӣ мешавад. Аз намунаҳои ашъори шоири мазкур пешниҳоднамудаи Аслиддин Қамарзода маълум мегардад, ки ӯ ба Маҳзуни Самарқандӣ мавриди таҳқиқи мо ҳеҷ робитае надорад. Пас, он шеърҳои интихобкардаи олими ўзбекистонӣ аз кӣ бошад?! Ин дар таҳқиқотҳои ояндаи маҳзуншиносӣ маълум хоҳад шуд.

Таҳқиқи девони шоир нишон дод, ки Маҳзуни Самарқандӣ дар саросари осораи боре ҳам ба Мулло Садриддин будан ном ва дарвозиуласл будани худ ишорат накарда, ҳамеша ба Самарқандӣ буданаш исроу ифтихор дорад.

Маъхазҳо дар бораи соли таваллуд ва соли ғавти Маҳзуни Самарқандӣ хабар надодаанд. Адабиётшинос Алиӣ Муҳаммадии Хуросонӣ менависад, ки “Маҳзуни Самарқандӣ аз шоирони хушзавқӣ охири асри XVIIII ва нимаи аввали асри XX-и тоҷик мебошад. Вай дар замони ҳукмронии ҳокимони Бухоро амир Ҳайдар (1800 – 1826) ва амир Насруллоҳ (1826 – 1860) зиндагӣ эҷод карда...” [9, 198].

Нахуст ҳаминаро бояд қайд кард, ки Маҳзун дар девони худ борҳо ишорат ба самарқандӣ будани худ намуда, зода ва парвардаи ин шаҳр буданашро махсус таъкид карда, ба ин васила гӯё баҳси мазкурро дар боби самарқандӣ будан ё набуданаш аз миён бурдааст:

Маҳзун зи мулки Самарқанд мешавам,
Ҷаддам имомӣ аст, на аз қаряи Ҳисор.
[в. 60 б]

Ризочӯяндаи озода, Маҳзуни Самарқандам,
Ки озодӣ маро алҳамдулиллаҳ з-ин ризо бошад.
[в.33а]

Мапурсед, эй қадردонон, сабаб аз ғурбатам акнун,
Ки Маҳзуни Самарқандӣ чаро аз шаҳри Кеш омад.
[в.496]

Ҳамзамон зимни таҳқиқи девони шоир маълум гардид, ки ӯ бо вучуди бо таъкид самарқандӣ будани худро эътироф карданаш, дар ду мавриди дигар ба қаря ва шаҳри Ҳисор марбут буданашро баҳсбарангез баён доштааст. Чунончи, агар дар байти ғавқ Имомӣ будани ҷадди худ ва аз мулки Самарқанд буданашро зикр намуда бошад, пас дар абёти зер мутмаъин бар он аст, ки ниҳоят ҳол дар шаҳри Ҳисор ошён хоҳад гузошт:

То кучо парвоз гирад таъби ваҳшатпешаам,
Ошён охир дар он шаҳри Ҳисорам мекунад.
Бе Ватан Маҳзунаму вайрона шуд ҳар ҷо Ватан,
Чанд ишқам ганҷ дар кунҷи мазорам мекунад.

[в. 52а]

Бо гумони ғолиб Маҳзун таҳсили ибтидоиро дар Самарқанд гирифта, барои идомаи таҳсил ба Бухоро рафта, иртиботе ба дарбори Амир Ҳайдар (1800-1826) дошта, ки дар “Сокинома”- аш аз ӯ ёд мекунад:

Кучо шуд, Ҳайдари фархундафарҷом,
Аз ӯ монда-ст ин ҷо як-ду-се ном.

Доир ба мусофирату муҳоҷиратҳои шоир низ дар ягон маъҳаз маълумоте нест. Абёти зерини девони ӯ далолат бар он мекунад, ки Маҳзун мусофиратҳое ба Фарғонаву Ҳуканду Кеш (Шаҳри-сабз)-и кунунӣ доштааст:

Мапурсед кадрдононам сабаб аз ғурбатам акнун,
Ки Маҳзуни Самарқандӣ чаро аз шаҳри Кеш омад.

[в. 49б]

Рабуда дил зи каф чун нозанинони Самарқандам,
Намеояд ба хотир ғамзаи хубони Ҳукандам.

[в. 106б]

Сабаби ба Кеш сафар кардани Маҳзун маълум нест. Вале далели ба Фарғона сафар намуданиш, бо эҳтимоли қавӣ кадрношиносии аҳли фазл ва бехаридории бозори сухан дар Ватан будааст. Зимнан лозим ба ёдоварист, ки ба иллати дар Фарғона ба сари ҳокимият омадани Амир Умархон, ки худ фозилу сухандон ва шоиру суханпарвар буд, мақому манзалати суханварон боло гирифт. Чунонки мо дар муқаддимаи нашрҳои “Девон”-и Мирзо Содиқи Муншӣ ва маснавии “Юсуф ва Зулайхо”-и Ҷунайдуллоҳи Ҳозик қайд карда будем, дар дарбори Умархон беш аз 60 нафар суханварони Осиёи Миёна гирд омада буданд, ки чароғи маърифат ва шеърро шоириро фурузон медоштанд. Ишорати зерини Маҳзун дар ин боб ба ҳамин маънист:

Қадрдони гавҳари мазмун нашуд инҷо касе,
Хез, ин дурри сухан дар кишвари Фарғона рез.

Маҳзун дар девони худ бо фаҳр аз таъби мавзун, шуҳрати шахсу ашъори ширинаш ёдовар шуда, мутмаин аст, ки осораш ба сарвари шоирони Ҳуканд Фазлии Намангонӣ хуш хоҳад омад ва ба ин васила ба дарбори Амир Умархон роҳ меёбад. Маҳзун дар девонаш борҳо ба ҳаёлотии нозукулафзи гуҳарбор, шеърширини нутқи дилпазираш ишорат намуда, мутмаин аст, ки номаш дар саҳфаи айём бо некӯсуханӣ хоҳад монд:

Бишнавад Маҳзун, шавад Фазлӣ зи ашъори хушам,
Гӯши ҷонаш, мисрае 3-аҳли Намангонам агар.

[в. 62б]

Ширинӣ дошт, хонад ҳар касе шеъри хуши Маҳзун,
Ман он тӯтӣ, зи нутқи дилпазірам чун шакар резам.

[в. 106б]

Табъи Маҳзун бувад аз бас тӯтии шаккарсухан,
Кист, то хонад, ки ин ҳарфи китоби мо лазиз.

[в. 56 б]

Роҷеъ ба шахсият ва аҳволу ашъори шоир низ дар ягон сарчашма маълумоте нест. Бо назардошти ин, мо кӯшиш намудем, бо истифода аз ишороти ҷудогонаи девони ашъораш доир ба шахсият, баъзе лаҳзаҳои шарҳиҳолӣ ва афқору андешаҳои ӯ рӯшанӣ андозем. То ҷое, ки маълум гардид, мавсуф тамоми умр бо хорию зорӣ ва нодорию камбағалӣ зиста, ишорат ба он мекунад, ки умри азизро ба беҳудагӣ дар миёни ҷоҳилон гузаронидааст:

Ду кафи афсӯси бо ҳам суданамро суд нест,
Ҳайфи ман, бигзашт бо кӯру карон умри азиз!

[в. 666]

Ҳайфи умри ман, ки бо сад кулфату меҳнат гузашт,
Хайр бодо оқибат, бо ин сару сомони ишқ.

[в. 976]

Маҳзунакам, ки хона надорам, чун кунам?
Хонад касе ба хонаҳазинони бурё!

[в. 4а]

Мапурс номи мани ошиқи ҳазин, дигар
Замона Маҳзуну бечораву надорам кард

[в. 516]

Сояи бахти сиёҳи ман надорад офтоб,
Хок мебезад магар ғирболи ин даҳри хароб.

[в. 156]

Хичлатобод аст, Маҳзун, зиндагӣ, ҳушёр бош,
Аз хичолат меравӣ чун ашки худ бар сар, дар об.

[в. 146]

Умрест маро хору забун хоҳад кард,
Муҳтоҷи дари мардуми дун хоҳад кард.

[в. 526]

Маҳзун дар ғазале, ки бо мисраи “Ин қадар аҳли замон беъятиборам кардаанд” воқеияти фалокатбори зиндагии худро хеле равшан ба қалам додааст, ки онро метавон зиндагиномаи ғоҷеабори шоир донист:

Ин қадар аҳли замон беъятиборам кардаанд,
Зери по помол ҳамчун мӯру морам кардаанд.
Аҳли биниш сурма медонанд, чун хоки маро,
Ҳайфи ин бедонишон, хоки ғуборам кардаанд.
Дар назар чун ашк медонанд, мардумзодагон,
Ҳамчу мижгон мардумон, афсӯс, хорам кардаанд.
Дӯстон ин ҷо саломат нест, чун душман ҳама
Сад маломат бесабаб бар дӯш борам кардаанд.

Ҳеч кас чун ман адо, мадјони ин дунон мабод,
Қарзхоҳон бар сари бозор, зорам кардаанд...
Гул кунад мазмуни рангин чун зи табъи ғунчаам,
Дил зи фикри ғунчаи лаълаш баҳорам кардаанд.
Доғ мечӯшад, биё бингар зи саҳрои дилам
В-аз хаёли холи он лаб лолазорам кардаанд.
Ин масал равшан туро бодо, ки гул бе хор нест,
Гулрухон чун хорзоре бар канорам кардаанд.
Хок гаштам бар умеди он, ки гирам нақши по,
Нозанинон бар сари раҳ интизорам кардаанд...
Махдуми Тилло мулаққаб шуд чӣ мебояд маро,
Чун зари холис ба каф ҳар ҷо шуморам кардаанд.
Сӯхтам чун шамъ Маҳзун дар шаби хичрони ёр,
Аз ҳуҷуми ашки мижгон обёрам кардаанд.

[в. 646]

Шоир ба иллати қарздории доимӣ ҳатто муваффақ ба он нашуда буд, ки хонадор шавад. Ғазали зер баёни ҳамин ҳақиқати холи ўст:

Синаи муфлис, ки хоҳад кард чун афғор қарз,
Вақти ҳоҷатхоҳӣ хоре дошт чун ночор қарз.
Эй, ки аҳли фақр бошӣ, вом чун аз кас махоҳ,
Мекунад чун хор пеши чашми дунёдор қарз.
Зиндагӣ девори ҳоҷат дошт дар пеши назар,
Растанам мушқил, ки афканда-ст сад девор қарз.
В-арна озодам ман аз банди тааллуқҳои зан,
Бештар дорад, ба гардан мардуми зандор қарз.
Як сари қоқам, ки мадјони каси бисёр шуд,
Месазад, ҳар дам занад бар фарқи сар пайкор қарз.
Ҳайф, қашшоқӣ кунад, афсӯс чун муҳтоҷи кас,
Ҳеч кас чун ман нахоҳад аз сари бозор қарз.
Синаам реш аст, аз неши забони қарзхоҳ,
Дар чигар наштад занад, бинам агар чун мор қарз!

[в. 876]

Абёти зерини ў низ далолат ба ҳамин маънист:

Вақти камдастӣ яке зинҳор Маҳзун зан махоҳ,
Зан агар бешарм шуд, аз рӯйи шӯ резад арақ.

[в. 976]

Беҳтар аст Маҳзун, ки чун марди мучаррад зистан,
З-ин тааллуқ зан нашуд қобил, ба ин шавҳар чӣ ҳаз?!

[в. 91а]

Умр хоҳӣ хуш агар Маҳзун мучаррад зистан,
Аз ҳавас зан мекунад, ин хона вайрон орзу.

[в. 124а]

Надорам чора, зан гирам дар оғӯш,
Аз ин бечорагӣ ночор тачрид.

[в. 33а]

Маҳзунро мусибати танҳой ҳамеша домангир буда, ҳолати ғуссабор ва ҳасратбори худро дар абёти зер хеле хуб ба қалам додааст:

Танҳои мо чун сабаби ғуссаи мо шуд,
Ҳасрат, ки дар оғӯш нигоре накашидем.
Бе ёр касе нест дар ин хона, ки дидем,
Афсӯс, ки ёре ба каноре накашидем.

[в. 926]

Шоир дар ниҳояти ҳол бинобар бечорагӣ ба тақдир тан дода, худро бо бетааллуқ зистан тасалли медихад:

Мучаррад кардӣ, маҳзун нестам, ҳар лаҳза дилшодам,
Тааллуқ ҳалқаи занҷир буд, аз по раҳо кардӣ.

[в. 1376]

Маҳзун бо шикоят аз замони фалокатбори зиндагии худ аз қарнҳои гузашта муҳити созгори эҷодии даврони Алишер Навоӣ, Ҳаким Саноӣ, Бедилро бо ҳасрат тасаввур намуда, мефармояд, ки ҳар кадоме аз онҳо дар замони худ мақоми султонию подшоҳии дилҳоро дошта, худшинос буданд, на чун замони ӯ, ки ҳама худобехабар ва аз фазлу донишу ҳикмат фарсахҳо дуранд:

Чӣ қарнҳо, ки дар он қарн Мир Навоӣ буд,
Чӣ вақтҳо, ки дар он мавлавӣ Биноӣ буд.
Шикасти табъ, аз он мӯмиё дурустӣ дошт,
Давои дард ба дасти ҳаким Саной буд.
Зи сайқали хиради табъи ҳазрати Бедил,
Чу ранги шишаи соҳибдилон сафой буд...
Муриди камтари Мирзову Маҳдуми Чомам,
Ки пири Маҳзуни вораста Мир Навоӣ буд.

[в. 546]

Маҳзун бо вучуди нодорӣ, озодагӣ ва қаноатро дар баробари тамаъкорӣ тарҷеҳ намудааст:

Дур аст гиребони тамаъ аз кафи Маҳзун,
Овард ба каф гӯшаи домони қаноат!

[в. 19а]

Фаротар аз ин шоир санги қаноатро тоҷи сар медонад, ки тавассути хусрави султони қаноат дарёфтааст:

Чу тоҷ бувад санги қаноат ба сари мо,
Бинҳода ба сар хусрави султони қаноат.

[в. 19а]

Маҳзун озодшоирест, ки ҳаргиз побанд дар хизмати шоҳу амيره набуда, дар зумраи шоироне чун Қонеи Насафӣ, Мирзо Атои Бухорӣ, Форӣи Ҳисорӣ, Ҳичрии Дарвозӣ, Ҳоча Убонӣ ва Рӯҳӣ қарор дорад, ки дар мадҳи касе қасидае нагуфта, фикру андешаҳои худро нисбат ба воқеиятҳои давру замон бериё ва ошкоро баён доштааст.

Ӯ дар зиндагӣ хостори адолати иҷтимоӣ буда, мутобик ба дарку биниши худ зулму тааддӣ ва беадолатиҳои золимро маҳкум мекунад. Ба ақидаи шоир шоҳони чафопеша қачдуми неш ва мури тағи поянд.

Шоир зимни маҳкум намудани золимон ҳамчунин ба онҳо хушдор медиҳад, ки амалҳои золимонашон дар ниҳояти ҳол боиси хуручи низоъу фитна дар кишвар ва аз миён рафтани сарвату салтанати онҳо хоҳад гардид:

Амиронро бувад зулму чафо доманкаши давлат,
Низову фитна аз ҳар қаряву атроф бархезад.
[в. 566]

Бо ин ҳама боз ҳам таъкид мекунад, ки беадолатии золимон асли хонахаробӣ ва ба гадой рӯ овардани мардум буда, аз дасти онҳост, ки дарвешон дилрешанд:

Золими шаҳр чайби гадоро даридааст,
Дар хайратам, ки чайби кадом аст остин.
[в. 1226]

Реш аст, зи ғамҳои замон синаи дарвеш,
Дарвеш набошад, ки дилаш реш набошад.
[в. 316]

Шоир мутобик ба мафкураи иҷтимоии замони худ амирони золибро ба адлу инсоф ва мурувату инсоният даъват мекунад. Чунончи, дар абёти зер, ки ба амири Бухоро Амир Ҳайдар нигаронида шудааст, ўро ба ҳайси золим маҳкум намуда, даъват месозад, ки адлу инсофро риоят кунад, ҳарчанд мутмаин аст, ки суханаш ба ғӯши ин пумбадаргӯшон нахоҳад расид:

Тез кардӣ ин қадар чун арра сад дандони зулм,
Раҳм кун, з-инсоф! Эй золим, ту ин дандона рез!
Пумбадаргӯшанд, Маҳзун ин қадар афсун махон,
Ин касон гар бишнаванд, ҳарфе аз ин афсона рез!
[в. 1676]

Қисмати бештари ашъори Маҳзун чунонки худ фармудааст: «Васфи маъшук аст Маҳзун, аксари девони ман», ашъори ошиқона мебошад.

Ишқ аз дидгоҳи шоир шамъи фонуси тан ва рӯшноибахши қалби тира аст:

Ишқ нурест, ки чун шамъ ба фонуси тан аст,
Тира он дил, ки аз ин нур мунаввар нашавад.
[в. 496]

Аз дидгоҳи Маҳзун қалби инсон чун Ҷоми Ҷамшед ва Ойинаи Сикандар макоми олитаринест, ки тасхири он ба маротиб афзалтар аз тасхири ҳафт кишвар мебошад:

Ҷоми Ҷамшед аст дил, Ойинаи Искандар аст,
Ғӯшаи тасхири дил аз ҳафт кишвар бехтар аст.
[в. 326]

Шоир бо вучуди сайъи ҷамил дар роҳи ишқ, оқибат нокомии худро дар ин масири ормонӣ эълон медорад:

Афсӯс, ки аз ишқи бутон баҳра набурдем,
З-ин моида чуз ғуссаву ғам ҳеч нахӯрдем.
Шодӣ надид, як нафасе ин дили Маҳзун,
Мурдем аз ин дард, чаро ҳеч намурдем?!
[в. 117а]

Маҳзун дар ирфон ва тасаввуф касеро аз шайхону суфиёни замони худ напазируфта, бо сарохати том пайраву муриди Мирзо Бедил, Шайх Аҳмади Ҷомӣ ва ихлосманди Навоӣ буданаширо борҳо таъкид доштааст, ки намунаи шеърӣ болоӣ баёнгарӣ ҳол аст ва зиёда аз ин:

Набурдам баҳра аз шайхи замону сӯфии вақташ,
Муриди пири Ҷому бандаам Мири Навоиро.

[в. 5а]

Ифтихорманд аст, ки дар ҳалқаҳои ирфонӣ ўро мулаққаб ба Маҳдуми Тилло медонанд:

Кафи хоки азизон, кимиёи суратат бошад,
Ки чун миси вучудат ҳамчу мо Маҳдуми Тилло кун.

[в. 119а]

Шоир дар афкори тасаввуфии худ побанд ба дину мазҳабе набуда, дар шинохти офаридгор Манзили ҷонон намедонам, ки дайраст ё ҳарам (Ғаҳ ҳаёли дайру ғаҳ фикри ҳарам парвардаам, байни дайру ҳарам тафовуте қоиладар нест. Ба андешаи ў мушкilotи ин роҳ наметавонад боиси навмедии ошиқ бошад:

Дар ин раҳ ғар наёбӣ ёр, навмедӣ намешояд,
Биё, аз худ баро, хидмат ба пири Боқибилло кун.

[в. 119а]

Девони Маҳзун дар баробари ғазалиёт ва рубоӣёту дубайтиҳо, шомили як мухаммас ва “Соқинома” иборат аз ҷаҳор банд мебошад.

Дар соқиномаи мазкур зимни баёни фалсафаи ҳастӣ, воқеиятҳои сиёсӣю иҷтимоӣ ва ишоратҳои шарҳиҳои шоир инъикос гардидаанд. Аз лиҳози сабк соқиномаи мазкур сурудаҳои наътиро монда, дар он Маҳзун бо оҳанги шикастӣ ва ҳузнангез аз бебақои фалаку даврони зиндагӣ ва умри инсон нолида, аз гузашти шохони қадими асотирию асримиёнагӣ ва муосири худ чун ҷавонпахлавонони қадиму қуруни васат ва муосири замони худ, шоирони бузурги адабиёти тоҷикӣ форсӣ ҳазорсолаҳои гузашта ва ҳамзамони худ чун: Ҷамшеду Фаридун, Заҳҳок, Кайковус, Қоруну Шох Маҳмуд, Амир Умархону Амир Ҳайдар, Мирхусейну Нодиршоҳ, Амир Насруллоҳ, Барзую Абумуслиму Аҳмад паҳлавон, Фирдавсию Ҷомӣ, Мир Навоӣ, Саной, Фазлии Намангонӣ ёдовар мешавад, ки ҳамагӣ дар баробари марғ сарафканда ва ба ҳок баробаранд.

Шоир дар синни чилсолагӣ ба анҷом расидани девони худро қайд намуда, мутобик ба солшумории қамарӣ мулҷари худро бўзина медонад.

Бо вучуди он, ки аксари ашъори Маҳзун хусусияти шиквой, озурдахотирӣ ва фарогирандаи дарду алами рӯзгори номусоид аст, гоҳе дар он миён андешаҳои зиндагидӯстии риндона ва боҳарорат низ ба назар мерасад:

Айшу тараб муддаост, шому саҳар бода нӯш,
Ҷуз ғаму қулфат надид, кас зи сари ақлу ҳуш!
Хилвати андеша гир, анҷумани хеш бош,
Чун мижа бо ҳам нишин, дида зи мардум бипӯш!
Ҷодаи дашти ҷунун обилапо мекунад,
Бех, ки дар ин раҳ равӣ, по ниҳӣ аввал ба дӯш.
Дуртарӣ он қадар, манзили мақсуд кучост?
Монда ба худ лоғарӣ, ҷаҳд куну зуд кӯш!
Дар шабу шомӣ фирок, кам найӣ аз шамъи доғ,
Ашки ту аз дида рав, оҳи ту дар сина ҷӯш!
Мардуми бозоркеш, баски харӣ меҳаранд,

Гар ту ба зот одамӣ, чун харӣ инчо фурӯш!
Аз пайи ин рафтагон кӯш, на афгон шунав,
Кам зи чарас нестӣ, нола ту аз дил хурӯш!
Гӯ ба наво андалеб, ғунчаи гул дар чаман,
Пардаи ғафлат бидар, нола дарояд ба гӯш!
Маҳзуни пурғам мабош, як-ду нафас шод зӣ,
Айшу тараб муддаост, шому саҳар бода нӯш!

[1]

Ҳамин аст, ки шоир бо муҳаббати зиёд ба табиат менигарад, зебоиҳои онро тараннум менамояд, хоса васфи баҳорро, ки бо омадани худ ҷаҳонро сабззору гулбор месозад, ба тасвири алоҳида мекашад:

Аз насими кӯйи ӯ андак асар дорад баҳор,
Рангу бӯйи гул аз ӯ бошад, хабар дорад баҳор.
Шамъсон равшан кунад боғи ҷаҳони тору танг,
Баски бо нури муҳаббат як шарар дорад баҳор...

[9, 199]

Ҳамин тавр, метавон ба хулоса омад, ки Маҳзуни Самарқандӣ аз суҳанварони шинохтаи замони худ буда, самарқандиюласл асту аз худ барои баъдинагон девони ашъор ба мерос гузоштааст. Эҷодиёти шоир гуногунпахлуву гуногунмухтаво буда, дар онҳо муҳаббати гӯянда ба Ватан, яъне зодгоҳаш, ҳаёти фарҳангию иҷтимоиву сиёсии замонаш ва шодию ғамҳоаш равшан ба мушоҳида мерасанд ва омӯзишу паҳӯиши ин даста ашъор барои баррасии ҳаёти он давр ба ҳайси маъхаз хизмат карда метавонад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Девони Маҳзуни Самарқандӣ, №613, захираи дастнависҳои Маркази мероси хатти АИҶТ.
2. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XVIII ва аввали асри XIX / Усмон Каримов. – Душанбе, Дониш, 1974. – 188 с.
3. Қамаров Аслиддин. Донишнома – таърихи суҳанварони тоҷики Ўзбекистони асри XX ибтидои асри XXI / Аслиддин Қамаров. Самарқанд-Душанбе, 2023.
4. Муҳтарам, Ҳоҷӣ Неъматуллоҳ. Таъриқи-уш-шуаро / Ҳоҷӣ Неъматуллоҳи Муҳташам. Бо тасҳеҳ ва муқаддимаи Асгар Ҷонфидо. – Душанбе: Дониш, 1976.
5. Маҳзуни Самарқандӣ // Энциклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 2. – С. 220.
6. Маҳзуни Самарқандӣ, Энциклопедияи советии тоҷик. Ҷилди 4. – Душанбе, 1983. – С. 297.
7. Ҳабибов Амирбек. Ганҷи парешон / Амирбек Ҳабибов. – Душанбе: Дониш, 1984.
8. Ҳодизода Расул. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри XIX / Расул Ҳодизода. – Душанбе: Дониш, 1968.
9. Шоирони Мовароуннаҳр. Таҳияву тадвини матн бо муқаддима ва шарҳи луғоту тавзеҳоти Алии Муҳаммадии Хурсонӣ. – Душанбе: Истеъдод, 2019. – 520 с.

МАҲЗУНИ САМАРҚАНДӢ ВА МУҲТАВОИ АШЪОРИ Ӯ

Маҳзуни Самарқандӣ аз шуарои соҳибдевони охири асри XVIII ва аввали асри XIX-и тоҷик буда, ягона нусхаи девони ашъори то ин замон расидааш зери № 613 дар захираи дастнависҳои Маркази мероси хатти АМИТ ҳифзу нигоҳдорӣ мешавад. Дар бораи ҳаёти сипарикардаи ӯ дар маъхазҳо ишораи муътамад дарёфт карда нашуд.

Дар мақола роҷеъ ба зодгоҳ, рӯзгори аз сар гузаронидаи шоир, сафарҳои ба атрофи акнофи Мовароуннаҳр, мероси адабӣ ва муҳтавои ашъораш суҳан рафтааст. Муҳтавои ашъори Маҳзуни

Самарқандӣ аз андешаҳои бориқбинонаи иҷтимоии замон, танкиди аҳли ҷоҳ, ишқи орифона, ишқи заминӣ бо барору нобарориҳояш ва васфи табиат буда, ҳар кадоме диди шоиронаи адибро дар худ таҷассум намудаанд, ки бо санъатҳои бадеӣ орошта шуда, аксарашон дар ҳаёти имрӯзаӣ мо ҳам корояму метавонанд имрӯз ҳам мавриди истифода қарор гиранд.

Калидвожаҳо: Махзуни Самарқандӣ, адабиёт, шоир, шеър, рӯзгор, мероси адабӣ, мавзуи танкиди замон ва ҷоҳпарастон, ишқ, тасвири табиат, санъатҳои бадеӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Нуриддинов Шамсуддин, н.и.ф., ходими пешбари илмии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Нишонӣ: ш. Душанбе, кӯчаи Ҷомӣ- 35/1, хонаи 20.

Тел. 106018886

МАХЗУНИ САМАРКАНДИ И СОДЕРЖАНИЕ ЕГО СТИХОВ

Махзуни Самарканди является одним из таджикских поэтов конца XVIII — начала XIX веков, а единственный сохранившийся экземпляр сборника его стихов хранится под номером 613 в рукописном фонде Центра письменного наследия АННТ. Достоверных сведений о его жизни в источниках не обнаружено.

В статье рассматриваются место рождения поэта, его жизненный опыт, путешествия по Мавероуннахра, его литературное наследие и содержание его стихотворений. Содержание стихи Махзуни Самарканди включает в себя пронизательные социальные мысли того времени, критику мира, мистическую любовь, земную любовь с ее взлетами и падениями, а также восхваление природы. Каждое из них воплощает поэтическое видение поэта, украшенное художественными приемами, и большинство из них применимы и по-прежнему могут использоваться в нашей современной жизни.

Ключевые слова: Махзуни Самарканди, литература, поэт, поэзия, повседневная жизнь, литературное наследие, предмет критики времени и эмирских людей, любовь, изображение природы, изобразительное искусство.

Сведения об авторе: Шамсуддин Нуриддинов, кандидат филологических наук, ведущий научный сотрудник Центра письменного наследия АННТ. Адрес: город Душанбе, улица Джоми - 35/1, каб. 20.

Тел. 106018886

MAKHZUNI SAMARKANDI AND THE CONTENT OF HIS POEMS

Makhzuni Samarkandi is one the Tajik poets of the late 18th - early 19th centuries, and the only surviving copy of his collected poems is kept under number 613 in the manuscript fund of the Written Heritage Center of the Academy of Sciences of the Republic of Tajikistan. No reliable information about his life was found in the sources.

The article discusses the poet's birthplace, his life experience, travels in Transoxiana, his literary heritage and the content of his poems. The content of Makhzuni Samarkandi's poems includes insightful social thoughts of that time, criticism of the world, mystical love, earthly love with its ups and downs, as well as praise of nature. Each of them embodies the poet's poetic vision, decorated with artistic techniques, and most of them are applicable and can still be used in our modern life.

Keywords: Makhzuni Samarkandi, literature, poet, poetry, everyday life, literary heritage, subject of criticism of time and worldly people, love, depiction of nature, fine art.

About the author: Shamsuddin Nuriddin, Doctor of Philological Sciences, leading researcher of the Center for Written Heritage under the Directorate of the National Institute of Information Technologies. Address: Dushanbe, Jomi street 35/1, office 20.

Tel. 106018886

ТДУ: 891.550.092

ТАНОСУБИ ҲИС ВА АНДЕША ДАР АШЪОРИ ҲАЙРАТ ШАНБЕЗОДА

Охонниёзов В. Д¹

Бо намунаҳои ашъори шоири тоҷик Ҳайрат Шанбезода ҳанӯз аз овони мактабхонӣ шинос будам, зеро бисёре аз онҳоро ҳофизони касбӣ ба мисли устои зиндаёд Душанбе Паллаев тавассути ягона воситаи коммуникатсионии вақт – радио ба аҳли русто мерасонданд. Мо наврасон онҳоро аз ёд мекардем ва ҳатто дар маҳфилҳои дӯстон бо тақлид аз сарояндагон иҷро ҳам мекардем. Баъдтар, бо ашъори ин шоир ошноӣ бештар пайдо намудем. Ҳуди шоирро медидем, аз қаду қомат ва салобати махсусаш фараҳманд мешудем, аммо танҳо бо саломҳои шогирдона аз пешаш мегузаштем ва бо ҳамин як салом ба шоир ифтихор доштем.

Бо амри тақдир, ба роҳи ҷустуҷӯҳои илмӣ рафтам ва аз андешаву ашъори ин симои назми тоҷик бештар бохабар гардидам. Чанде пеш аз ҷониби Иттифоқи нависандагони Тоҷикистон супориши омода намудани гузидаи ашъори Ҳайрат Шанбезода гирифтам ва ин имкониятро барои боз ҳам жарфтар назар андохтан ба андешаҳои фардӣ, муҳтавои ашъор ва шакли бадеияти он ва инчунин муносибати муҳит ба шоир ва баръакс мустафод намудам. Ҳангоми мутолиа ва таҳлили ин масъалаҳо ба чанд натиҷаи расидем, ки гуфтани онҳо талаби замон аст. Ҳадаф аз ин натиҷагирӣ ҷалби таваҷҷӯҳи аҳли илм, махсусан мунаққидони муҳтарам ба андеша ва ашъори Ҳайрат Шанбезода ва шоирони дигари ҳамгун аст, ки воқеъан тарзи баённашон бадеитар аз бархе шоирони ба истилоҳ “соҳибдеворон”-и даврони Шуравӣ мебошад. Бар замми ин, дар ашъори Ҳайрат худшиносӣ ва ғурури миллӣ баланд садо медиҳад, ки воқеъан ҷамоҳанги сиёсати кунунӣ сохтани ҷомеаи мутамаддини миллӣ мебошад.

Дар ибтидои таҳлиламон ёдовар мешавем, ки Ҳайрат Шанбезода, бо вучуди ба дасти чоп расондани маҷмуаҳои шеърӣ қобили мутолиа, ҳамчун хунараманд ва шоири асил аз назари аҳли таҳқиқу таҳлил дар қанор монда будаст. Маълуми мо гардид, ки Ҳайратро муҳити даврони ҳудаш он қадар ба назари эътибор гирифта набудаст ва сабабаш дар айни ҳол маълум нест. Дар давоми ду-се даҳсолаи охири даврони Шуравӣ чор ё панҷ маҷмуаи “Писатели Таджикистана” (“Адибони Тоҷикистон”) интишор ёфта буданд, ки аксари намоёндагони шеърӣ адаби дар онҳо зикргардидаро хонандаи имрӯзаи тоҷик наменишонад ва ёд ҳам надорад. Масалан, нашри 3 - ӯми маҷмуаи зикршуда соли 1981 [8] ва нашри 4 - ӯмаш бо иловаи тағйирот соли 1986 [9] аз чоп мебарояд ва дар ҳар дуи онҳо аз зикри исми Ҳайрат Шанбезода худдорӣ шудааст, ҳол он ки то ба ин замон Ҳайрат ду маҷмуаи шеърӣ хешро ба дасти чоп расонида буд ва ҳамчун шоир дар миёни хонандагон шинохта шуда буд.

Ҳайрат аз қавми он шоирон аст, ки сирату сураташро дар шеърӣ ӯ пайдо кардан осон аст. Зоҳиран ин мард баландоболо ва хушқомат буд, чашмони теzi охувона, вале сиёҳи хирадмандона дошт. Теziи чашмонаш ба ҳангоми баҳсу мусоҳиба дида мешуд ва хирадмандии онҳо ҳангоми эҷоди шеър ё андешае сари масъалаи зиндагӣ ба чашм мерасид. Зиндагиро на барои як бурда нон, балки барои дарки будани хеш дар ин олам фикр мекард. Абҷӯвонаш мувофиқ ба пешонии паҳну фароҳи ӯ буданд ва бинии теғшаклаш ба тарҳи рӯяш мувофиқат дошт. Чунин тарҳи чеҳра дар яққоягӣ бо виқори ба ҳудаш хос ӯро ба шоҳин ё уқоби кӯҳистон шабоҳат меод, ки оламро аз боло назора мекард.

Ботинаш пок буд, тоза буд, озода ва шаффоф буд. Дар ботинаш ҳавои олуда ба гарду ғаждӣ намеғунҷид, ӯ аз чунин ҳаво нафастанг мегашт. Майлаш ҳамеша ба ҳавои тоза буд ва инро аз ашъораш метавон ба осонӣ ҳис кард, зеро дар аксари шеърҳоиаш аз кӯҳу дараву осмону ҳавову оби тозаи кӯҳистон ёд меовард. Онҳоро тимсоли ҳаёти зебо ва ноолуда тасвир мекард.

Дар муносибат ва муошираташ рост ва мустақим буд. Шоҷад аз ин сабаб бошад, ки ашҳоси бо Ҳайрат ношинос суханонашро тез ё дурушт мепиндоштанд. Ростӣ ва ростгӯӣ ақасаран дурушт қабул мегардад, зеро ҷомеа бештар майл ба таърифу тавсиф дорад. Ҳайратро таърифи бечо ва тавсифи номувофиқ хуш намеомад.

Дар эҷоди шеър ба қасе тақлид намекард, ба ҷуз аз тақлид ба сабку услуби ҳудаш. Аксари

1. Охонниёзов Варқа Дустович - д.и.ф., сарҳодими илмӣ Институти илмҳои гуманитарии ба номи Б. Искандарови АМИТ.

шеърхоро, бо шумули ғазалҳояш бо мисраву байтҳои таҳ ба таҳ менавишт, зеро ҳар як тақтеи мисраи шоир барои ҳудаш талаффузи алоҳида дошт ва мусалламан таҳти талаффузи алоҳида онҳо маъноҳои хосро пайдо менамуданд.

Ду ҷанбаи шеърро ҳамдигарро пурра месозанд, ки яке ҳис ва дигаре андеша аст. Воқеъист, ки шеърӣ кулли шоирон дорои ин ду ҷузъи зарурӣ ҳастанд, вале манзури мо аз гуфтани “ҳис” – ба тарзи дигар қабул ва дарки ашё, аҷсом ва воқеоти зиндагӣ ва “андеша”- назари файласуфона доштан роҷеъ ба ҳаёту рисолати инсон аст.

Масалан, ҳар яки мо гузаштани сармо, омадани гармӣ ва об гардидани барфу яххоро ҳарсола дар табиат мушоҳида мекунем ва онро чун як ҳолати воқеии табиат қабул мекунему халос. Ҳатто ба он диққати ҷиддӣ ҳам равона намесозем, зеро барои мо ин ҳолат як ҳолати муқаррарист, вале барои Ҳайрат он панд аст, чунончи:

Ях шикасту ях гузашту ях ҷакид,
Навбати мо ҳам ба мисли ях расид.
[17, 9]

Ба ҷуз аз он, ки ҳадафи ин байт аз гузаро будани дунё ва гузаштани умр хабар додан бувад, дар он ба тарзи содда, вале ҳунармандона мустафод гардидан аз саноати бадеии таносуби сухан, ташбеҳ ва таҷнис ба мушоҳида мерасад, ки ҳадафи асосии байтро шоирона ба муҳотаб интиқол медиҳад. Махсусан санъати таҷниси маънавӣ, ки дар ибораҳои “ях шикаст” (аз гармии офтоб шак шудани ях), “ях гузашт” (гузаштани сармо) ва “ях ҷакид” (об шуда ҷакидани ях) байти ғазалро зинат медиҳанд ва мақсадашро мутаассир месозанд.

Таносуби мантиқӣ ва маънавии мисраҳо низ ҷолиб аст, ки ба ин тарз гуфтани он маҳорати на ҳар адиб аст. Ғараз аз се ҳолати ях, се ҳолати умри инсон аст, ки “шикастани ях” далалат дорад ба шикастани даврони ҷавонӣ, “гузаштани ях” нишони сипарӣ шудани умр ва “ҷакидани ях” ба асли хеш баргаштани инсон маъно дорад. Дар ҳамин як байти ғазали шоир ҳис ва андешаи хоси ӯ бармало ҳувайдост.

Бишкастани яхро дар матлаи ғазали дигараш ҳам дида метавонем, ки айнан маънои гузаштани умрро дорад ва шоир онро шикасти орзу медонад, ки боз ҳам ба асли худ расидан аст:

Дар баҳорон орзуи ман чу ях бишкастанист,
Партави хуршеди фикрам бори қисмат бастанист.
[17, 9]

Ҳамин ду матлаи шеърӣ басандаанд, то мо Ҳайратро чун шоири ҳис ва шоири андеша қабул ва дарк кунем, агарчи аксари кулли ашъораш омехтаи ҳис ва андеша аст.

Воқеъан, Ҳайрат аз гурӯҳи шоирони зиёдагӯй нест, балки кам мегӯяду гуфтааш саршор аз санъатҳои гуногуни лафзӣ маънавӣ аст. Аз ҷумла, санъатҳои ташбеҳ, истиора, ташҳис ва талмех дар ашъораш зиёд ба назар мерасанд. Дар мустафод аз санъати талмех андешааш сарҳад надорад, зеро ӯ аз таърихи ниҳоят қадими мардуми худ сар карда, то тозатарин ҳодисаҳои таърихи миллату мамлакат ёд меорад ва ин ёдоварӣ танҳо барои поси хотир ё ишораи хушку ҳолӣ нест. Ҳар як ашё, ҳодиса, махлуқ дар шеърӣ ӯ маъно пайдо мекунад.

Яке аз махсусиятҳои ашъори шоир дар ин масъала мустафоди мазиди сайёраҳои коинот мебошад, ки дар андешаи ӯ мазмун ва мафҳуми хосеро ба вучуд меоранд. Ба ибораи дигар, тамоми сайёраҳои коинот барояш муҳим ҳастанд ва ин муҳимият ба хоҳири як масъала арзи ҳастӣ мекунад: онҳо ҳамбаста бо сайёраи Замин ҳастанд, Замине, ки маъвои инсон ва ҷои изҳори инсоният аст. Чунончи, дар ғазале, ки бо матлаи

Соя ба соя меравад,
Об зи чашмасор маст,

Ғунча ба ғунча бишкуфад,
Ғунча ба шохсор маст.

[17, 8-9]

оғоз мегардад, байти тахаллус омадааст бо санъати талмех аз Маҳу Меҳру Муштарӣ:
Равнақи кӯҳсор чӯ,

Аз Маҳу Меҳру Муштарӣ,
В-арна зи гуфтугӯи ту
Ҳайрати беқарор маст.

[75, 8-9]

Дар ин байт Маҳу Меҳру Муштарӣ ба хоҳири танҳо равнақи як унсури Замин, кӯҳсори он истифода шудаанд ва онҳо нишони бузургии аҷсом ва ашъи Замин ҳастанду халос. Замин ба хоҳири он бузург аст, ки “баргу бораши мардум” ва мевааш одамин аст:

Ман ҳикоятҳо аз ӯ бишнидаам,
Ман ҳақиқат дар нигоҳаш дидаам,
Аз лабони ҳастааш фаҳмидаам,
К-ин Замин барг асту бораши мардумист.

[15, 34]

Аз ин рӯ, Замин нозанин аст:

Сарчашмаи умри одамин аст Замин,
Дар банди само чи нозанин аст Замин.
То дона ба коми зиндагон об шавад,
Чун чехраи пир пур зи чин аст Замин.

[16, 110]

Ва Ҳайрат худро қурбони Замин месозад:

Давргардон аст сомони Замин,
Одамӣ чун мева дар қони Замин.
Бахтро гӯянд, худ афсонаест,
Гул надорад гирди домони Замин.
Мо ҳама чун дона, ӯ чун мазраест,
Ҳар яке бошем меҳмони Замин.
Ҳар ситора зинаи ин хокдон,
Чашм во карда-сту ҳайрони Замин.
Ҳар кӣ бошӣ, зинда монӣ баъди марг,
Гар шавӣ як лаҳза дарбони Замин.
Қони ман, аз ин дуо хуштар чӣ буд?
Хушк гардад ашки тифлони Замин.
Ҳар касе побанди як сайёра аст,
Лек Ҳайрат бод қурбони Замин!

[15, 46]

Дар масъалаи талмех шоир аз дигар сарчашмаҳо ва манбаҳо ҳам истифодаи фаровон намурад, ки кирои таҳлилу таҳқиқ мекунам. Аз ҷумла, дар осори ӯ унвони маконҳо ва остонҳои муқаддас (ба мисли Шоҳи Вилоят, Шоҳи Тирандоз, Шоҳи Мардон), шахсиятҳо ва сулолаҳои таърихӣ (Ҷамшед, Кай, Кайқубод, Сомон, Сомониён, Тоҷик, Тоҷикон), симоҳои бузурги фарҳангу адаби тоҷик (Рӯдакӣ, Сино, Носири Хусрав, Аттот, Низомӣ, Саъдӣ, Ҳофиз, Малонои Балхӣ, Ка-

моли Хучандӣ, Чомӣ, Ҳилолӣ, Бедилӣ Деҳлавӣ, Гулханӣ, Пайрав Сулаймонӣ, Боқӣ Раҳимзода, Мирсаид Миршакар, Муъмин Қаноат), ҳунармандони шаҳир (Одина Ҳошим, Майсара Дилдорова), шоири мардумии Бадахшон Қуратуллоҳбек ва чанд нафар аз шахсиятҳои дигари таърихӣ ва ёру дӯстонаш зиёд мушоҳида мешаванд.

Чунин ба назар мерасад, ки шоири аз олам ҷавонгузаштаи тоҷик Пайрав Сулаймонӣ аз шахсиятҳои мавриди эҳтироми махсуси шоир будааст ва мавсуф дар офаридани шеър ва тарзи гуфтори муназзам ҳешро пайрави ӯ донистааст. Ба ин байтҳои алоҳида ва ҳатто шеърҳои ба Пайрав бахшидашуда гувоҳӣ медиҳанд ва мо ба унвони мисол аз чандтои онҳо дар зер иқтибос менамоем:

Пайрави он Пайрави сурхам, ки дар тарзи навин,
Шеърро таҳдор гуфту шоирӣ даъво надошт.
[17, 14]

Бедиле бояд, ки то бурчи диле равшан шавад,
Бо умеди Пайрави навхат нишистан мушкӣ аст.
[17, 17-18]

Аз ҳавас дар синаи ман қомати Пайрав шикаст,
Ашк не!
Бар марқадаш ман шуъла қорам баъд аз ин.
То нахезад марди ҳаққӯ, то нагӯяд ҳарфи ҳақ,
Ман ба Ҳайрат монда дар роҳ интизорам баъд аз ин.
[17, 27]

Сабз бодо решаи он Пайрави дилбастаам,
К-ӯ ба ман дар ин сафар як даста райҳон доду рафт.
[15, 5]

Фарзона Пайраве, ки зи абёти ӯ шабе,
Биништаам ба пардаи ҷашмон ба зиндагӣ.
[17, 25]

Ҳарчанд аз гуфтаҳои шоир маълум аст, ки ҷаро ӯ пайравии Пайравро баргузидааст, вале таҳлили алоҳида ва пажӯҳиши махсус дар ин самт зарур аст, то ба таври илмӣ сабабҳои натиҷаҳои ин пайравӣ ошкор гарданд.

Яке дигар аз хусусиятҳои ҳунари Ҳайрат Шанбезода мустафоди фаровон аз эҷодиёти шифоӣ мебошад, ки ба шеъраро тароват ва мазмуни махсус тақдим сохтааст. Ӯ аксаран андешаҳои худро бо ҳикоятҳо, ривоятҳо, зарбулмасалу мақолҳо ва талмехоти ҳоси нақлу ривоятҳои мардумӣ оро медиҳад. Ба унвони намуна, аз чанд пораи шеърҳои шоир иқтибос мекунем, ки дар онҳо ба ривоятҳои афсонаҳои халқӣ ва нақли воқеаҳои ҳаёти ашхоси алоҳида ишора шудааст.

Вақте ки намояндаи Россияи подшоҳӣ Дрофеев нахустин маротиба ба Помир меояд, аз он ки мардуми ин сарзамин аз меҳмон, ба ивази ҳамаи хизматҳояш пулу мол намегирад, дар ҳайрат монда буд. Ин маъниро шоир дар қолаби шеър ҷой дода, банди ҷамъбастии онро бо ин панди қалонсолони ҳар деҳу ҳар гузари Бадахшон ҷамъбаст менамояд:

На ишқи тангаву не молу не саро дорем,
Сухан зи гуфтаи пирони порсо дорем:
- Агар зи марди раҳӣ нони худ ба ҷо дорем,
Илоҳӣ, дар бари ин кӯҳпора пора шавем!
[15, 19]

Шоир шеъре дорад бо номи “Афсона”, ки дар он аз хусуси фаромадани Парвардигор барои

тақсими замин суҳан меравад. Мувофиқи нақли ин афсона, Парвардигор дар бағалаш дурру гуҳар дошт ва бояд онро дар ҳар қисмати замин ба таври баробар тақсим мекард, вале фуруд омаданаи ба кӯҳистони Бадахшон рост омад ва Парвардигор ба санге пешпо хӯрда, тамоми дурру гавҳар аз бағалаш ҳолӣ ва дар кӯҳу дараҳои Помир пош меҳӯрад ва ҳамин боис шуд, ки ҳар як дараву пуштаи кӯҳистон дорои тиллову зару гавҳар гардад:

Пешпо хӯрду биафтод аз бағал,
Лаълу тилло, гавҳари шабзиндадор.
Гашт ҳайрон дар миёни кӯҳсор,
Хочаи лаълу гуҳар – Парвардигор!

Даст ҳолӣ,
Хест аз сарқуллае,
Шуд ба сӯи манзили худ раҳсипор.

Ин ҳикоят бо ҳақиқат ҳампар аст,
Кишварам сармоядори Ховар аст,
Ахтару хуршедро бому дар аст,
Ҳар дара дар ҷои худ кони зар аст.

[15, с22]

Махсусияти дигари ашъори шоир рамуз гирифтани аз ҳаёти шахси воқеӣ ва онро дар шакли шеър ҳамчун панди рӯзгор тақдими хонанда кардан аст. Масалан, шоир дар маҷмуаҳои шеърҳои дostonмонандеро дорад роҷеъ ба Мири Манзаршоҳ (ки барои ҳалос кардани духтараки ятими аз деҳаи Баррӯшон сесад сарбозро дар қалъаи Баҳрпанҷа дар соли 1898 дар оташ гирифт), Маҳмадалӣ (беҳтарин устои асбобҳои мусиқитарош), Қудрати Шугнонӣ (шоири мардумие, ки шеърҳои нафис ва ҳамзамон ашъори ашҳоси дорои мумсикро маззаматкунанда дорад), Маҳмадато Иҷубов (нафаре, ки одамеро аз хайру садакаи хеш ноумед накарда буд) ва мисли инҳо. Дар ин намунаи ашъор аз ҳаёти ин шахси барои мардуми оддӣ азизу мушфиқ ҳикояҳо ва ҳодисаҳои воқеиро нақлкунон, ҳислатҳои наҷиби онҳоро барои хонанда мекушояд ва бо чунин усули эҷод хонандаи худро тарбия менамоянд.

Ашъори шоир аз ҷиҳати шакл низ гуногун ва қобили тавачҷӯҳ аст. Дар миёни ашъораш анвои шеърӣ дубайтӣ, рубой, ғазал, қасида, маснавӣ, дoston, қитъа, тарҷеъот ва мусамматҳо мавҷуданд. Бояд гуфт, ки агарчи шоир асосан пойбанди шаклҳои шеъри классикӣ, махсусан дар саридани ғазал ва рубой, бошад ҳам, вале навабардозиҳои ба худ ҳосил ӯро дар эҷоди шеър ба осонӣ метавон пай бурд. Ин навабардозиҳо ҳам дар дарунмояи шеъраш ва ҳам дар омехта эҷод намудани наваҳои шеърӣ дар як мавзӯ ба таври ошкор мушоҳида кардан мумкин аст. Ин кор пажӯҳиш ва таҳқиқи алоҳидаро талаб дорад ва мо танҳо ба як ду ҷанбаи чунин навабардозиҳои шоир ишора мекунем.

Пеш аз ҳама, дар ғазалсароӣ шоир бештар ба мазмун диққат медиҳад, на ба суҳанбардозии зоҳир. Аксари байтҳои ғазалҳои дорои мазмуни комил буда, мундариҷаи умумии ғазалро таҷассум менамоянд. Дар аксари ғазалҳои мафҳум на тавассути шикасти вазн ва ҳазфи қофия изҳор мегардад, балки ба воситаи таъкиди талаффузи алоҳидаи қисмати мисраъҳои байт сурат мегирад. Аз ин ҷост, ки шоир як ғазали аз ҷиҳати шакл суннатиро бо ҷудо намудани ибораҳо дар ҳар мисраъ ва байт барои хонандаи пешниҳод менамояд. Инро ҳангоми хондани байт танҳо тавассути дарки эҳсоси шоир мушоҳида кардан метавон, чунончи дар ин порчаи ғазал:

Як пора осмони баланд аст ин диёр,
Обаш ҷӣ, резад аз дами чашма ситоразор.
Ҳар буттае, ки аз бари сангаш баланд гашт,
Монад ба духтаре, ки мақад шири навабӯр.

Тифлаш шарифу хонаи ӯ поктар зи чашм,
Кӯҳаш
Азиму
Сокиту дар Шарқ поядор.
Ҳар пуштааш ба ранги ману бар муроди туст.,
Хамгашти Лочувардиву Синдеви лаълдор.
Мо офтобхӯрда
Уқобони яхпараст,
Берун парида аз ниғаху чашми интизор.

[17, 75]

Дар мавриди мазмуни ашъораш ҳаминро бояд боз ба таъкид гирифт, ки бештари вақт, дарун-мояи сухани ӯ тафаккури жарфро талаб дорад ва дар ин маврид қисмате аз ашъораш ба суханҳои шоирони сабки ҳиндӣ мувофиқат мекунад. Дар он замоне, ки аксари аҳли қалам ба содданависӣ майл дошт, Ҳайрат суханҳои пасипардагиро бештар меписандид ва шояд ба ҳамин маъно бошад, ки Бедилро дар чанд ҷои ашъораш ёд мекунад (масалан, дар як мисраи ғазалаш мегӯяд: “Бедиле бояд, ки то бурҷи диле равшан шавад”). Бар замми ин, баъзеи дигар хусусиятҳои шеъраш, амсоли ҷо кардани маъно дар радифи шеър, истифодаи хунармандона аз вожаҳои ибораҳои маъмули шеъри сабки ҳиндӣ (“ранг”, “шикастан”, “шикастани ранг”, “шикасти вақт”, “шикасти гул” ва мисли инҳо) ба ҳукми болои мо санад илова мекунад ва таҳқиқу пажӯҳиши зиёдтарро талаб доранд.

Бо вучуди ҳамаи ин, Ҳайрат аз забони халқ зиёд мустафод менамояд ва дар ин маврид ашъораш ба забону тафаккури мардум бештар алоқа пайдо мекунад. Ба нувони мисол, аз чанд байти шоир дида мебароем, ки дар онҳо вожаҳои ибораҳои дар миёни мардум машхур истифода шудаанд. Муҳим ин аст, ки ин вожаҳо асли тоҷикӣ доранд:

Аз остони мардуми камдил чу ман бихез,
Субҳе баро зи дидаи гирён ба зиндагӣ.

[17, 24]

Дар байти боло калимаи “камдил” истифода шудааст, ки маънояш, “бечуръат” аст ва он дар миёни мардум ба таври васеъ дар истеъмол аст.

Дар байти зер бошад, шоир ифодаи “даме беғам”, ё “даме беғам”-ро мустафод намудааст, ки мафҳумаш “як нафаси бе дарду алам”, “як нафаси озод” гирифта аст:

То биёсоям каме, ман дам занам,
Косаи обе, даме беғам занам.

[15, 35]

Аз лиҳози мавзӯ, ашъори шоир гуногунҷабҳа аст, вале меҳри Ватан ва табиати диёр, махсусан диёри кӯхистон асоси тасвири аксари шеърҳои шоирро ташкил медиҳад. Ҳарчанд баъзе аз мунаққидони шеъри муосири тоҷик бо тасвири деҳу кӯҳу дашту саҳрои Ватан муҳолифат изҳор намоянд ҳам [2, 180], аксари шуаро ин мавзӯро пайгирӣ мекунад ва ба ин ҳақ ҳам доранд, зеро, аввалан навад дар сади шоирон зодаи деҳу русто ҳастанд, агарчи қисмати зиёди умрашон дар шаҳрҳои Ватан ва махсусан пойтахти кишвар гузашта бошад ва дувум, наваду се дар сади Тоҷикистони мо кӯҳ аст ва кӯҳу кӯҳсор атрибутҳои кишвари мо мебошад. Шоир ҳатто дар як байти ғазалаш бо тамасхур ва киноя аз ин масъала чунин мегӯяд:

Дар саводи мо нағунҷад
ғайри сангу кӯҳу деҳ,

Бо चुнин донандагӣ дар
дахр гаштан мушкил аст.

[17, 18]

Воқеъан, Ватан барои шоир қибла ва ҷои намозгузорӣ аст. Тибқи мушоҳидаи мо, дар ҳамин мунтахаби ашъори шоир вожаи “Ватан” зиёда аз панҷоҳ маротиба дар байту бандҳои шеърӣ муштафод гардидааст. Ба ин байтҳои шоир таваҷҷӯҳ шавад:

Қарздору қарздеху қарзхоҳ аз даҳр рафт,
Пеши ин хоки муқаддас қарздорам баъд аз ин.

[17, 26]

Ман ба қурбони касе, к-ӯ бетамаъ,
Бар Ватан чун беи мачнун меҳамид.

[17, 9]

Аз муҳаббат, ман намедонам, чӣ дорам дар ниҳод,
Ин қадар донам: дилам реғи Ватан парварданист.

[17, 9]

Намедонам зи одатҳои пешин,
Қадоме баҳри ту гул дар ҷаман буд,
Вале донам, намози субҳгоҳӣ,
Фақат таъзим бар хоки Ватан буд.

[15, 14]

Ба писар гуфт падар вақти видоъ,
Ҳар чӣ дар ҳонаи мо аз туву ман,
Метавон сарфи дигарҳо қардан,
Муфт ё қарз мадеҳ хоки Ватан!

[15, 14]

Поянда бод он, ки дар ин боргоҳи Ҳақ,
Хизмат ба хоки поки Ватан қадри қаҳ қунад.

[16, 96]

Ҷанбаи дигари ҳунари шоир калимаву иборафарӣ аст, ки низ дар баҳри бекаронаи забони ноби тоҷикӣ як масъулияти мушкил ба назар мерасад. Аммо Ҳайрат аз ба дӯш гирифтани ин масъулият наҳаросидааст. Таваҷҷӯҳ ба калимаҳои алоҳидаи намунаҳои зерини шеърӣ гувоҳи ин ҳукм аст, чунончи:

Хонаям аз ҳаваси чехраи ту гултоб аст,
Гул дар ин бодия дар банди чигар дар гирад.

[17, 25]

Нурро дар ҳалқаи дилбар кашед.
Шакли он дилбурдари бо зар кашед.

[17, 30]

Асоси умри ман дар рӯзгорон,
Бино бар сангу бар реғи Ватан ёфт,

На гулпарвар, на булбулошноям,
Маро хушрӯи ман дур аз чаман ёфт.
[17, 12]

Зи ҳар як гӯша бӯи дасти заҳматпарварат ояд,
Ва мурғи барқсайри аср болои сарат ояд
[15, 26]

Пораи сангаму гулсангаки ман ишқи ман аст,
Ба Худо, тавба диҳам аз ҳаваси дарбадарӣ.
[14, 11)

Боз чанд мисоли дигар:

Боғшаҳриву ба гулдастаи райҳон монӣ,
Каҳкашон шомгаҳон аз лаби дарё гузарад.
[15, 43]

Борҳо оби Аму аз сар гузашт,
Қатранопаймуди мажгонам ҳанӯз.
[15, 50]

Ин ҳикоят аз лабат сӯзе гирифт,
Дар нигоҳам партав аз рӯзе гирифт,
Баҳри таскини дили бемори ман,
Ришта аз дуккони дилдӯзе гирифт.
[17, 81]

Сухан роҷеъ ба ҳунари шоирии Ҳайрат Шанбезода зиёд аст ва бовар дорем, ки ин мақолаи кӯчак боиси тавачҷӯҳи аҳли таҳқиқ ба ашъори ӯ мегардад, зеро ашъораш ҳам аз лиҳози бадеият ва ҳам аз рӯи дарбаргирӣ ва роҳҳои хоси ҳаллу фасли ин мавзӯҳо кирои мутолиа ва таҳқиқ мекунад. Илова бар ин, ашъори Ҳайрат Шанбезода саршор аз муҳаббат ба Ватан, таърих ва фарзандони барӯманди миллат мебошад, ки дар тарбияти насли наврас гузоштани он аз манфиат холи нахоҳад буд.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Абдуманнон, А. Фуруғи чехраҳо. Маҷмуа мақолаҳо / Абдурахмони Абдуманнон. – Душанбе: Адиб, 2015. – 212 с.
2. Акбарзод. Ю. Шеърӣ тоҷикии нимаи дуҷуми асри бист / Юсуфи Акбарзод. – Душанбе: Адиб, 2011. – 320 с.
3. Аҷамӣ, М. Тафаккур ва ҳис дар шеър / Муҳаммадали Аҷамӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – 296 с.
4. Арасту. Поэтика (Андар ҳунари шеърӯ шоирӣ) / Арасту, тарҷума ва пешгуфтору тавзеҳи Истад Қосимзода. – Душанбе: Деваштич, 2007. – 170 с.
5. Зехнӣ, Т. Санъати сухан / Туракул Зехнӣ. – Душанбе: Маориф, 1992. – 304 с.
6. Мусулмонӣён, Р. Назарияи адабиёт / Раҳими Мусулмонӣён. – Душанбе: Маориф, 1990. – 336 с.
7. Мусулмонкулов, Р. Асрори сухан / Раҳим Мусулмонкулов. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 152 с.
8. Писатели Таджикистана: (Краткие биограф. справки). – 3-е изд., испр. И доп. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 552 с.
9. Писатели Таджикистана: (Краткие биограф. справки). – 4-е изд., исправленное и дополненное.

И доп. – Душанбе: Ирфон, 1986. – 511 с.

10. Раҳмонов, Ш. Мусаммат: ташаққул ва таҳаввули он / Шохзамон Раҳмонов. – Душанбе: Дониш, 1987. – 117 с.

11. Раҳмонов, Ш. Таҳаввули воҳидҳои лирикӣ / Шохзамон Раҳмонов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 143 с.

12. Сатторзода, А. Аз Рӯдакӣ то Лоик / А. Сатторзода. – Душанбе: Адиб, 2013. – 176 с.

13. Ҳақимов, А. Шеър ва замон / Аскар Ҳақимов. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 253 с.

14. Шанбезода, Ҳ. Ношинос. Маҷмуаи шеърҳо / Ҳ. Шанбезода. – Душанбе: Адиб, 2003. – 132 с.

15. Шанбезода, Ҳ. Сарез (маҷмуаи шеърҳо) / Ҳ. Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 52 с.

16. Шанбезода, Ҳ. Ситораҳои дур. Шеърҳо / Ҳ. Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1989. – 128 с.

17. Шанбезода, Ҳ. Чашмаи сафед. Маҷмуаи шеър / Ҳ. Шанбезода. – Душанбе: Ирфон, 1987. – 80 с.

18. Шарифов, Ҳ. Балоғат ва суҳанварӣ / Ҳудой Шарифов. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 278 с.

19. Шарифов Ҳ. Назмшиносӣ / Ҳ. Шарифов, У.Тоиров. – Душанбе: Ҳумо, 2005. – 384 с.

ТАНОСУБИ ҲИС ВА АНДЕША ДАР АШЪОРИ ҲАЙРАТ ШАНБЕЗОДА

Ҳайрат Шанбезода аз шоирони муосири тоҷик аст, ки мутаассифона аз назар ва таҳлили мунаққидони адабиёти миллӣ дар қанор мондааст. Бо вучуди ҳамчун шоир ба арсаи адабиёт дохил шуданаш аз солҳои 60-уми асри гузашта ва ба нашр расондани маҷмуаҳои ашъор, исми ӯ дар маҷмуаҳои “Адибони Тоҷикистон” ва китобҳои адабиёт дохил нагардидааст. Дар мақола роҷеъ ба ин масъала ва асосан дар бораи шакли мазмуни ашъори Ҳайрат Шанбезода суҳан рафта, муаллиф бо намунаҳои зиёд аз ашъори шоир вежагиҳои шеъри ӯро мавриди таҳлил қарор медиҳад. Мувофиқи таҳлил, Ҳайрат Шанбезода аз зумраи он шоироне буд, ки шеъраш ҳис ва андеша дошт. Ӯ бо нигоҳ доштани шакли умумии анъанавии шеър, шикастани мисраву ибораҳоро пеш мегирад, ки ҳамчун навоарӣ қабул мегардад. Аз лиҳози мавзӯ ва мазмун бошад, дар шеъри Ҳайрат Шанбезода ватанпараварӣ, худшиносӣ ва ғурури миллӣ дар ҳар шакл зухур мекунад ва ба қавли муаллифи мақола, донишманди он баҳри насли имрӯз барои тақвияти сохтмони ҷомеаи миллии мутамадин зарурат дорад.

Калидвожаҳо: Ҳайрат Шанбезода, шоир, ҳис, андеша, шакл, мазмун, санъатҳои бадеӣ, Ватан, миллат, замин, моҳ, офтоб, вожа, калимаофарӣ, иборасозӣ.

Маълумот дар бораи муаллиф: Охонниёзов Варқа Дустович- д.и.ф., сарҳодими илмӣ Институти илмҳои гуманитарӣ ба номи Б. Искандарови АМИТ. Нишонӣ: Тоҷикистон, ВМКБ, ш. Хоруғ, кӯчаи Усмон Холдоров 4.

Тел: +992 93 593 1693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

БАЛАНС ЧУВСТВА И МЫСЛИ В ПОЭЗИИ ХАЙРАТА ШАНБЕЗОДА

Хайрат Шанбезода - один из современных таджикских поэтов, который, к сожалению, остался без внимания национальных литературоведов. Несмотря на то, что он вышел на литературную арену как поэт в 1960-х годах и опубликовал сборник стихов, его имя не было включено в сборники «Поэты Таджикистана» и литературные книги. В статье рассматривается данная проблема, а также анализируются форма и содержание стихотворений Хайрата Шанбезода. На многочисленных примерах из стихотворений поэта анализируются особенности поэзии поэта. Согласно анализу, Хайрат Шанбезода был одним из тех поэтов, чья поэзия содержала и чувства и мысли. Сохраняя общую традиционную форму поэзии, он дробит строки и фразы, что воспринимается как новаторство. По тематике и содержанию в поэзии Хайрата Шанбезода патриотизм, самосознание и национальная гордость проявляются во всех формах, и, по мнению автора статьи, понимание этого необходимо современному поколению для построения цивилизованного наци-

онального общества.

Ключевые слова: Хайрат Шанбезода, поэт, чувство, мысль, форма, содержание, художественные приёмы, родина, нация, земля, луна, солнце, слово, словообразование, фразообразование.

Сведения об авторе: Охонниёзов Варка Дустович, д.ф.н., главный научный сотрудник Института гуманитарных наук им. академика Б. Искандарова НАНТ. Адрес: Таджикистан, ГБАО, г. Хорог, улица Усмона Холдорова 4.

Тел: +992 93 593 1693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

BALANCE OF FEELING AND THOUGHT IN POETRY OF HAYRAT SHANBEZODA

Hayrat Shanbezoda is one of the modern Tajik poets who, unfortunately, has remained without attention of national literary scholars. Despite the fact that he entered the literary scene as a poet in the 1960s and published a collection of poems, his name was not included in the collections of "Poets of Tajikistan" and literary books. The article examines this problem and analyzes the form and content of Hayrat Shanbezoda's poems. Numerous examples from the poet's poems are used to analyze the features of the poet's poetry. According to the analysis, Hayrat Shanbezoda was one of those poets whose poetry contained both feelings and thoughts. While maintaining the general traditional form of poetry, he breaks up lines and phrases, which is perceived as innovation. In terms of subject matter and content, patriotism, self-awareness and national pride are manifested in all forms in the poetry of Hayrat Shanbezoda, and, according to the author of the article, understanding this is necessary for today's generation to build a civilized national society.

Keywords: Hayrat Shanbezoda, poet, feeling, thought, form, content, artistic techniques, homeland, nation, earth, moon, sun, word, word formation, phrase formation.

Information about the author: Okhonniyozov Varka Dustovich, Dr. of Philology, a Leading Scientific Official of the Institute of Humanities named after Academician B. Iskandarov under the NAST. Address: 4 Usmon Kholdor St. Khorog, GBAO, Tajikistan.

Phone: 935931693; **E-mail:** shuwoz@mail.ru

“ШИКАСТ”- АВВАЛИН РОМАНИ КРИШАН ЧАНДАР

Рачабов Ҳ.¹

Яке аз маъруфтарин насрнависи адабиёти урду дар асри XX Кришан Чандар (1914-1977) эҷоди асарҳои бадеиро кадом сол шуруъ кардааст, дақиқ маълум нест. Лекин азбаски аввалин ҳикояи ӯ бо номи “Зардпарвин” (Yarqan) соли 1936 дар маҷаллаи адабии “Олами адаб” (Adabi dunya) дар шаҳри Лоҳур нашр шудааст, ҳамин солро метавонем оғози фаъолияти адабии адиб шуморем. Пеш аз иншои ин ҳикоя худи Кришан Чандар ба бемории зардпарвин гирифтӣ мешавад, аз ин ҷо аввал тахмин меравад, ки шояд мазмуни ҳикоя бевосита аз рӯйдоди зиндагии шахсии адиб гирифта шуда бошад. Лекин дар ҳикояи “Зардпарвин” Кришан Чандар дар ҳаҷми ҳамагӣ ним саҳифа дар бораи ба ин беморӣ гирифтӣ шуданиш нақл мекунад ҳалос. Пас адиб чунин мегӯяд: “Суханронӣ оид ба зардпарвин фақат оғози ҳамин ҳикояи кӯтоҳ буд. Акнун ман бемор нестам ва Шама ҳам акнун омада манро хабар намегирад. Ман ба шумо ошкоро дар бораи Шама гуфтаниам, чунки ман Шамаро дӯст медорам. Вай бошад шавҳари хушро дӯст медорад”. Дар ҳақиқат, дигар дар ҳикоя дар бораи бемории зардпарвин ягон гап нест ва ҳикоя пурра ба муносибати ровӣ ва Шама ном зане бахшида шудааст. Таъҷҷубовар ин аст, ки чаро ин ҳикоя ба бемории зардпарвин бахшида нашудаасту лекин “Зардпарвин” ном дорад. Дуруст мешуд агар адиб унвони ин ҳикояро “Шама” меномид. Хуб, ин масъалаи дигар аст... Ба ғайр аз ин дигар маълумот, ки оид ба аввалин асари навиштаву чопшудаи адиб шохидӣ диҳад, ба назар нарасид. Аввалин маҷмуаи ҳикояҳои Кришан Чандар зери унвони “Тилисми хаёл” (Tilisme khayal) дар матбааи урдуи шаҳри Лоҳур соли 1939 нашр шудааст. Баъзе муҳаққиқон соли нашри ин маҷмуаро 1937 ва чанде аз дигарон 1938 низ гуфтаанд. Пас дар соли 1940 ду маҷмуаи ҳикояҳои адиб: “Назарҳо” ва “Қалъаҳои ҳавой” (Navai qile) чоп шудаанд. Дар соли 1943 дар шаҳри Лоҳур боз ду маҷмуаи ҳикояҳои Кришан Чандар: “Дар роҳи пурпечутоби зиндагӣ” (Zindagi ki mor par) ва “Ҳикояҳои нав” (Navai afsane) ба таъъ расидаанд. Пас дар байни солҳои 1940 ва соли 1943 боз як маҷмуаи ҳикояҳои адиб – “Зери чодар зебосанам оташ гирифт” (Ghungat men guri jale) дар шаҳри Дехлӣ нашр шудааст, вале соли нашри аввали ин маҷмуа маълум нест. Ҳамин тариқ, тавре мебинем, фаъолияти адабии Кришан Чандар бо эҷоди ҳикояҳо шуруъ шудааст. Аз ҳамин солҳо ва баъдтар ҳам маҳз эҷоди ҳикоя, таъкид мекунем, ки ҳикояи хурд Кришан Чандарро ниҳоят машҳур кардааст. Лекин баробари ин Кришан Чандар боз ҳамчун романнависи бомаҳорат низ шухрат дорад. Мутобиқи маълумоти адибаи урдузабони Ҳиндустон Чилонӣ Бону [8,52] Кришан Чандар 46 роман эҷод кардааст. Адиба 46 роман доштани Кришан Чандарро як ба як, аз ҷумла романҳои “Қоидаҳои филмӣ” (Filmi qayada) ва “Сартароши Гвалиёр” (“Gavaliyar ka Hajjam”) - ро ёдовар мешаваду боз таъкид мекунад, ки асарҳои “Filmi qayada” ва “Gavaliyar ka Hajjam” роман нестанд. Фақат вақте ки нашр мешаванд ҳамчун роман ном гирифтаанд. “Қоидаҳои филмӣ” се мақолаи мухталифҳо дар бар гирифтааст. Дар асари “Сартароши Гвалиёр” як ҳикоя бо ҳамин ном омадаасту боз се ҳикояи дигар ба инқилоби Чин бахшида шудааст [8,78].

Сабаби ба эҷоди роман рӯ овардани Кришан Чандарро хиндшиноси рус И. С. Рабинович дар он дидааст, ки дар ҳолати мукамалтар тасвир намудани зиндагӣ, майдони ҳикоя барои адиб хурд намудааст: “Кришан Чандар ҳамчун устои ҳикояи кӯтоҳ маъруф аст. Муҳимтар аз ҳама, дар лаҳзаи афзоиши нави нерӯи эҷодӣ нависанда ба жанри эпикӣ, ба монанди роман рӯ овард. На жанрҳои хурди нақлӣ, балки тасвири калони эпикӣ ба Кришан Чандар имкониятҳои мусоиди инъикоси ҳаётро бо тамоми васеъӣ ва гуногуниаш муаррифӣ кардааст” [2,94].

Аввалин романи адиб - романи “Шикаст”, ки ин ҷо дар бораи он чанд сухане гуфтани ҳастем, мутобиқи маълумоти адибаи маъруфи урдузабони Ҳиндустон Чилонӣ Бону соли 1943 [8]

1. Рачабов Ҳабибулло – д.и.ф., профессори кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

дар шаҳри Дехлӣ нашр шудааст. Вале ин далел, ба фикри мо, дуруст нест, зеро олими рус - урдушинос А. С. Сухочев чун мебинад, ки соли 1942 мақолаи доктор Таъсир дар бораи романи “Шикаст” чоп шудааст, тахмин мекунад, ки соли нашри ин роман шояд соли 1941 ва ё 1942, яъне ба ҳар ҳол аз соли 1943 пештар бошад. [3,66]. Бояд гуфт, ки ҳамин олими номбурда дар соли 1967 соли эҷоди “Шикаст”-ро 1939 гуфта буд [3,156]. Бисёр муҳаққиқон аз ҳунари романнависии Кришан Чандар ёдовар шуда бошанд ҳам, дар кадом сол иншо шудани аввалин романи ӯ, романи “Шикаст”-ро муайян накардаанд. Адабиётшиноси маъруфи Ҳинд Саид Эҳтишом Ҳусейн, ки худ муаллифи “Таърихи адабиёти урду” мебошад, фақат ҳамин қадар гуфтааст, ки “Кришан Чандар-ро, ки мо дар қатори ҳикоянависони бузург номбар кардем, романнависи боистеъдод ҳам ҳаст. То ин вақт чор романи ӯ, аз ҷумла романҳои “Шикаст”, “Вақте ки сахроҳо бедор мешаванд”, “Пеш аз тӯфон” ва “Дарахти чаппашуда” нашр шудаанд. Аввалин асари дар жанри роман навиштаи ӯ “Шикаст” миёни мунаққидон, хангоми баҳо додан, андешаҳои мухталифро ба вучуд овард. Лекин бояд гуфт, ки дар ягон ҷой зиндагии деҳқонони Кашмир ба ин дараҷа равшану воқеӣ, мисле ки дар ин роман тасвир ёфтааст, нашуда буд” [4, 236]. Ин асари Саид Эҳтишом Ҳусейн, ки аслан ба забони ҳиндӣ навишта шудааст, соли 2002 боз бо такмилу иловаҳо ба ҳамин забон аз чоп баромад, лекин он ҷо, ки суҳан дар бораи романи “Шикаст” меравад, боз ҳам соли навиштану нашр шудани ин асар номаълум мондааст. Барои ҳамин шояд таҳмини А. Сухачев, ки ба мақолаи доктор Таъсир нигоҳ карда, соли иншои ин китобро 1941- 1942 гуфтааст, ба ҳақиқат наздиктар бошад. Соли 2024 дар шаҳри Лоҳур китобе бо номи “Чор романи Кришан Чандар” (Krishan Chandar ke char naval) чоп шуд, ки таҳиягари он Тоҳир Мансур Фаруқӣ мебошад. Дар оғози ин маҷмуаи романҳо низ оварда шудааст, ки романи “Шикаст” соли 1943 нашр шудааст [11,9]. Мо, аслан барои он соли навиштани ин романро дақиқ қарданӣ шудем, ки ба воситаи ин асар оғози давраи романнависии адибро муайян кунем.

Ин нуқтаро низ зарур аст таъкид намоем, ки пас аз ташкилёбӣ ва гузаронидани аввалин конференсияи “Анҷумани адибони тараққипарвари Ҳинд” дар соли 1936 дар шаҳри Лаҳнавар дар атрофи адабиёту адибони тараққипарвар суҳангӯиҳо бисёр шудан гирифтанд. Чун аз адибони пешқадам суҳан мерафт, қабл аз ҳама аз Премчанд ва аз асарҳои ӯ ёдовар мешуданд. Ин нигоҳ ханӯз ҳам дигар нашудааст. Доктор Салим Ахтар дар китоби худ, ки “Таърихи мухтасартарини адабиёти урду” ном дорад, дар боби “Ҳаракати адабиёти тараққипарвар” жанри романро аксунандаи зиндагӣ номида, пеш аз ҳама романи нависандаи ҷавон Кришан Чандар “Шикаст”-ро ми-сол овардааст. Муҳаққиқ ин асарро яке аз нахустин романи меҳисобад, ки пас аз пешниҳодҳои дар аввалин конференсияи “Анҷумани адибони тараққипарвари Ҳинд” садо дода, тасвиркунандаи ҳақиқат ва ақидаҳои пешқадам мебошад [5, 458].

Кришан Чандар пас аз навиштани романи “Шикаст” боз 43 асари дигар эҷод кардааст, ки онҳоро ҳам муҳаққиқони Ҳинд роман гуфтаанд. Ин асарҳо, маъмулан, ҳаҷми калон надоранд. Дар адабиётшиносии мо, тавре ки маълум аст, асарҳои насрии на чандон ҳаҷми калон доштаро повест мегӯянд. Тавре маълум аст повест чунин асари насрист, ки аз рӯи ҳаҷми матн дар байни ҳикоя ва роман ҷойгоҳи миёнаро ишғол мекунад. Аслан дурусташ ин аст, ки ё романи хурд ва ё ҳикояи дароз гуфта шавад. Азбаски ин гуна истилоҳ дар адабиётшиносии урду нест, барои ҳамин он асарҳоеро, ки мо повест мегӯем, онро бо калимаи “дастан” (ناتساد) ифода мекунам. Агар ҳаҷми асари насри тақрибан аз 60 – 70 саҳифа болотар рафта бошад, пас онро “навал” (لوان) мегӯянд. Ин масъала, албатта, мавзӯи дигар аст, лекин маҳз ҳамин асари бо номи “Шикаст” эҷод кардаи Кришан Чандарро аввалин романи ӯ ҳисоб мекунам ва бояд гуфт, ки маҳз ҳамин асари адиб бештар мавриди таваҷҷӯҳи хонандагону муҳаққиқон қарор гирифтааст. Ин ҷо боз бояд таъкид намуд, ки пас аз нашри “Шикаст” дар оғоз, азбаски доктор Таъсир романи “Шикаст”-ро саҳт танқид кардааст, бо ҳамин сабаб чанд вақте ин асар диққати шумораи бештари хонандагону адабиётшиносонро ба худ ҷалб накардааст. Лекин охишта-охишта назари муҳаққиқону адабиётшиносону хонандагон нисбат ба романи “Шикаст” дигар мешавад ва ҳоло мушоҳида ин аст, ки акнун романи “Шикаст”-ро яке аз беҳтарин асари Кришан Чандар ва умуман, адабиёти урду ҳисоб мекунам.

Бисёр муҳаққиқони адабиёти урду муҳим инро мешуморанд, ки романи “Шикаст” кадом ма-

съала, мардумони кадом табақа ва манзараи кадом қисмати Ҳиндустонро тасвир намудааст. Аз ҷумла, доктор Анвар Садид мазҳз ҳамин чизро таъкид намудааст: “Кришан Чандар (вафоташ 1977) дар романи худ “Шикаст” чигунагии аҳволи иқтисодӣ ва ноаҳлии табақавиро дар пушти пардаи манзараи Кашмир кушодааст. Дар роман ду қаҳрамони асосӣ – Шям ва Моҳан Сингх аз табақаҳои болоианд. Аз қаҳрамонҳои дигар - Вантӣ ва Чандар ба табақаҳои поёнии ҷамъият тааллуқ доранд. Бо ишқи ноком ва поёни ғамангез доштани ишқи онҳо масъалаи мазлум будани занҳо ошкор шудааст” [7, 567].

Романи “Шикаст”-ро ҳиндишиносони Шуравӣ В. Бикова ва Марям Салганик аз забони урду ба забони русӣ тарҷума намуда, соли 1958 дар шаҳри Маскав нашр намудаанд. Ба ин роман, вақте ки вай ба забони русӣ тарҷума ва барои ҷоп кардан пешниҳод мешавад, нависандаи маъруфи Ҳиндустон Хоҷа Аҳмад Аббос (1914-1987), ки худ ҳамсоли Кришан Чандар мебошад, пешлафз менависад. Маҳз ҳамин дастгирии нависанда ва шахсияти маъруфи фарҳанги Ҳиндустон ва инчунин шумораи хеле зиёди муҳаққиқони ҳиндустонӣ то андозае боис шудааст, ки Кришан Чандар дар оянда навиштани романҳоро қатъ накарда, боз идома додааст. Вагарна пас аз мақолаи доктор Таъсир Кришан Чандар чанд муддате ноумед шуда, тасмим гирифта будаст, ки модоме қобилияти офаридан романи хуб надорад, бояд саҳнаи адабиётро барои ҳамешагӣ тарк намояд. Аз романҳои сершумори Кришан Чандар сетоашон аз забони русӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд. Ин романҳо “Як гулу сад харидор” (“من اوی رازہ تاروا کی”), тарҷумаи Уктам Холиқназаров, ду дафъа: дар солҳои 1970 ва 1992 нашр шудааст, “Чинорҳои хотироти ман” (“زانچ یک نودای یری”) ва “Пайкарҳои гилӣ” (“من ص یک یشم”) тарҷумаи Ё. Насруллоев ва Ш. Пулодова, дар соли 1988 нашр шудаанд.

Ин нуқта ҷолиб аст, ки Кришан Чандар романи “Шикаст”-ро дар музофоти Кашмир дар муддати ҳамагӣ 21 рӯз навиштааст. Дар солҳое, ки асар эҷод шудааст, яъне солҳои чилуми асри XX, адибони тараққипарвари Ҳиндустон бевосита ҳудудон ё ба воситаи асарҳояшон ва бояд гуфт, ки дар ҳар ду ҳолат ҷони худро дар ҳатар монда, барои озодии Ҳиндустон ва ҳалос шудан аз истисмори англисҳо мубориза мебарданд. Ин ҷо мисоли равшан чунин адибон, ба мисли Хоҷа Аҳмад Аббос (1914-1987), Яшпал (1903-1976), Мулк Раҷ Ананд (1905-2004), Сачҷод Зоҳир (1899-1973) ва садҳо дигар адибони озодихоҳи тараққипарвар мебошанд. Савол пайдо мешавад, ки пас чаро Кришан Чандар, ки яке аз намоёнтарин адиби пешқадам ва мубориз мебошад, дар ҳамин солҳо аввалин романи худро ба муборизаи озодихоҳӣ набахшидааст? Моро оид ба ин масъала назари ҳудудон ҳаст, вале пеш аз он назари Хоҷа Аҳмад Аббосро меорем, ки мо онро бисёр ба мавриду мувофиқ медонем. Мавсуф навиштааст: “Типи нави романи иҷтимоиро ба забони урду ба Ҳиндустон Премчанд додааст. Вай бо ҳунарнамоии ғавқуллода ва самимияти бузург манзараи зиндагии деҳаи Ҳиндустонро тасвир намудааст. Симоҳои фаромӯшнашавандаи деҳқони ҳиндуҳо тасвир намудааст. Лекин адабиёти урду вазифадор буд, ки романҳои психологиро офарад, ки дар онҳо ҳар навъ эҳсосот, аз ҷумла ғаму шодии қаҳрамонҳои асар таҳлили мукаммал ёбанд. Нишон дода шавад, ки одамон чи тавр дар таҷрибаи ҳаётии худ боварӣ ҳосил мекунанд, ки урфу одатҳои кӯхнашуда зараровару ҳалокатовар мебошанд. Одамон он гоҳ нисбат ба ин гуна одатҳо ноумед шуда, дар зиндагӣ роҳҳои нави зистанро ҷустуҷӯ мекунанд. Ин кори ниҳоят муҳимро маҳз Кришан Чандар бо романи худ “Шикаст” оғоз намудааст. Ана ҳамин далел аст, ки ин асар дар таърихи адабиёти урду мавқеи махсусро ишғол намудааст” [6, 6].

Кришан Чандар бо адабиёти ҳиндӣ ва алалхусус бо Премчанд хуб ошно буд ва бо таваҷҷӯҳи хос асарҳои ин шоҳи ҳикояву романро мутолиа мекард. Вақте ки ӯ аввалин қадамҳои худро ба майдони адабиёт мегузошт, Премчанди аллакай дар тамоми Ҳиндустон шухратпайдокардари пайравӣ карданӣ мешуд. Кришан Чандар ба адабиёти Ғарб низ ошноии комил дошт ва албатта, таъсире аз ин адабиёт бардоштааст. Дар аини ҳол ин нуқтаро хуб мефаҳмид, ки мисли дигар адибони пешқадами замони зистанаш бояд қабл аз ҳама дар мавзӯи озодихоҳӣ чизе навишсад. Дар аини ҳол, боз талаботи адабиёти замони навро, ки хусусиятҳои худро дошт, наметавонист ба назар нагирад.

Ҳиндишиносони рус Н. Глебов ва А. Сухочев дар китоби худ “Адабиёти урду” мазмунӣ муҳтасари ин романро баён намуда, оид ба номи асар чунин ақида доранд: “Дар нигоҳи аввал чунин

менамоёд, ки қаҳрамонҳои романи Кришан Чандар шикаст хӯрдаанд. Лекин дар асл дунёи кӯҳнашудаи ба пас раванда шикаст хӯрдааст” [1, 158]. Бо ин суҳанҳо, ба фикри мо чандон розӣ шудан мумкин нест, зеро адиб оид ба шикаст хӯрдани замонӣ кӯҳна, ашхоси кӯҳнаандеша ва нест шудан ё риоя накардани анъанаҳои кӯҳна чизе нагуфтааст. Фақат аз паҳлӯи арӯси нофори рафтани Шям ишора ба ин ҷониб ҳасту ҳалос, лекин ин ҳам танҳо бо сабаби рӯй додани воқеаи ногаҳонӣ, яъне ҳудкушии дигар қаҳрамони марказӣ -Вантӣ.

Мазмуни мухтасари романи “Шикаст” чунин аст: Шям – донишҷӯ, писари таҳсилдор (дар Ҳиндустон шахсе, ки дар ягон минтақаи муайяни аҳолинишин аз мардум андоз ҷамъ мекунад, таҳсилдар мегӯянд) ҳангоми таътил ба деҳа ба назди падару модараш меояд. Дар ин ҷо ӯ бо Вантӣ ном духтаре, ки аз оилаи камбизоат аст, шинос мешавад. Модари Вантӣ - Ҷаҳя дар ҷавониаш Амҷад Ҳусейн ном муаллимиро дӯст дошта, аз хонаи шавҳараш фирор мекунад. Ин рафтор ба онҳое, ки дар деҳа нуфузашон калон буд, хуш намеояд ва онҳо муаллимиро аз деҳа меронанд ва Ҷаҳяро маҷбур мекунанд, ки тавба карда, авф пурсад. Лекин ин зан ин амрро иҷро намекунад, онҳо бараҳманҳо ба шавҳари Ҷаҳя мегӯянд, ки ӯ зану духтараш Вантиро аз хона пеш кунанд. Ҷамдеҳаҳо бошанд қатъиян муқобили дар деҳа зистани ин зан мешаванд. Ҳамин рафтори Ҷаҳя сабаб мешаваду тамоми аҳли деҳа ба ин модару духтар бо нафрат нигоҳ мекунанд. Дар деҳа Саруп Кишан ном бараҳмани сарватманд зиндагӣ дорад, ки вай бо фикри ҳамдеҳотӣнаш ҳамроҳ намешавад ва меҳонад, ки Вантиро ба писари бемору ноқисулакли ҳудаш Дургу Дас ба занӣ диҳад. Мардуми деҳа ҳар кадом ягон вобастагӣ аз ин бараҳмани дар деҳа бо сарвати худ соҳибэтибор шуда, доштанд, барои ҳамин ҳам маҷбур буданд, ки нисбат ба ин беадолатии нагӯвар хомӯш монанд. Лекин онҳо боз хуб медонистанд, ки Саруп Кишан духтарро ба писараш дода, онро маҷбубаи худ мекунад. Шям ва Вантӣ якдигарро дӯст медоранд, лекин мутобиқи анъанаҳои мавҷуда онҳо наметавонанд ба мақсади худ бирасанд. Онҳо дар пеши ин анъанаҳои шахшуда қомилан очизанд. Падару модар барои Шям мутобиқи табиӣ ҳудашон арӯс ёфтаанд ва дар шаби никоҳи Шям бо ин арӯс, чун ногоҳ Шям мефаҳмад, ки Вантӣ худро огоҳона ба ҳалокат расондааст, арӯси худро мегузораду ба сӯи хонаи Вантӣ шитоб мекунад. Ҳамин тариқ, поён ёфтани роман чун шикасти умеду орзуҳои ду дилдода маълум мешавад ва шояд барои ҳамин Кришан Чандар номи асарашро “Шикаст” монда бошад. Вале муҳаққиқон ба ин андешаанд, ки олами урфу одатҳои кӯҳна шикаст ёфта истодааст, на қаҳрамонҳои асар. Нависандаи маъруфи ҳамсолу ҳамасри Кришан Чандар Ҳоҷа Аҳмад Аббос низ болои номи ин асар фикр кардааст ва тасдиқ мекунад, ки дарвоқеъ, қаҳрамонҳои марказии асар шикаст хӯрдаанд, лекин боз назарашро дигар карда чунин мегӯяд: “Кришан Чандар романи худро “Шикаст” номгузорӣ кардааст. Дар ҳақиқат, дар нигоҳи аввал ҳамин тавр менамоёд, ки дарвоқеъ қаҳрамонҳои асар - Шям ва Вантӣ шикаст хӯрдаанд. Шямо маҷбур мекунанд духтареро ба занӣ гирад, ки дӯст намедорад. Вантиро бошад ҳилофи хоҳишаш ба шавҳар медиҳанд Ҷавони Шям ва Вантӣ, орзуҳои онҳо, кӯшиши онҳо барои озодӣ ва муҳаббати онҳо маҳв мешавад. Лекин дар асл ин тавр нест. Дар асл олами кӯҳна шикаст хӯрдааст... дар лаҳзаҳои охир Вантӣ муқобили одатҳои кӯҳна исён мебардорад. Исён бардоштагон ҳеҷ гоҳ шикаст намехӯранд” [6, 7]. Шояд ҳамин гуна суҳанҳои Ҳоҷа Аҳмад Аббос ва дигар чунин адибон сабаб шуда бошад, ки назари хонандагон ва адабиётшиносон ба ин роман ва ҳунари романаҷибии Кришан Чандар дигар мешавад ва асар дар байни дигар романҳои адиб бештар машҳур мешавад. Ҳоҷа Аҳмад Аббос ҳамсоли Кришан Чандар мебошад. Ҳар ду адиб дар як сол таваллуд шудаанд ва қариб дар як вақт ба саҳнаи адабиёт қадам гузоштаанд. Аввалин асари Ҳоҷа Аҳмад Аббос (ҳикояи “Абабил”) соли 1935 ва аввалин асари Кришан Чандра (ҳикояи “Зардарвин”) соли 1936 навишта шудаанд. Ҳоҷа Аҳмад Аббос вақте мегӯяд, ки “Исён бардоштагон ҳеҷ гоҳ шикаст намехӯранд”, албатта, аслан барои рӯҳбаланд кардани исёнбардоштагон мегӯяд. Ба андешаи мо қаҳрамонҳои марказии асар ҳеҷ гуна муборизае набурдаанд ва шикаст ҳам нахӯрдаанд. Муборизаи Шям ҳамин қадар ҳаст, ки вай бисёр қатъӣ дасти модарашро аз худ дур мекунад, ки ин ҳамагӣ як лаҳзаина эътирозест ба модар, ки бе хоҳиш, дурусттараш бе розигии писар ба ӯ арӯс ёфтаасту Вантиро барои писараш муносиб намедонад. Ягона касе, ки гуфтору амали қатъӣ дорад ин дигар персонажи асар - Чандра мебошад. Ҳоҷа Аҳмад Аббос ҳамкасби худро кофӣ дастгирӣ менамоёд, ки ин дар айнаи ҳол табиӣ менамоёд. Романи Кришан Чандар “Шикаст” аса-

рест арзишманд ва хонданибоб, вале ба ҳар ҳол азбаски қаҳрамонҳои марказии асар дар нисфи роҳ мондаҳоро ба ёд меоранд ва муборизае набурдаанд, ки шикаст хӯрда бошанд. Барои ҳамин, ба фикри мо агар ин асар ягон номи дигар мегирифт, ки ба мазмуни он мувофиқтар мебуд, он гоҳ бурди адиб аз оғоз бештар мешуд.

Романи “Шикаст” бо тасвири дар вақти таътил бо ба деҳа баргаштани қаҳрамони марказии он - Шям оғоз ёфтааст. Шям баробари ба деҳа ба назди падару модар омаданаши ин ҷо бо Вантӣ ном духтаре шинос мешавад. Ҳамин шинос шудан, орзуи ба висоли духтар расидан, бо ӯ дар хушҳолӣ зистан ва пас аз он бо воқеият рӯ ба рӯ шудану талхӣи тақдири ба анъанаҳо вобаста бударо чашидан - ин ҳамааш дар айни ҳол як манзарае мебошад, ки он ҷо Кришан Чандар бори нахуст хунари романнависи худро нишон додааст. Адиб дар шакли тасвири табиати зебои Кашмир, урфу одатҳои мардумӣ, муносибати на чандон солиму на чандон гарми табақаҳои гуногуни ҷамъият байни ҳудашон ва ноаҳлии пайравҳои динҳои гуногун, ки дар ситезаҷӯӣ бо ҳамдигар нишон дода шудаанд ва мисли инҳоро бисёр моҳирона ва таъсирбахш ба қалам додааст. Миёни ҳамин муносибатҳои носолиму сарди одамон бо ҳамдигар, он чизе, ки чун нишони меҳру муҳаббати пок ва ҳоси вафодорию олиҳимматӣ меҳрубонӣ мебошад дар симову рафтору кирдори Шям, Вантӣ ва мисли инҳо дида мешавад, хеле камқудрат асту ба худ ё роҳ ёфта наметавонад ва агар андаке роҳ ёбад ҳам ин гуна комёбиро умраш дар ҳолати ҳамонвақта ниҳоят кӯтоҳ аст. Соҳибони ҳар гуна хислатҳои нақӯро, ки аз дағалию бадкирдорӣ, дурӯягӣ ва найрангу ҳилагарӣ барин сифатҳо дуранду пастсифатӣҳоро маҳкум мекунанд, фақат нокомӣ интизор мебошад, ки Кришан Чандар онро чун шикаст ба қалам додааст. Ва вақте ки адиб табиати зебои мафтункунандаи Кашмирро тасвир менамояд, гумон мекунад, ки дар оғӯши ин гуна табиати зебо ҳеҷ мумкин нест, ки дар дили одамон дағалӣ, ҷоҳилӣ, бадбинӣ ва ҳасаду хиёнат ҷой дошта бошад. Лекин табиати хомӯши табиӣи мафтункунанда дигар ҳасту табиати инсон дигар. Табиати инсон ғайри сифатҳои нек боз ҳамин навъ сифатҳои носолиму манфиро низ дорост, ки онҳо маъмулан пӯшидаанд, лекин ҳамеша дар андак имтиҳони вақту ҳолат ё бархурди кӯчаке байни инсонҳо пинҳон намонда, зуд ифшо мешаванд. Кришан Чандар қаҳрамонҳои мусбати худро, ки дорои хислатҳои нақӯянд, бо одамони ҳамин гуна табиат дошта рӯ ба рӯ кардааст ва ҷараёни ошкор шудани сифатҳои онро, ки шаъни инсонро поён мебаранд, бо эҳсоси маҳсус баён намудааст. Маҳз ҳамин гуна биниш эътибори романи “Шикаст”-ро то имрӯз баланд нигоҳ доштааст.

Воқеаҳои романи “Шикаст” аслан дар деҳаи хушманзараи сербоғу сердарахту сарсабзи Мандар, ки дар водии Мандари Кашмир ҷойгир аст, рӯй додаанд. Қаҳрамонҳои Кришан Чандар Шям, волидайнӣ Шям, Вантӣ, Ғулом Ҳусейн, Чандра, Моҳан Синх, пандит Саруп Кишан, Сайдан ва дигарон ҳар кадом тасвири симо, амал ва хислати худро ёфтаанд. Дар мисолҳои поёнӣ метавонем бинем, ки Кришан Чандар дар симофарӣ чӣ хунаре дорад:

“Мӯйҳои болои пешонаи васеи ӯ бо ду тараф ҳамвор чудо карда шуда буданд. Болои гӯшҳо мӯйҳои майдабофӣ шуда, хушсалиқа гузошта шуда буданд. Шям қаблан низ чунин мӯйҳои бофтаро дида буд, аммо он вақт ӯ фикр мекард, ки танҳо дар шаҳр донишҷӯдӯхтарону хонумҳои шӯҳи коллеч ин тавр мӯйҳояшонро дуруст мекунанд. Зан ба мӯйҳояш рағани хушбӯӣ молида буд, ки дар шаби нимторик дар боғ мисли оби ороми ҳавз мекурахшидаанд. Чехрааш қаҳваранг, ранги лабҳояш паридагӣ, танҳо бинӣ ва чашмони дақиқ ҳилофи ҳамаи инҳо зебо буданд. Дар абруҳо ва дар чашмони калони ӯ тамоми хусусиятҳои ин чехраи зебо, муҳри ранҷу азобҳои гузашта ва мушкilotи ҳаёт дида мешуд. Гардани занро гарданбанди сабзи шашқатора пурра пӯшонда буд. Одатан рассомон ҳамин тавр Мария Стюартро (маликаи Шотландия. Ҳ.Р.) тасвир мекунанд, Вай шояд ин гуна гарданбандро барои пинҳон кардани оҷангҳои гарданаш мепӯшид. Дар зери куртаи сафед, ки хол-хол нуқтаи сурх дошт, пешобағалии баландаш равшан дида мешуд” [9, 22].

Дар ҷои дигар барои тасвири симои Саруп Кишан ном бараҳман қариб як саҳифаро бахшидааст, ки порчае аз он меорем:

“Сарвари бараҳманҳои ҳамонҷой Саруп Кишан ҳамагӣ 42 сола мебошад. Вай шахси қоматбаланд буд ва ҳамин қоматбаландӣ гӯё ӯро сарвар карда буд. Пешонии васеъ, лабҳои борик, манаҳи каме пешрафта, абрувони ба тарафи боло самтгирифта ӯро бо Мефистофеле, ки дар Ғарб, ё девҳое, ки дар Шарқ рассомон тасвир менамуданд, монанд мекард. Чашмонаш оташи нооромро

ифода мекард. Ҳангоми роҳ рафтан қоматаш каме хамида намояд ҳам ҳанӯзам зеботану васеъшона буд” [9, 66].

Барои Кришан Чандар, барои адибе, ки бо инсондӯстии худ дар адабиёти урду мавқеи махсус дорад, бо ҳам дар озоиштагӣ ва якдигарфаҳмӣ зистани мардумони гуногунмазҳабу гуногунтабақаи Ҳиндустон бисёр муҳим буд. Оид ба ин мавзӯ адиб то охири умраш борҳо назари худро гуфтааст. Дар аввалин романи адиб, яъне романи “Шикаст” низ ба ин масъалаи ниҳоят муҳим эътибор додааст: “Шям алафдаравиро дӯст медошт. Дар байни алафдаравҳо ҳам ҳиндувон буданду ҳам мусулмонҳо, ҳам сикхҳо буданду ҳам аҷхутҳо (намояндагони пасттарин табақаҳои Ҳиндустон) ҳам мардҳо буданду ҳам занҳо. Лекин ҳоло ин ягон аҳаммияте надошт. Ҳамаи онҳо деҳқон буданд. Дар дасти ҳамаашон достҳо ялақос мезаданд. Ҳамаро остини дастҳо то кифт барзадагӣ ва ҳама шалварҳоро то зону таҳ зада дарав мекарданд. Досту алафу замин ин одамонро бо ҳам муттаҳид намуда буд. Ҳинду Гангу, мусулмон Карим ва нафратзада Мавҷу дар як қатор бо ҳам хушҳолона суҳбат карда, қор мекарданд. Душмани мазҳабию бегонагиро чояш дур буд” [9, 97].

Дарвоқеъ, масъалаи аҳлона ва бе кинаву бадбинӣ зистани қавмҳои гуногуни Ҳиндустон, хусусан мусулмонҳо ва ҳиндumāзҳабҳо асрҳо боз дар маркази диққати шахсиятҳои бузурги сиёсӣ фарҳангӣ, аз ҷумла Кабир, Маҳатма Гандӣ ва садҳо адибони пешқадами Ҳиндустон мебошад. Ин бархурдҳо гоҳе дар пояи андак нофаҳмоӣҳо сар мезананд. Нуқтаи олии бархурдҳои мусулмонҳову ҳиндуҳои Ҳиндустон дар пояи диндорӣ дар соли 1947 ҳангоми тақсим шудани ин мамлакат ба ду қисм – Ҳиндустону Покистон мушоҳида шудааст, ки он замон садҳо ҳазор одамони бегуноҳ аз ҳар ду ҷониб кушта ва миллионҳо бехонумон шуда буданд. Дар романи “Шикаст” Кришан Чандар чанд дафъа мавриди муносибро пайдо намуда, нигоҳе ба ин самт мекунад. Ҳагоми суҳбати Шям бо Аличу – ёрдамчи таҳсилдор, Аличу шикоят мекунад, ёро бо сабаби мусулмон буданаш ба вазифаи таҳсилдор пешниҳод намекунад: “Панҷ сол мешавад, ки ба вазифаи таҳсилдор пешниҳод шудани ман ҳал намешавад. Маҳз барои мусулмон буданам ман таҳсилдор шуда наметавонам. Ин дар он ҳолате, ки ягон ҳиндуи нолоиқ...” – Вай каме хомӯш шуда, боз суҳбати ӯро давом дод: “Ман медонам, ки ин таассуб барои ҳар ду тараф ҳос аст. Ҳинду омодааст сари мусулмонро ҷудо кунад, мусулмон ҳам маврид, ки шуд бе дудилагӣ ҳамин қорро ба анҷом мерасонад” [9, 78].

Кришан Чандар ишора мекунад, ки барои пурра решакан намудани бадбинӣ байни мусулмонҳо ва ҳиндumāзҳабҳо бояд қӯдақҳоро аз хурдӣ дар рӯҳияи аҳлона зистани қавмҳои гуногунмазҳаб тарбия намуд.

Ҳангоми қироати ҳар як асари бадеӣ ҳатман диққати хонандаро образи қаҳрамонҳои марказӣ ҷалб менамояд. Барои адиб бисёр муҳим аст, ки маҳз ҳамин гуна қаҳрамонҳо чи гуна андеша ва эҳсос доранд. Бо қадом орзую умед зиндагӣ мекунад ва худро дар ҳолати рӯ ба рӯ бо нокомиҳо ва муваффақиятҳо шудан чи тавр нишон медиҳад. Ва ниҳоят ҳадафи ниҳояшон дар чист. Дар романи “Шикаст” образи дигар қаҳрамони марказӣ – Вантӣ мебошад. Қариб то нисфи роман мавҷудияти Вантӣ эҳсос шавад ҳам, он қадар назаррас нест. Пас адиб ҳар ду қаҳрамонҳои марказиро ҳангоми алафдаравӣ дар саҳро рӯ ба рӯ намуда, камтаре ҷеҳраи Вантиро мекушоӣ. Ҳаракатҳои Вантиро сабук мисли абрҳои моҳи август гуфта, тобиши лабу руҳсораҳои ёро ҳамчун симои маҳбубаи ба ошиқии худ шармгинона нигоҳ мекардагӣ нишон додааст. Ҳар он ороиши оддӣ, ки ин духтари деҳотӣ дар бар кардааст, ҳамааш зебоии ёро афзун мекунад. Тасвири куртаи аз атласи сафед, дастпонаҳои нуқрагин ва ангуштаринҳоро адиб тавре иҷро намудааст, ки ҳамаи ин то андозае ҳислат, рафтор ва шавқу завқи сода, вале самимии духтарро ифода мекунад. Ҳар лаҳзаи вохӯрии Вантиро бо Шям адиб барои мукамал кардани образи Вантӣ ба қор бурдааст. Вантӣ ва Шям якдигарро дӯст медоранд ва дар ифодаи ҳамин дӯстдорӣ тоза ба тоза ҳислатҳои ибратбахши духтар муайян мешавад. Вантӣ орзуи бо Шям ҳамрозу ҳамсар шуданро дорад, ҳарчанд медонад, ки бо Шям даст ба даст шудану эҳсоси тапиданҳои қалби ёро пай бурдан, дигар ҳасту назари ҷомеа дигар. Ё тахмин мекунад, ки фардое меояд хуш гузаштани ҷараёнаш дар дасти худӣ ӯ несту онро ҷомеа ва анъанаҳои шахшудаи он муайяну ҳал мекунад. Аз ҳамин ҷост, ки дар асар эҳсоси дӯстдорӣ ошиқон дар як тараф ҳасту воқеияти мавқеи сохтори каставӣ, тангдастии бенавоён ва беадолатӣ оид ба тақдири занҳо дар тарафи дигар. Кришан Чандар хуб медонист, ки дар ҷомеа занҳо дар қадом ҳолат ҳастанд. Хуб медонист, ки онҳо ҳатто

фурӯхта мешаванд. Ҳамин гуна ва боз дигар андешаҳо ба сари Шям меомаданд. Занҳоро мисли гову аспҳо мефурушанду меҳаранд, мегуфт ӯ, вале вай ба ғайр аз ҳайрон шудану афсӯс хӯрдан дигар ҳеҷ коре дида наметавонист. Ҳокими чи тавр амал кардани ӯ волидайн буданду конун ва анъанаҳои навиштаю нонавишта, ки иҷрои онҳоро ҷомеа ҳатмӣ медонисту қатъӣ назорат мекард. Ин воқеият буд. Адиб наметавонист Шямро, ки дар амалу андешаҳояш танҳо буд, тавоноӣ мушқилкушо нишон диҳад. Вақте ки Шям ба модараш кӯшиш мекунад фаҳмонад, ки арӯси интиҳобкардаи волидайнро нею ба Вантӣ таваҷҷӯҳ дорад, он гоҳ дар суҳанҳои модар он чизеро, ки Кришан Чандар чун беморие дар ҷомеа меҳисобад, равшан садо медиҳад. Модар комилан муқобили писараш танҳо барои он мебошад, ки вай арӯсшавандаашро чуръат карда аз табақаи дигар интиҳоб кардааст: “Ту хомӯш бош! Ман ҳамаашро медонам. Ту комилан хато мекуни. Онҳо ҳар ду модару духтар туро ҷоду кардаанд. Як зарра фикр кун, онҳо на аз зоти моянду на аз табақаи мо, на аз ҷамъияти мою на аз ҳонадони мо. Онҳо на пул доранду на обурӯю эътибор. Аз онҳо ту ҳеҷ чиз интизор шуда наметавони. Мо чи тавр бо онҳо хешу табор шавем? Медонӣ ҷамоати деҳа низ аз онҳо рӯ гардондааст. Тамоми умрашон онҳо бадному расвойанд. Ту мехоҳӣ падару модаратро дар даврони пириашон бадном кунӣ? Одамон чӣ мегӯянд? Мегӯянд, ки таҳсилдор ҳоким шуда, барои писараш магар аз ҷои бообурӯтару поку софтар келин наёфт?” [9, 141-142].

Тавре мебинем, симо ва ҷойгоҳи Вантӣ аз назари Шям дигар асту аз назари модари Шям ва ҷомеа дигар. Вантӣ бо ҳама зебӣ, софдилӣ, вафодорӣ ва хушодобӣ лоиқ нашудааст, ки бо ин хислатҳояш писанди ҷомеа шавад. Заҳр хӯрда худкушӣ кардани вай як навъ эътирозе мебошад, ки дар ҳамон вақт занҳои ҳинду ҳамчун ягона эътироз баён карда метавонистанд. Романи “Шикаст” бо ҳамин фоҷиа анҷом меёбад ва фақат Шям эҳсос мекунад, ки ин фоҷиа фоҷиаи ишқи дар нимириҳо мондаи ӯст ва барои дигарон як хабарӣ навасту бас, на он хабаре, ки диле бисӯзад, касе афсӯс хӯрад ва на болои он андеша кунад, ки як духтари зебои ҷавон ҷаро раҳме ба ҷони ҷавонии худ накардааст. Ҳамин аст шикасти умр, шикасти ҷавонӣ, шикасти ишқи пок ва шикасти ҳар навъ орзу кардан дар ҷомеае, ки адолати иҷтимоӣ дида намешавад ва анъанаи табақабандӣ дасти боло дораду оқибатҳои зиёновараширо ҳар лаҳза хусусан онҳое эҳсос мекунанд, ки дар зинаи поёни сохтори ҷамъиятӣ барояшон ҷой ҷудо шудааст.

Дар роман хислат ва амали персонажҳои дигар ба мисли Чандра ва Моҳан Сингх тасвири худро ёфтаанд. Ин ду нафар ҳам якдигарро дӯст медоранд. Онҳо дар талошҳои ба мақсади худ расидан бисёр бочуръат мебошанд. Бе тарсу ҳарос барои хушбахтиашон мубориза мебаранд, аммо хушбахтӣ насибашон намегардад. Ин ҷо боз ҳамон гуна монеаҳое ҳастанд, ки дар пеши Шям ва Вантӣ буданд, лекин Чандра ва Моҳан Сингх аз дигар ҷавонони гирифтори чунин монеаҳо шуда, дар амали худ фаъолтар мебошанд.

Дигар персонажҳои романи “Шикаст” дорои ҳамон хислатҳо ва қобили ҳамон амалҳое ҳастанд, ки тамоми мардуми деҳоти Ҳиндустон доранд. Ҳамаи онҳоро ба ду қисм тақсим кардан мумкин аст. Қисми зиёдашон меҳнати сангин мекунанду дар орзуи дидани хушбахтию рӯзгори нек, ки расиданаш гумон аст, умри хешро кӯтоҳ мекунанд. Қисми дигарашон бо хусусияти соф барои манфиати худ амал кардан ва барои ин мақсад аз ҳеҷ гуна бадкирдорӣ, фитнагарӣ, истисморӣ дигарон ва мардумозорӣ парҳез накардан фарқ мекунанд. Бар зами ин онҳое, ки асосан зиндагиро дар меҳнату нодорӣ паси сар мекунанд, аз онҳое, ки лаҷоми анъанаҳои ҷомеа дар дасташон ҳаст бо беҳуқуқию очизии худ фарқ доранд.

Персонажҳои романи “Шикаст” ҳамаашон мардуми деҳотанд. Ба зиндагии мардуми деҳот дар асри ХХ пеш аз ҳама ва намоёнтар аз ҳама Премчанд (1880-1936) рӯ овардааст. Кришан Чандар аз ин хуб бохабар буд. Шояд то як андозае маҳз таъсири ҳамин Премчанд бошад, ки Кришан Чандар низ деҳа ва деҳотиёнро майдони амали қаҳрамонҳои аввалин романи худ интиҳоб карда бошад. Ба ҳамон муҳаббатӣ дӯстдорӣ ва эҳтироме, ки Кришан Чандар манзараи деҳоти Кашмирро тасвир менамояд нигоҳ карда зуд пай бурдан мумкин аст, ки адиб мисли Премчанд воқеияти ҳузновари ҳанӯз ҳам бо ҳар гуна анъанаҳои асри миёнагии носолими саҳт дар ҷомеаи ҳиндӣ мақом дошта, бо андӯху афсӯс хӯрдан хабар медиҳад. Ин аз як паҳлуст ва аз паҳлуи дигар Кришан Чандар бо вучуди дар ҳамон вақт ҳудаш хеле ҷавон будан (адиб вақте ки ин романро навишта буд, ҳанӯз сӣ сол ҳам умр надошт) намехост адабиёт ҳатто дар як муддати кӯтоҳе ҳам бошад, ба дарҷи ду-се

масъала махдуд шавад. Сабабҳои асосии навиштани романи “Шикаст”, метавон гуфт, ки шояд ду чиз бошад. Яке ин, ки ҳар касе чун манзараҳои дилфиреби Кашмиро сайр мекунад, ҳатман бисёр мафтун мешаваду беихтиёр бо ягон шакле ба ҳайрат афтодани худро баён карданӣ мешавад. Азбаски Кришан Чандар дар иқлими Панҷоб ва Кашмир ба воя расидааст, унсури романтизм дар аксари ҳикояҳо ва романҳои ӯ аз ҷумла романи “Шикаст” дида мешавад. Дуюм, вақте ки адиб ба ғайр аз табиати Кашмир боз ба зиндагӣ ва урфу одати мардум зиёдтар ошно мешавад ва ҳар он чизе, ки зиёновару бахткуши бечорагону аз табақаҳои поёнбудагон асту чун анъана риоя мешавад, онро ба воситаи асари бадеӣ таҳлил намуда, хулосабарориро ба ҳуди хонанда ҳавола менамояд. Масъалаҳое, ки ҳалталаб будани онҳоро Кришан Чандар ҳанӯз дар замони мустамлика будани Ҳиндустон махсус таъкид карда буд, тавре адибони пешқадами замони нав дар асри нав, асри ХХI ишора мекунанд, ҳоло ҳам ҳалли худро наёфтаанд. Лекин дар ҳар сурат романи “Шикаст” баробари нахустин романи Кришан Чандар будан боз беҳтарин романи адиб низ мебошад, ки имрӯз ҳам хонандаҳои сершумори худро дорад.

Ҳамин тариқ, Кришан Чандар новобаста аз он, ки бо аввалин романи худ то чи андоза муваффақ шудааст, вай дар фаъолияти адабияш барои худ самти нав, самти фарохтар кушодааст. Ин самт адибро то ҷое расондааст, ки ўро бе муболиға ҳам ҳикоянависи беҳамто мегӯянд, ҳам романнависи беҳамто.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Глебов Н., Сухочев А. Литература урду / Н. Глебов, А. Сухочев. – Москва, 1967. – 232 с.
2. Рабинович И.С. Роман Кришана Чандара “Пятьдесят две карты”. Литературы Индии / И.С. Рабинович. – Москва, 1958. – 260 с.
3. Сухачев А.С. Кришан Чандар / А.С. Сухачев. – Москва, 1983. – 232 с.
4. Хусейн, Саид Эхтишам. Итогрия литературы урду. (Перевод с хинди) / Саид Эхтишам Хусейн. – Москва, 1961. – 260 с.
5. Салим Ахтар. Таърихи мухтасартари адабиёти урду. (Аз оғоз то соли 2000) / Салим Ахтар. – Лоҳур, 2007. – 718 с.
6. Ходжа Аҳмад Аббас. Предисловие. Кришан Чандар. Поражение. – Москва, 1958. – 150 с.
7. انور سديد - اردو ادب کی مختصر تاریخ - لاہور، 1998ء
8. دہلی، 1998ء . کرشن چندر. جیلانی بانو
9. کرشن چندر. شکست. اسلام آباد 2002
10. - اردو ادب کی مختصر تاریخ، لاہور، 1998ء دکتور انور سديد
11. لاہور. کرشنا چندر کے چار ناول 2024.

“ШИКАСТ”- АВВАЛИН РОМАНИ КРИШАН ЧАНДАР

Дар асри ХХ яке аз маъруфтарин ва пурмахсултарин адиби урдузабон дар Ҳиндустон Чандар мебошад. Мероси адабии ӯ бештар аз сад номгӯӣ асарро дар бар гирифтааст, аз ҷумла, бештар аз 300 ҳикоя, ки дар 32 маҷмуа гирд оварда шудаанду дар шаҳрҳои Дехлӣ, Лоҳур, Лакҳнав, Бамбей, Ҳайдаробод ва Оллоҳобод аз соли 1939 то соли 1970, аз тариқи нашриётҳои гуногун чоп шудаанд. Кришан Чандар баробари ҳикоянависи бемисл будан боз романнависи боистеъдод мебошад. Вай 43 роман эҷод намуда, бо ин васила дар инкишофи романи урду дар асри ХХ саҳми назаррас гузоштааст. Аввалин романи Кришан Чандар “Шикаст” ном дорад, ки он дар оғози солҳои чилум навишта шудааст. Ин роман бо вучуди нахустин таҷрибаи романнависии адиб бошад ҳам, яке аз романҳои беҳтарини адабиёти урду дар нимаи аввали асри ХХ ба шумор меравад. Муаллиф дар ин роман тақдири талхи ду ҷавон - Шям ва Вантӣ, ки якдигарро дӯст медоранду вале бо сабабҳои аз табақаҳои гуногуни ҷамъият будан, дар ишқи ба якдигар дошташон ноком мемонанд, бахшида шудааст. Дар мақолаи мазкур масъалаи шикаст хӯрдани орзуи ҷавонон, аз назари Кришан Чандар мавриди таҳлил қарор гирифтааст.

Калидвожаҳо: Кришан Чандар, роман, Шикаст, Шям, Вантӣ, адабиёт, урду, Ҳиндустон, Панҷоб, Кашмир, Саруп Кишан, муҳаққон, деҳа, Премчанд.

Маълумот дар бораи муаллиф: Рачабов Ҳабибулло – д.и.ф., профессори кафедраи филологияи Ҳинди факултети забонҳои Осиё ва Аврупои Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.

Тел.: +992 907 96 30 00. **E-mail:** rajabov_h@yahoo.com

"ПОРАЖЕНИЕ" - ПЕРВЫЙ РОМАН КРИШАНА ЧАНДАРА

В XX веке в Индии одним из самых известных и плодовитых писателей на урду является Кришан Чандар. Его литературное наследие насчитывает более ста произведений, в том числе более 300 рассказов, которые собраны в 32 сборниках и изданы в городах Дели, Лахор, Лакхнау, Бамбей, Хайдарабад и Аллахабад с 1939 по 1970 год различными издательствами. Кришан Чандар наряду с тем, что он великолепный новеллист является еще и великолепным романистом. Он написал 43 романа и тем самым внес значительный вклад в развитие романа на урду в XX веке. Первый роман Кришны Чандара называется «Поражение», который был написан в начале сороковых годов. Этот роман хотя и был первой попыткой писателя в этом жанре, однако считается одним из лучших романов на урду в первой половине XX века. Роман посвящен горькой судьбе двух молодых людей - Шьяма и Ванти, которые любят друг друга, однако из-за того, что они принадлежат к разным слоям общества, терпят неудачу. В данной статье анализируется, как Кришан Чандар, писатель с передовыми взглядами относится к проблемам разрушения мечты молодежи.

Ключевые слова: Кришан Чандар, роман, Поражение, Шьям, Ванти, литература, урду, Индия, Пенджаб, Кашмир, Саруп Кишан, исследователи, селение, Премчанд.

Информация об авторе: Раджабов Хабибулло – доктор филологических наук, профессор кафедры индийской филологии факультета восточных и европейских языков Таджикского национального университета.

Тел.: +992 907 96 30 00. **E-mail:** rajabov_h@yahoo.com

DEFEAT IS THE FIRST NOVEL BY KRISHAN CHANDAR

In the twentieth century in India, one of the most famous and prolific Urdu writers is Krishan Chandar. His literary legacy includes more than a hundred works, including more than 300 short stories, which were collected in 32 collections and published in the cities of Delhi, Lahore, Lucknow, Bombay, Hyderabad and Allahabad from 1939 to 1970 by various publishers. Krishan Chandar, along with being a great short story writer, is also a great novelist. He wrote 43 novels and thus made a significant contribution to the development of the Urdu novel in the twentieth century. Krishna Chandar's first novel is called Defeat, which was written in the early forties. Although this novel was the writer's first attempt in this genre, it is considered one of the best Urdu novels of the first half of the twentieth century. The novel is dedicated to the bitter fate of two young people, Shyama and Vanti, who love each other, but fail due to the fact that they belong to different strata of society. This article analyzes how Krishnan Chandar, a writer with advanced views, treats the problems of destroying the dreams of youth.

Keywords: Krishan Chandar, novel, Defeat, Shyam, Vanti, literature, Urdu, India, Punjab, Kashmir, Sarup Kishan, researchers, village, Premchand.

Information about the author: Radjabov Khabibullo – Doctor of Philological Sciences, Professor of the Department of Indian Philology, Faculty of Oriental and European Languages, Tajik National University.

Tel.: +992 907 96 30 00. **E-mail:** rajabov_h@yahoo.com

“ЧАҲОР ГУЛЗОР”-И ХОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ АСАРИ ЧОРГОНА ДАР УЛУМИ АДАБӢ

Шарифов М¹

Адабиёти форсии тоҷикӣ қариб дар ҳар асру замон чандин симоҳои бузургеро ошкор кардааст, ки маҳсули тафаккури ҳунари волои онҳо раҳнамои аҳли илму адаб доништа шудааст. Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ яке аз чехраҳои намоёни асри XVI буда, солҳои 1516-1592 умр ба сар бурдааст [4, 77].

Ин адиби забардаст ҳанӯз аз овони наврасӣ аз худ қобилияти ғавқуллодаи аз бар кардани илмҳои замонаро зоҳир намуда, илмҳои дар замонааш маълуми машҳурро бо як шавқу ҳаваси беандоза аз худ карда буд. Чунин донишандӯзӣ беманфиат набуд. Даре нагузашта ўро дар маркази зодгоҳаш Бухоро ва акнофу атрофи он сар карда, то кишварҳои дурдасти Эрону Ҳиндустон мешинохтанд ва эҷодиёти ўро арҷ мегузоштанд. Дар як муддати кӯтоҳ Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ дар байни аҳли илму адаб шуҳрат пайдо карда ҳамчун донандаи беҳамтои улуми адабӣ шинохта мешавад. Донишмандону дӯстдорони адабиёт аз ў сабақи дарси адабиёт гирифта, осори илмӣ ўро ҳамачониба меомӯхтанд.

Ин донишманди зақӣ таъби баланди шоирӣ дошт ва соҳибдеворон ҳам буд [5, 310; 2, 13; 1] ва бо маҷмуаи ашъори дилпазираш ташнағони шеърро шодком мекард. Мутаассифона, девони қомили ў дар даст нест. Аммо он чи дастрас аст, зиёда аз 500 байт мебошад [4, 78]. Доир ба таҳаллуси шоирӣ низ ҳаминро гуфтан лозим аст, ки ҳар маблағеро, ки пайдо мекард, нисор мекард, яъне мебахшид, аз ин рӯ таҳаллусашро Нисорӣ ихтиёр кард [5, 305]. Вале чуноне, ки дар боло қайд кардем, аз ў якҷанд асари илмӣ то замони мо омада расидааст, ки ин осор дар омӯхтани ҳаёти маданияи адабии Мовароуннаҳр Хӯросон нақши муҳиммеро адо менамояд. Инҳо тазкираи

“Музаққир-ул-аҳбоб” (288 адиб Бекҷонов (2)), ... рисолаи илмӣ “Чаҳор гулзор” дар улуми адабӣ. Асари таърихӣ “Нафаҳот-ул-қудс”, Баҳориёт (18 таркиббанд), осори мансури “Ҳасан ва Ҳусейн” (маҷмуи латоиф), “Анис-ул-ушшоқ” (маҷмуи ҳикоятҳои воқеӣ), “Рисола дар баёни шеъри маснуъ ва матбуъ мебошанд” [7, 4].

Чуноне, ки маълум аст китоби тазкираи “Музаққир-ул-аҳбоб”-и адиб асари бисёр пурқимат буда, дар он аз хусуси 288 нафар шоир маълумот мавҷуд аст [2, 21]. Илова бар ин, вай дар чаҳор шоҳаи умуми адабӣ низ асаре таълиф намуда, ба он “Чаҳор гулзор” номгузорӣ кардааст. Ин асар ба зоти худ аз таълифоти нодир ба ҳисоб меравад ва дар таълими ин улум назир надорад.

Асар аз чунин қисматҳо иборат аст:

1. Гулзори аввал, дар баёни тақсими асмой ҳуруфи таҳачҷӣ ва тафсили забони форсӣ.
2. Гулзори дувум, мутазамин бар ду гул: гули аввал дар саноеъи лафзӣ; гули дувум дар саноеъи маънавий.
3. Гулзори севум, муштамал бар ду гул: гули аввал дар ибтидои шеър ва ақсоми назм: гули дувум дар арӯз.
4. Гули чаҳорум, мутазамин бар се гул: гули аввал ташбеҳ, гули дувум дар истиора, гули саввум дар қавофӣ.

Ҳар нафаре, ки сайри “Гулзорҳо”-и Ҳоҷа Ҳасани Нисориро ихтиёр мекунад, ба гулу гулбаргҳои ин “Гулзорҳо” шефта нашуда наметавонад. Шаҳси бо шоҳаҳои улуми адабия ошно аз мутолиаи ин шоҳасари камназир манфиати зиёде бардошта метавонад. Муаллиф, ки худ аз шеърӯ шоирӣ огоҳии қомил дошт ва шеър ҳам мегуфт [4, 78], тамоми адавати шеърӯ шоирӣ омӯхта буд ва ҳар чизе, ки меофарид, онро аз маҳаки санҷиши дақиқ мегузаронд. Аз ин ҷиҳат, китоби “Чаҳор гулзор”-и ў бо тарзу услуби хос иншо шуда ҳар хонандаро аз нозуқиҳои ин улум ба таври фарогир ошно месозад.

Бояд хотиррасон намуд, ки қабл аз Ҳоҷа Ҳасани Нисорӣ ҳам, дар улуми адабӣ асарҳо таълиф шуда буданд, ки яке аз онҳо “Ал-муъҷам фи маъъири ашъор-ил-Аҷам”-и Шамсиддин Муҳам-

1. Шарифов Махмарёр – мудири шуъбаи тавсиф ва таҳияи мероси хаттии Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. .

мад ибни Қайси Розӣ аст, ки он низ дар ҷаҳон шоҳи адаби иншо шуда, тарзи нигоришаш фарқ мекунад [9]. Хонанда аз мутолиаи асари Нисорӣ нукоти зиёдеро омӯхта, на танҳо аз илме алоҳида баҳра мебардорад, балки он муҳимотеро, ки барои пурра омӯхтани он фан аҳамият дорад аз худ мекунад. Аз ин ҷост, ки Нисорӣ фасли аввали қораширо аз элементҳои ҷудогонаи омӯзиши забон-грамматика оғоз мекунад. Вай меҳодад, ки бо ин васила хишти аввали бинои шеър мукамал омӯхта шавад. Аз ин рӯ, фасли аввали китоб бо баёни номҳои ҳарфҳои таҳаҷҷӣ-яне ба ҳам омадани ҳичо ва бо пайвасти шудани ҳарфҳои алоҳида ба ҳамдигар оғоз мешавад. Нисорӣ ҳарфҳои алифборо се қисмат мекунад. а) масрурӣ, б) малфузӣ ва в) мактубӣ. Ва ин ҳар се алоҳида-алоҳида шарҳ дода, теъдоди онҳоро ҷамъ намуда, онҳоро бидуни ҳарфҳои форсӣ 28 ҳарф номбар мекунад. Худи Нисорӣ дар ин бора чунин гуфтааст: “Доништа бош, ки дар ин бисту ҳашт ҳарфи таҳаҷҷӣ понздаҳ ҳарф манкут аст ва сиздаҳ ҳарф ғайри манкут. Манкутро маъҷама ва ғайри манкутро муҳмала хонанд” [8, 3].

Муаллиф ба ғайр аз ин нуктаҳои таъкидӣ, боз дар баъзе нозуқиҳои мансуб ба ҳарфҳои алифбо ва имлои саҳеҳи дар он рӯзгор мустаҳмали ҳуруфоти арабӣ низ таваққуф мекунад. Нисорӣ дар гули дувуми гулзори аввал номҳои ҳаракот ва саканот ва қисмҳои онро даҳлат намуда, онро аз нух қисмат иборат медонад. Инҳо фатҳа, қасра, замма, сукун, ташдид, мадд, вақф, танвин ва ғунна мебошанд. Муаллиф онҳоро эъроб меномад ва дар қадом ҳолату дар қучо истифода шудани онҳоро низ шарҳ медиҳад.

Аз мутолиаи “Гулзори аввал” чунин бармеояд, ки муаллиф барои осон намудани дониши ибтидоии хонандаш, кӯшиш намудааст, ки оддитарин нозуқиҳои сарфу наҳви забони тоҷикӣ форсиро хотиррасон намуда гузарад. Чунончи дар “Гули севум”-и “Гулзори аввал” овардааст, ки “алиф” дувоздаҳ қисм аст ва ҳар як наҳви онро шарҳи зудрас дода, дониши илмоомӯзони худро ҳамаҷониба вусъат бахшидааст. Ў ҳамин тариқ, ба шарҳи ба истилоҳи имрӯза пешванду миёнбанд ва пасвандҳо гузашта мақоми зарурати донишмандони онҳоро таъкид карда мегузарад [7, 17]. Баъдтар дар Гули дувуми дар ин “Гулзор” изофоту пайвандакҳоро ба тафсил шарҳ медиҳад. Ва дар “Гули панҷум” бо шарҳи имолаву исму сифат ва эйҷоз (қўтоҳ қардан ва ихтисор намудан) пардохта, ин қисматро хотима мебахшад. Ин ҷо ба маврид аст илова намуд, ки “Ҷаҳон гулзор” – и Нисорӣ соли 1998 бо пешгуфтор ва таҳияи луғату тавзеҳоти устодон Усмони Назир ва Давлатбеги Хоҷа тавассути нашриёти “Шарқи озод” ба таърифи расида буд. Устод Давлатбеки Хоҷа мақолаеро ҳам бо унвони “Андешаҳои Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар боби феъли забони тоҷикӣ (форсӣ), дар маҷаллаи “Адаб”, №3-4, соли 1993 таҳия намуда нашр карда буд [3].

Нисорӣ бо овардани ин ҳама муҳимоти сарфу наҳв донишмандонро барои сухани назмиву насри дуруст гуфтан ҳидоят мекунад ва ниҳоят қисмати “Гулзори дувум”-ро оғоз мекунад, ки он аз ду “гул” иборат аст. Гули аввал дар санои лафзӣ ва гули дувум дар санои маънаӣ тасниф шудааст.

Нисорӣ қаломии манзум ва мансурро ба ду наҳв тақсим мекунад ва якеро “ҳусни зотӣ” ва дигареро “ҳусни сифатӣ” ном мебарад. Ҳусни зотино тааллуқ ба имдоди ғайбӣ медонад, ки он бо фасоҳату балоғат ва салосату матонат орошта мебошад ва муҳтоҷи ҳусни сифотӣ нест. Ҳусни сифотӣ он аст, ки тааллуқ аз илм дорад.

Чунон ки маълум аст, то таълифи китоби “Ҷаҳон гулзор”-и Нисорӣ дар санои лафзӣ теъдоди муайяни китобҳои таълиф шуда буданд, ки муҳимтарини онҳо “Тарҷимон-ул-балоғ”-и Муҳаммад Умари Родуёӣ (асри XI), “Ҳадоиқ-ус-сеҳр фи-дақиқ-уш-шеър”-и Рашидаддини Ватвот (асри XI), Ал-муъҷам фи маъири ашъор-ил-Аҷам”-и Шамсиддин Муҳаммад бини Қайси Розӣ (асри XII), “Бадоеъ-ус-саноеъ”-и Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ (асри XV-XVI) мебошанд. Нисорӣ ҳам дар асари худ, баъзан аз инҳо ёд мекунад, аммо таълифи ӯ ҳоси эҷоди ӯст. Чунончи ӯ менависад, ки ин наҳви санъат аз шонздаҳ қисм иборат аст. Вай нахуст таҷниси томо номбар намуда, се намунаро мисол меорад ва пай дар пай онҳоро номбар карда, дар охир санъати “Мувашшаҳ”-ро хотиррасон мекунад ва ба он низ ду мисолро пайвасти менамояд.

Аз ҷиҳати ӯ бо ин қисмат маълум мешавад, ки Нисорӣ маъхазҳои зиёдеро мутолиаи худ карда ин қисматро мукамал мураббаъ сохтааст. Мусанниф дар ин қисмат санои зиёдеро ба мисли “тарсеъ”, “саҷъ”, “мақлуби муштавӣ”, “рад-ул-аҷз ила садр”, “сиёқат-ул-аъдод”, “зуқофи-

ятайн”, “мураддаф” ва “тавшех (мувашшах)” як-як оварда дар хусуси онҳо маълумоти дақиқро дарч мекунад [8, 31].

Дар “Гули дувум”, дар саноеи маънавӣ баҳс мекунад. Ин санъатро адабиётшиносони гузашта мисли саноеи лафзӣ хеле зиёд истифода бурдаанд.

Нисорӣ дар аввали ин фасл санъати лаффу нашрро оварда, онро се қисм номбар мекунад. Аз ин се қисм муътабартаринаш лаффу наشري мураттаб аст. Муаллиф дар ин санъат ҳамон ду байти машҳури Фирдавсро аз “Шоҳнома” мисол меоварад:

Ба рӯзи набард он яли арҷманд,
Ба шамшеру ханчар, ба гурзу каманд.
Буриду дариду шикасту бибаст,
Ялонро сару синаву пову даст.

[8, 31]

Нисорӣ пас аз номбар кардани номи санъат намунаҳои нишонрасро мисол меорад, ки он ба шарҳи муаллиф мувофиқат мекунад ва хонанда аз он лаззати маънавӣ мебардорад. Чунончи пас аз овардани мисол калимаву ибораҳои лозимаро як-як оварда, хонандаро ба дуруст фаҳмидани ин намуди санъати шеърӣ ҳидоят мекунад. Масалан, барои осон дарк кардани санъати мутазод байтеро аз Қамарӣ мисол меоварад:

“Падидор аст адлу зулм пинҳон,
Муҳолиф андаку носеҳ фаровон.

Падидору пинҳон ва адлу зулм ва муҳолифу носеҳ ва андаку фаровон ин ҳама мутазоданд” [8, 32].

Баъд аз ин Нисорӣ санъатҳои “лузуми мо лоялзум”, “тазмин-ул-муздавач”-ро паи ҳам оварда ба санъати “хусн-ул-матлаъ”, ки дар силки саноеи маънавӣ аз муҳиммоти назаррас маҳсуб меёфт, мегузарад. Агарчи ӯ “лафзҳои бадеъ”-у-калимоти “ба фол неку”-ро аз муҳиммоти ин санъат ҳисобад ҳам, бояд эътироф намуд, ки санъат дар хуш қабул кардани шеър аз ҷониби хонанда ҷузъиёти муҳим арзёбӣ мешавад. Чунон ки бо хушоянд омадани матлаъ хоҳири хонанда ба мутолиаи байтҳои баъдомидаи шеър зиёд мешавад. Муаллиф дар шарҳи санъати “хусн-ул-мақтаъ” ҳам таваккуф намуда ёдрас мешавад, ки бо вучуди адои хуби хусни матлаъ шоир бояд ба хотимаи шеър низ маҳорати кофӣ ба кор барад, зеро хонанда байтҳои моқаблро фаромӯш кардана мумкин аст. Аз ин рӯ, танҳо ҳамин байти мақтаъ метавонад, адои неки шеърро ҷамъбаст кунад ва дар завқи хонанда хоҳираи хушero боқӣ гузорад.

Нисорӣ дар оғози “Гули дувум” саноеи маънавиро сиву шаш қисмат аст мегӯяд. Ӯ паи ҳам ин санъатҳоро номбар мекунад ва ҳар якero бо диди ҳамин илм олимона ва бо лутфи шеър шоирона баҳо медиҳад. Ин аст, ки нигориши ӯ хеле салису фаҳмо ва хотирмон дар зехн нақш мебандад. Масалан, ҳангоми шарҳи санъати луғз (чистон) ӯ ин истеъдодро моҳирона ба кор мебарад ва байтеро аз Ҷомӣ мисол меоварад:

Як бонги кулоғу ними кунҷид,
Номи бути ман дар он нағунҷид.

Калоғ дар арабӣ зоғ гӯянд ва “қо” овози зоғ аст ва кунҷидро дар арабӣ сим-сим гӯянд. Чун як “қо” ба ним симсим пайвандад, Қосим хоҳад буд” [8, 35].

Нисорӣ баъзе санъатҳоро бо ҷузъиёташ номбар мекунад, масалан санъати “Ҷамъу тафриқ ва тақсим”-ро ба шаш навъ мисол меоварад то хонанда аз тамоми муҳиммоти он огоҳ бошад [7, 72-73].

Боби бисту нухуми ин “гул” “истидрок” аст. Аслан, калимаи истидрок ба маънои пеш аз охири мисраъ ё байт дарк кардани ғарази гӯянда аст. Дар миёни омма ҳам шахсоне пайдо мешаванд, ки пас аз шунидани оғози фикри гӯянда, асли мақсадро пай мебаранд ва давоми ҷумларо ба-

дохатан гуфта медиҳанд. Нисорӣ ин санъатро дигархелтар шарҳ медиҳад. Вай мегӯяд, ки шоир мисраи аввали шеърро нек адо мекунад, чунонки шунаванда фикр мекунад, ки шоир ҳаҷв кардан меҳаҳад. Аммо ғайриҷашмдошт чунон мекунад, ки он ба мадҳ табдил меёбад ва ин байти Унсурӣ мисоли он аст:

Асари мир нахоҳам, ки бимонад ба ҷаҳон,
Мири бемир нахоҳам, ки бимонад ба ҷаҳон
[7, 37].

Нисорӣ дар поёни ин байт “ва инро мадҳи” бимоҷуш-баҳ-уз-зам хонанд” мегӯяд, ки маънояш “ҷизе шабеҳи ҳаҷв аст”.

Қисмати охири ин “гул”, яъне сиву шашум “Акс” номгузорӣ шудааст ва муаллиф ин фасро, ки “саноеи лафзӣ ва маънавӣ” аст ба охир мерасонад.

Нисории донишманд ва шоир “Гулзори севум”-и Гулистони таъби худро “муштамил ба ду гул” номбар мекунад, ки якеи онро “дар ибтидои шеър ва ақсоми он” ва дигареро “дар арӯз” номгузорӣ намудааст. Нисорӣ вобаста ба мавзӯ фасли аввалро “дар ибтидои шеър ва ақсоми он” гуфта ба тафсири маънои шеър мепардозад. Чунонки маълум аст, таърифи маънои шеър аз Қудомати ибни Ҷаъфар сар карда то Шамси Қайси Розӣ ва адабиётшиносони дигар маълуму маъруф аст. Ҳатто ин мавзӯро файласуфону мантиқиён низ шарҳ додаанд, чунончи агар донишмандони форсу тоҷик шеърро каломӣ мавзуну муқоффо, ки дорои маъно тавсиф карда бошад, пас мантиқиён ба он “хаёлангезӣ”-ро илова намуда ба ин таъриф обу ранги тоза илова намуданд [11, 51].

Дар ин фасли “Гулзори севум” ҳам Нисорӣ ба услуби пешгирифти худ содиқ мемонад, чунки ӯ пас аз бозгашт аз мамолики Ҳинду Эрон, комилан ба дарсгӯӣ дода мешавад ва ҳар он донишero, ки аз қаламрави забони форсии тоҷикӣ ба даст оварда буд, меҳост дастраси шогирдон гардонад. Чунончи тазкиранавис Мутрибӣ, ки аз шогирдони пешсафи ӯ буд, вайро соҳибназарона ситоиш намуда ба донишмандӣ ва дарсгӯӣ вай баҳои баландро арза медорад [4, 78]. Шояд аз ин рӯ бошад, ки ҳангоми ошноӣ бо маънои шеър калимаи шеърро ҳарф ба ҳарф ҳичо карда бо ҳаракоти касраву сокин ин калимаро шарҳу эзоҳ медиҳад. Чунончи “Бидон, ки шеър бо касри “шин”-и маъҷама ва сукуни “байн” ва “ро”-и муҳмилатайн (шиър) дар луғат доништан ва дарёфттан аст ва дар истилоҳ сухани мавзун аст, ки қофия дошта бошад ва бо маъно бувад”. Баъд аз ин, Нисорӣ бо ҳамин насқ калимаи “шоир”-ро, ки гӯяндаи шеър аст, эзоҳ дода “ва дар истилоҳ шахсе, ки барои эҷоди инчунин калом кодир бошад” гуфта менависад [7, 75].

Дар кутуби бахшида ба улуми адабӣ гӯяндаи аввалини шеърро ба ҳазрати Одам, ки дар марсияи Ҳобил, ки ба дасти Қобил кушта шуда буд, нисбат медиҳанд. Аммо дар форсӣ ин сабақро ба Баҳроми Гур мутааллиқ медонанд [7, 75].

Нисорӣ дар давоми ин мазмун анвои шеърро хотиррасон намуда, қасида, ғазал, қитъа ва маснавиро зикр мекунад ва онҳоро низ бо ҳамон тарзи дар боло овардашуда шарҳу эзоҳ медиҳад ва миқдори байтҳои ҳар як намуди шеърро ба истиснои нави маснавӣ номбар мекунад. Аммо дар хусуси маснавӣ илова мекунад, ки шоир ҳар байтро муқоффо биёрад ва теъдоди ӯ муайян нест... [7, 76] ва ҷаҳор панҷ вазн барои ӯ махсус аст. муаллиф баъд аз ин аз хусуси рубой ва дубайтӣ сухан оғоз намуда, аз анвои шеърии мураббаъ ва дигар анвои шеърӣ ҳарф мезанад. Хусусан, шарҳи ӯ дар хусуси калимаи байт хеле ҷолиб аст. Вай ҳар як рукни “хайма”-ро, ки бо калимаи “байт”-и арабӣ, яъне хона ҳаммаъно аст, муқоиса намуда, қаробати онро донишмандона ва устодона шарҳ медиҳад. Хонанда аз мутолиаи ин фасл то чи андоза нуктадон ва мударриси аълодараҷа будани муаллиф огоҳӣ пайдо мекунад.

Гули дувумро Нисорӣ “Дар арӯз” номгузорӣ карда, онро яке аз рукнҳои муҳими шеъри солим медонад. Муаллиф дар ин фасл тарҷимаи калимаи шоирро аз арабӣ “донанда” оварда “дар истилоҳ касе, ки хусну қубҳ ва сақаму сихату матбуъ ва ғайри матбуъ ва тавзину тақтеъ ва муқоффию ғайри муқоффӣ лавозими ашъорро бидонад” [7, 77] гуфта муаррифӣ мекунад ва дар мавриди шинохти тақтеъ ба яке аз лавозимоти шеър “малфузи ғайри мактуб” ва “мактуби ғайри

малфуз” таваккуф намуда, онро бо мисолҳои шеърӣ зиёде шарҳ медиҳад. Вай дар ин қисмати китобаш ишора ба ҳарфҳои мекунад, ки хонандаи камоғох аз ин нозукии шеър ё огоҳӣ надорад, ё ба он эътиборе лозима намедиҳад, чунон ки дар мавриди тақтеъ-яъне пора кардани байт садоноке ё ҳамсадое берун аз тақтеъ воқеъ мешавад. Он дар мавриде чун “лозими молоялзум” эҳсос мешавад. Чунонки ҳарфҳои ташдид ва ҳарфҳои, ки талаффузашон дар таркиби калимаҳои таърихӣ, ки замоне талаффузи нисбатан дигаре доштанд ва дар навишти имрӯза дар хатти форсӣ боқӣ мондаанд, ба мисли хвоб-хоб, хвона-хона, хвоҳар-хоҳар ва ғайра. Хусусан, дар мавқеъ, ки калимаҳои дар охирашон ду сокин доранд, дучор меоянд. Мисли калимаҳои “даст”, “дуруст”, “хост”, “Лухросп” ва ба монанди инҳо.

Баъд аз ҳуруфи малфузаи ғайримактуба ва мактубаи ғайри малфуза, муаллиф номҳои қисматҳои байтро, ки он бо номҳои садру арӯз, ибтидову зарб ва ҳашвайн, ки пеши арӯзиён машҳур аст, ёдрас мешавад. Ва аркони баҳрҳои иборат аз ҳашт адад афоил номбар мекунад, инҳо фаъълун, фоъилун, мустафъилун, мафоъилун, фоъилотун, мафоъилатун, мутафоъилун, мафъълоту мебошанд, ки дар навбати худ аз се чиз иборатанд, ки онҳо “сабаб”, “ватад” ва “фосила” ном доранд. Дигар, модоме, ки паи ҳам ин рукнҳо оварда мешаванд, аз кадом қисмати “сабаб”, “ватад” ва “фосила” иборат будани онҳо қайд мешавад.

Аз усулу авзон ва баъзе аз зиҳфот ва фуруи он ва омезиши онҳо байни ҳамдигар нуздаҳ баҳр ҳосил мешавад. Чунончи, Тавил, Мадид, Басит, Вофир, Комил, Ҳазач, Рамал, Рачаз, Мунсарех, Музорей, Муктазаб, Мучтас, Сарей, Ҷадид, Қариб, Хафиф, Мушокил, Мутадорик, Мутақориб.

Аз ин силсила панҷ баҳри аввал ҳоси забони арабӣ буда, тоҷикон дар ин баҳрҳо шеър камтар гуфтаанд. Боқӣ дар чордах баҳри дигар ҳам форсҳо ва ҳам арабҳо шеърҳо эҷод кардаанд. Чунончи баҳри аввал: Ҳазачи мусаммани солим ду бор:

Агар хоҳӣ, ки гул бинӣ, руҳи худро тамошо кун,
Ва гар майли хазон дорӣ, нигоҳе ҷониби мо кун.

[7, 45]

Нисорӣ маъноии луғавии калимаи “Ҳазачро” - овоз ё суруди хушоянда гуфтааст. Ва дар қисмати баҳри Рачаз дар луғат аз арабӣ “изтиробу суръат аст” гуфтааст. Дигар баҳрҳои бошад номбар мекунад ва баъд аз он байтҳои ба он вазн мувофиқро мисол меоварад. Муаллиф дар охири ин фасл авзони машҳури дубайтиро даҳлат мекунад ва меафзояд, ки “арӯзиён онро рубоӣ ва тарона” гӯянд. Ӯ рукнҳои машҳури “аҳрам” ва “аҳраб”-ро номбар карда, ба ҳар қисме се рубоӣ мисол меоварад. Чунонки маълум аст, дар рубоӣ рукнҳои аввал, ки “аҳрам” ва “аҳраб” мебошанд, чун нишонаи шинохт оварда мешаванд, вале дар ҳашвайн мисраҳо рукнҳо метавонанд бо тафовут бошанд. Ин тафовут метавонад дар “арӯз” ва “зарб”-и мисраҳо низ ҷойгир бошанд.

Нисорӣ “Гулзори чаҳорум”-ро мутазамин бар се гул қисмат мекунад ва гули аввалро дар ташбеҳ ва гули дувумро дар истиора ва гули сеумро дар қавофӣ номбар мекунад.

Бояд ёдовар шуд, ки адабиётшиносони гузашта ба мисли Родуёнӣ, Ватвот, Шамси Қайс ва Атоуллоҳ Маҳмуди Ҳусайнӣ, онҳо бо овардани ташбеҳу истиора аз анвои он низ ёдовар мешуданд. Ҳатто донишмандон дар вақти номбар кардани улуми адабия ва рукнҳои он рукнро бо номи “Илми баён” низ хотиррасон намудаанд, ки он аз санъатҳои ташбеҳ, истиора, маҷоз, ардоф ва ғулув иборат аст, Ин санъатҳо аз бисёр ҷиҳат, яке дигареро қувват ва тобишҳои иловагӣ мебахшанд.

Нисорӣ дар ин “Гулзор”-и худ танҳо аз ҳамин ду санъат ёдовар мешавад. Вай санъати ташбеҳро ба донишомӯз навъе баён мекунад, ки толибилм онро бо диди кифоят қабул мекунад, чунки муаллиф ҳама он ҷузъиёти муҳимро, ки дар ин илм мавҷуд аст ба хонанда расонида тавонистааст. Чунончи муаллиф, чуноне ки устодони комил-ут-таълим дарс мегӯянд, аввал маъноии луғавии санъатро шарҳ дода, сипас ба дигар муҳимоти лозимаи ин санъат гузашта, як ба як мисол меоварад ва бо калимаву ибораҳои осонфаҳм онҳоро шарҳ медиҳад. Вай баъд аз маъноии луғавии санъатро равшан намудан, чаҳор муҳимоти онро номбар мекунад, ки онҳо: мушаббаҳ, мушаббаҳ-биҳӣ, адоти ташбеҳ ва вачҳи ташбеҳ мебошанд. Баъд аз ин, муаллиф ба ҳар яке аз ин чаҳор муҳимот мисолҳо оварда, дарки омӯзандаро равшан месозад.

Ин тарзу таълиф дар санъати истиора низ давом меёбад.

“Тули севум”-ро Нисорӣ ба илми қофия бахшидааст. Чунон ки маълум аст, ин илм аз ҳашт ҳарф иборат мебошад. Ва қофия ҳарфи охирини байтро меноманд. Дар сурати мавҷуд будани калимаи такрор, ки онро радиф меноманд, қофия пеш аз радиф меояд ва онро рави меноманд. Қои ин ҳашт ҳарф дар калимаҳои қофияшаванда маълум аст, муаллиф қитъаеро мисол меорад, ки дар он мавқеи онҳо нишон дода шудааст:

Қофия дар асл як ҳарф асту ҳашт онро табаъ,
Чор пешу чор пас ин нуқта онҳо доира.
Ҳарфи таъсису дахилу ридфу қайд, он гаҳ рави,
Баъд аз он васлу хуруҷ асту мазиду нойира.

[8,52]

Нихоят, муаллиф ҳар ҳарфи қофияро чи аз пеш ва чи аз паси қофия номбар намуда, ба ҳар кадом мисолҳо меоварад ва дар ҷойҳои зарурӣ нозуқиҳои мавриди истифодаашонро таъкид намуда, аз носозиҳои қофия дур буданро маслиҳат медиҳад.

Қофия, як навъ хушоҳангии хосро дар шеър ҷилвагар месозад ва дар сохтмони шеъри комил нақши муҳимро иҷро мекунад. Аз ҷониби дигар, хонанда ё шунавандаро водор мекунад, ки интизорӣ ба овардани байти дигар шавад ва ба қофияи дигар гузарад ва бо оҳанги шинос таъғири маъниро дарёбад [10, 21]. Дар ниҳояти кор, бо тартиби алифбо овардани он дар маҷмуаи ашъори шоир ё девони ӯ, барои осон пайдо кардани шеър аз маҷмуаи осор мусоидат мекунад.

Хулоса, “Чаҳор гулзор” асарест, ки дар чаҳор илми улуми адабия баҳс мекунад ва барои толибилмон ва дӯстдорони илму адаб китоби рӯимизӣ ба ҳисоб меравад. Муаллиф дар таълифи асар барои осон баён намудани матлаб кӯшиши зиёде ба кор бурдааст. Улуми адабӣ зиёда аз даҳ илмро дар бар гирад ҳам, муаллиф ҳамчун намоёндаи намоёни давр ва донишманду мударрис аз он миёна чаҳор илмро ихтиёр намуда, ба тарзи бисёр фаҳмо бобу фаслҳои ин илми ҷоригаро шарҳу эзоҳ додааст. Истеъдоди шоирӣ ва малакаи дарсдиҳӣ ба ӯ имконият додаанд, ки аз ганҷинаи ҳаёлаш мисолҳои бисёр мувофиқро пайдо намуда дар ихтиёри хонанда гузорад. Ин усули таълиф завқи хонандаро зиёд ва нуфузи китобро баланд бардоштааст. Аз ин ҷост, ки китоб эътибори баланди илмӣ пайдо намуда, азизи толибилмону дӯстдорони илму адаб гаштааст.

Дар китобхонаҳо ва дасти мардум нусхаҳои зиёде аз ин китоби волоҷадр нигоҳдорӣ мешавад ва имрӯз ҳам баъди чандин садсолаҳо китоби дӯстдоштаи рӯимизии толибилмон ва аҳли илму адаб аст.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Айнӣ Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик / Садриддин Айнӣ. Душанбе, “Адиб”, 2010. — 448 с.
2. Бекчанов Исмоил. Тазкире “Музақкири аҳбоб” Ҳасанхоҷа Нисарӣ и узбекская литература XVI века / Автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. фил. наук. Ташкент, 1993. — 24 с.
3. Давлатбеки Хоҷа. Андешаҳои Хоҷа Ҳасани Нисорӣ дар боби фаъли забони тоҷикӣ (форсӣ) / Хоҷаев Давлатбек // Маҷаллаи Адаб, № 3-4, 1993.
4. Каримов Усмон. Адабиёти тоҷик дар асри XVI / Усмон Каримов. Душанбе, 1985. — 226 с.
5. Муҳаммад Мутрибии Самарқандӣ. Тазкират-уш-шуаро / нусхаи қаламии № 3991, маҳфуз дар Маркази мероси хаттии АМИТ. — 475 с.
6. Назиров Усмон. Нисорӣ и его антология / Назиров Усмон. Нисорӣ и его антология “Музақкир-ул-аҳбоб”. Автореф. дисс. на соискание учен. стон. канд. фил. наук. — Душанбе, 1989.
7. Нисорӣ Хоҷа Ҳасан. “Чаҳор гулзор” / Хоҷа Ҳасани Нисорӣ. Муаллифи пешгуфтор ва мурағбатҳои луғату тавзеҳот Усмон Назир ва Давлатбеки Хоҷа. — Душанбе: Шарқи озода, 1998. — 116 с.
8. Нисорӣ Хоҷа Ҳасан. “Чаҳор гулзор” / Хоҷа Ҳасани Нисонӣ. Нувалкишур — Конпур, 1891. — 54 с.
9. Розӣ Шамси Қайс. Ал-муъҷам фи маъоири ашъор-ил-Аҷам / Шамси Қайси Розӣ. — Техрон.

1331. – 544 с.

10. Сирус Баҳром. Қофия дар назми тоҷик. / Баҳром Сирус. – Сталинобод: Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, 1955. –186 с.

11. Шарифов Маҳмадёр. Асарҳои адабиётшиносӣ (дастхатҳо) Ахбороти илмӣ АТҚТ-1988 №1.

12. Шарифов Маҳмадёр. Шамси Қайси Розӣ – ноқиди шеър. / Маҳмадёр Шарифов. – Душанбе: Меҳроҷ-граф, 2020. –152 с.

ХОҶА ҲАСАНИ НИСОРӢ ВА “ЧАҲОР ГУЛЗОР”-И Ӯ

Мақола дар бораи яке аз намояндагони барҷастаи адабиёти асри XVI тоҷик Хоҷа Ҳасани Нисорӣ баҳс намуда, асари безаволи ӯ “Чаҳор гулзор” мавриди баррасӣ қарор гирифтааст. Ин асар дар чаҳор шоҳи улуми адабӣ таълиф шудааст. Муаллиф, ки ҳам донишманди соҳаи илмҳои суҳаншиносӣ ва ҳам шоир буд ва илова бар ин аз ин илмҳо дарс ҳам мегуфт, асарашро ба тарзе тадвин сохт, ки он осонфаҳм ва зудрас буда, ба хонанда ва шунавандаи толибилм воситаи беҳтарини илмомӯзӣ буд. Ин аст, ки он дар давоми чандин аср ҳамчун асари беҳтарин дар омӯхтани илмҳои адабиёт ба ҳисоб мерафт. Дар ин муддат, яъне пас аз таълифи ин асар, он чандин маротиба истинсоҳ шуда ва борҳо ба таъби расидааст ва минбаъд ҳам на як бору ду бор ба таъби хоҳад расид.

Вожаҳои калидӣ: Нисорӣ “Чаҳор гулзор”, улуми адабӣ, адабиётшиносӣ, сарфу наҳв, саноати суҳан, арӯз, қофия.

Маълумот дар бораи муаллиф: Шарифов Маҳмадёр – н.и.ф., мудири шуъбаи тавсифи дастхатҳо ва таҳияи мероси хаттии Маркази мероси хаттии АМИТ. Суроға: 734025, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода 35. Тел.: 935-62-13-08.

ХОДЖА ХАСАН НИСОРИ И ЕГО “ЧАХОР ГУЛЗОР” (Четыре цветника)

Статья посвящена одному из величайших представителей литературы XVI в. ученому и поэту. Ходжа Хасану Нисори и его произведению «Чахор гулзор» - Четыре цветника. Книга состоит из четырех глав посвященных литературным наукам таким как: грамматика, поэтические фигуры, просодия и рифмы. Это произведения еще при жизни поэта был признан как одно из лучших книг для изучения знаний по литературе. От того что Нисари сам был поэтом и был хорошо знаком с литературоведческими тонкостями а также виртуозно преподавал эти науки в медресе, то это произведения получил широкое признание среди литературоведов и ученых а также любителей поэзии и прозы. Ключевые слова: Нисари «Чахор гулзор» литературные науки, грамматика, поэтические фигуры, просодия, рифмы.

Сведения об авторе: Шарифов Махмадёр - к.ф.н., заведующий отделом научного описания рукописей центра письменного наследия НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, ул. Ш. Хусейнзаде 35.

Тел.: 935-62-13-08.

KHOJA HASAN NISORI AND HIS "CHAHOR GULZOR" (Four Flowerbeds)

The article is dedicated to one of the greatest representatives of 16th-century literature, the scholar and poet Khoja Hasan Nisori, and his work "Chahor Gulzor" (Four Flowerbeds). The book consists of four chapters focused on literary sciences, such as grammar, poetic figures, prosody, and rhyme. This work was recognized as one of the best books for studying literature during the poet's lifetime. Since Nisori was a poet, well-versed in the intricacies of literary studies, and a virtuoso teacher of these sciences in madrasas, his work gained widespread recognition among literary scholars, researchers, and lovers of poetry and prose.

Keywords: Nisori, Chahor Gulzor, literary sciences, grammar, poetic figures, prosody, rhyme.

Information about the author: Sharifov Mahmadyor - candidate philological sciences, Head of the Department of Scientific Description of Manuscripts of the Center for Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Sh. Khuseinzoda St., 35.

Tel: 935-62-13-08.

АҲАММИЯТИ АНҶОМАИ ДАСТНАВИСҶО ДАР НУСҲАШИНОСӢ

Алимардонов Ш. Ю.¹

Анҷома дар нусхаҳои хаттӣ як амалест, ки тавассути котиб дар поёни нусха навишта шуда, дар он маълумот дар бораи номи котиб, таърихи дақиқи китобати нусха, ҷойи китобати нусха, номи супоришдиҳанда ва амсоли ин зикр карда мешавад.

Анҷомаро инчунин шиносномаи нусха низ метавон гуфт, зеро дар он тамоми мушаххасоти асосии нусха зикр карда мешавад. Аз ин рӯ, анҷомаро бояд муҳимтарин шиносномаи як нусха шуморем. Анҷомаҳо таърихи тӯлонӣ доранд. Онро дар нусхаҳои хаттӣ ба кор мебарданд ва аз қарнҳои нахустини исломӣ он дар нусхаҳои хаттӣ мушоҳида мешуд.

Анҷома аз матни асар ҷудо буда, ҷузъи он ба ҳисоб намеравад. Аз ин рӯ, котибон кӯшиш мекарданд ибораҳои анҷомаро ба шакле бинависанд, ки аз матни асар фарқкунанда бошад.

Котибон барои ин кор шеваҳои гуногунро пеш мегирифтанд. Аз ҷумла, анҷомаро бо хатти фарқкунанда аз хатти матни асосӣ менавиштанд. Масалан, агар матн ба хатти насх бошад анҷомаро бо хатти девонӣ менавиштанд. Ва дигар ин ки андозаи сатрҳои матни анҷомаро нобаробар бо андозаи матни асар навишта онро ба шаклҳои мусаллас ё мустатил дармеоварданд. Ин шаклҳои хос ва ҷудогонаи анҷомаро, бадаи анҷома меноманд [7,90].

Истилоҳи бадаи анҷома аз аввал вучуд надошт ва то ҷое, ки маълум аст, ин истилоҳро бори нахуст устод Эраҷи Афшор дар мақолаи “Мақоми анҷома дар нусха” ба кор будааст ва мо низ айни ҳол аз ин истилоҳ истифода мебарем [10,226].

Бештар сохторҳо ва мундараҷоти умумии анҷомаҳо дар тӯли таърих яксон будааст, аммо дар баъзе аз давраҳо тағйирот дар анҷомаҳо, бахусус дар шакли зоҳирии онҳо дида мешаванд, ки огоҳ будан аз ин мавридҳо барои тағйиди асолати нусха инчунин таърихи дарҷшуда дар анҷома муфид аст. Ин мавридро метавон дар ду дастаи асли баррасӣ кард:

1. Шакли зоҳирии анҷома.
2. Мундариҷот ва сохтори ибораҳо дар анҷома.

Шакли зоҳирии анҷомаро метавон аз ҷумлаи мавридҳои донист, ки ҳамеша ва ҳама ҷо пайрави шеваи яқсонӣ набуда, ҳар котиб бо тавачҷӯх ба шароити гуногун, шакли анҷомаро ба гунаи хоса менавиштанд.

Бахше аз ин шеваҳо ҳосили пайравӣ аз одоби русуми китобат дар ҳар давра ва минтақа будааст, аммо бахше аз онҳо бастагӣ ба қобилияти котиб ва инчунин вазъи нусхаҳои мухталиф дошт.

Дар бораи қобилияти котиб бояд зикр намоем, ки аз миёни ҳамаи аҷзои як нусха танҳо ҷузъе, ки котиб ҳаққи гуфтугӯ аз худ дошт, ин анҷомаи нусха буд зеро бақияи асар ба дигарон, масалан муаллифи асар ва ё супоришдиҳандаи нусха ихтисос дошт. Бинобар ин, нигориши анҷома ба унвони як ҳақ ба котиб вогузор шуда буд ва шакли он дар бештари мавридҳо ба саликаи вай вобастагӣ дошт.

Тавре, ки ишора намудем, нигориши анҷома бештар ба саликаи котиб бастагӣ доштааст, аммо бо ин вучуд бояд зикр намоем, ки бештари котибон барои нигориши анҷома аз шеваҳои роиҷ дар рӯзгори худ пайравӣ мекарданд ва ин мавзӯ, бахусус дар шакли бадаи анҷомаҳо содиқ аст. Ба ҳамин далел ошноӣ бо шеваҳои нигориши анҷома дар ҳамаи давраҳо зарурӣ аст.

Пеш аз ин қайд намудем, ки дар нигориши анҷомаҳо талош мешуд то онҳоро ба гунаи мутафовит бо матн бинависанд. Мушоҳидаи сохтори анҷома дар нусхаҳои куҳан нишон медиҳад, ки котибони ин нусхаҳо барои нигориши анҷома, аз тағйири андозаи сатрҳо истифода мекарданд, бидуни ин ки дар андоза ё навъи қалам тағйире диҳанд. Дар ин маврид ба се шева амал мешуд [1,4].

А). Шеваи яқум ин буд, ки ибороти нишонгири поёни матнро ба сурати як ё чанд сатри ҷудогона аз матн ва маъмулан мутамоиз аз сатрҳои аслии нусха, дар миёнаи сафҳа ва пас аз матни асли

1. Алимардонов Ш. Ю. – ходими илмӣ шӯбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ.

меоварданд ва сипас анчомаро дар зери он сатр ва баробар бо сатрҳои аслии нусха менавиштанд.

Хусусияти аслии ин навъи анҷомаҳо ин аст, ки бахши аслии анҷомаи котиб, дуруст ба андозаи сатрҳои нусха навишта мешуд ва фақат андозаи чанд сатрро дар миёна ба шакли мутамоиз китобат мекарданд, то матн аз анҷома мушаххас шавад. Намунаашро дар шакли 1 мебинем:

Шакли 1

Чунонки мебинем, пас аз поёни матн, иборати: “тамма китоби Батлимиус ал-муссамо ас-самра”, дар сатри ҷудогона навишта шуда, ки андозаи он кўчактар аз сатрҳои аслии нусха мебошад ва пас аз он, анҷомаи котиб накл шудааст.

Б). Шеваи дигаре, ки дар анҷомаи нусхаҳои куҳан мушоҳида мешавад, ин навиштани ибораҳои анҷома дар чанд сатри баробар, аммо кўтоҳтар аз сатрҳои аслии матн аст. Дар ин шева бадаанаи анҷома мустатил ё мураббаъ дида мешавад, аз ин рӯ ин анҷомаҳоро истилоҳан анҷомаи мустатилӣ ҳоҳем номид.

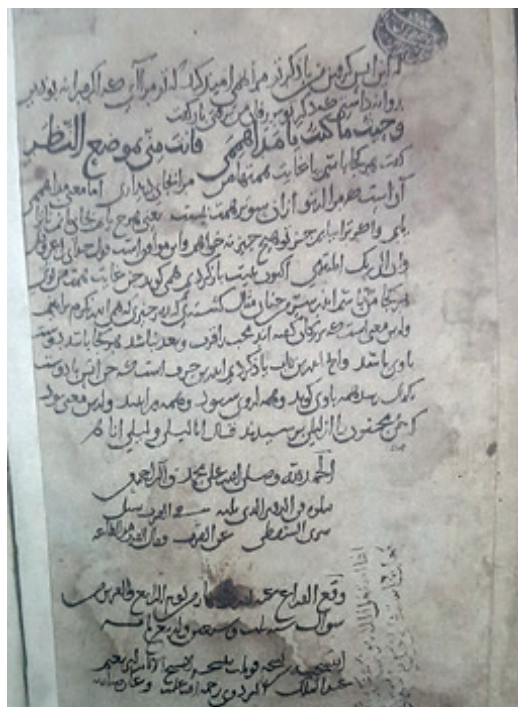
Дар ин шева низ маъмулан дар қалами анҷома нисбат ба матн тағйире эҷод намекарданд ва фақат бадаанаи анҷома ба шевае, ки ёд кардем, китобат мекарданд. Ғоҳе низ тўли сатрҳои ҳамин анҷома ба сурати баланду кўтоҳ менавиштанд. Фарқи ин шева бо шеваи пешин дар он аст, ки ҳамаи бахшҳои анҷома аз матн ҷудо шуда ва бадаанаи анҷома ба шакли комилан ҷудогона аз матн навишта мешуд.

Истифодаи ин шеvaro дар анҷомаи нусхаҳои куҳан то қарни ҳаштуми ҳиҷрӣ мебинем ва матавон гуфт, ки роҷтарин шеваи анҷоманависӣ дар адвори дерин будааст, аммо аз ҳудуди садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ ба ин сўй нигориши анҷомаи нусхаҳо бо бадаанаи мусалласишакл ривож пайдо кард ва шеваи мустатилӣ аз байн рафт [7,101].

Яке аз куҳнатарин нусхаҳои форсӣ, ки анҷомаи он ба ин шева навишта шудааст нусхаи шомили рабъи сеvуми китоби Шарх-ут-таарруф ли мазҳаб-ит-тасаввуф (нусхаи музеи миллии Покистон, Қарочӣ, муаррихи 473 қ.) аст. Ин нусха дувумин нусхаи таърихдори шинохташудаи форсӣ мебошад ва тасвири он дар шакли 2 аст. Анҷомаи нусха дар се бахши ҷудогона ба сурати мустатилишакл ва кўтоҳтар аз сатрҳои матн навишта шудааст.

Соҳторе, ки пеш аз ин ба тавсифи он пардохтем шомили шевахое аст, ки дар куҳнатарин давраҳои китобпардозӣ барои нигориши анҷома дар нусхаҳо иҷро мешуд ва намунаҳои он маъмулан то садаи ҳафтуми ҳиҷрӣ дар нусхаҳо дида мешавад. Ин шеваи нигориши анҷома аз нишонаҳои ташхис ё таъйиди давраи китобати нусхаҳои куҳан, ба таври нисбӣ аст, аммо ин соҳторҳо низ дар қарнҳои баъдӣ ба тадриҷ дучори дигаргунӣ шуд. Ин дигаргуниҳо ҳудудан аз қарнии шашуми

ҳичрӣ дар нусхаҳо дида мешавад. Дар ин маврид, ду тағйири муҳим дар сохтори анҷомаи нусхаҳо падида омад, ки иборатанд аз:

Шакли 2

1. Навиштани анҷома ба хатти фарқкунанда аз хатти матн.
2. Тағйири шакли баданаи анҷомаҳо аз шакли мустатилӣ ба шакли мусалласӣ [7,99].

Яке аз роҳкорҳои муайян кардани матн аз анҷома тағйири навъи қалами анҷома нисбат ба қалами матн аст. Барои ин кор, масалан агар матни асар ба қалами насх китобат шуда буд, анҷомаро бо қалами риқоъ менавиштанд. Ё агар қалами матн настаълиқ бошад, анҷомаро ба қалами сулс менавиштанд. Намунаашро дар шакли 3 мебинем.

Чунонки дида мешавад, матни ин нусха ба қалами настаълиқи табрезӣ навишта шуда, вале анҷомаи он ба қалами сулси мутамоил ба риқоъ нигошта шудааст.

Шеваи дигаре, ки барои фарқи бештари матн аз анҷома ба вучуд омад ва иҷро шуд тағйири шакли баданаи анҷома аз шакли мустатилӣ ба шакли мусалласӣ буд. Иҷрои он ба ин тариқ анҷом мегирифт, ки ибораҳои анҷомаро дар чанд сатри ҷудогона аз матн навишта ва дарозии ҳар сатрро нисбат ба сатри пешин кӯтоҳтар китобат мекарданд.

Шакли 3

Корбурди ин шева худудан аз қарни ҳафтуми ҳичрӣ дар анҷомаҳо ривоч ёфт ва пас аз қарни ҳаштуми ҳичрӣ ба маъмултарин шеваи нигориши анҷома дар нусхаҳо табдил шуд [7,101].

Яке аз навъҳои дигари шевахое, ки дар шакли анҷома маъмул буд, нигориши анҷома ба сурати чанд сатри кӯтоҳ ва баробар (баданаи мустатилӣ) дар самти чапи охирин сатр аз матн аст. Нусхаҳои дорои ин навъи анҷомаҳо маъмулан дар маҷмуаҳо ё осори чандҷилдӣ дида мешаванд. Ин шеваи анҷоманависӣ худудан то охири қарни ҳаштуми ҳичрӣ маъмул буд. Пас аз ин давра камтар нусхаҳоеро метавон ёфт, ки анҷомаҳои онҳо дорои чунин шакл бошанд.

Огоҳиҳои мундариҷа дар анҷомаҳо маъмулан дар тамоми давраҳои китобпардозӣ яқсон будааст, ва ҷуноне ки гуфтем, ҳолатҳое чун номи китоб, таърих ва макони китобат ва ибороте аз ин навъро шомил мешудааст. Мунтаҳо дар баъзе аз давраҳо тағйирот дар сохтори мундараҷаҳо бахусус, сохтори ибораҳои анҷомаҳо дида мешавад, ки бояд ба онҳо таваҷҷӯҳ дошта бошем.

Нусхаҳои куҳани форсӣ дорои сохторҳои хос ҳастанд, ки ин сохторҳоро дар давраҳои мутааххир намебинем. Барои намуна забти ҳарфҳои ихтисосии забони форсӣ (яъне: ک, ج, پ, ва ژ) дар бисёре аз ин нусхаҳо ба шакли аслии онҳо навишта шудааст дар ҳоле, ки ҳамин ҳуруф дар нусхаҳои адвори миёни ва мутааххир ба шакли (ك, ج, ب, ва ز) китобат мешуд [9,172].

Илова бар ин мавридҳо, хусусиятҳои дигареро дар нусхаҳои куҳани форсӣ мебинем, ки яке аз онҳо ба кор бурдани ибораҳо ва калимоти форсӣ дар нигориши анҷомаҳо аст. Баррасӣ ва муқоисаи ин ибораҳо бо анҷомаи нусхаҳои арабӣ нишон медиҳад, ки ин иборот ва калимоти форсӣ, тарҷумаи муодилҳои иборот ва калимот дар нусхаҳои арабӣ аст.

Масалан, иборай “сипарӣ шуд ё тамом шуд” ва намунаҳои монанд ба он дар баробари ибороте чун “таммат китоби фалон” дар нусхаҳои арабӣ вазъ шудааст. Ин навъ ибораҳо дар оғози анҷомаҳо нақл мешаванд ва нишон медиҳанд, ки матни нусха дар он ҷо поён ёфтааст ва маъмулан пас аз ин ибораҳо номи котиб ё асар дарҷ мешавад.

Иборай “ба фарруҳӣ ва пирӯзӣ ё ба фирӯзӣ ва фарруҳӣ” ва намунаҳои шабеҳ ба он бошад дар бисёре аз дастнависҳои куҳани форсӣ дида мешавад ва дар тарҷумаи иборай арабии “бил ямни ва-с-саодати” ба кор рафтааст.

Инчунин иборай “бар дасти” дар тарҷумаи таъбири “ила яду фалон” ба кор рафта равшан аст, ки пеш аз номи котиб меояд.

Ва иборай “сол бар” дар бархе нусхаҳо пеш аз ёдкарди соли китобати нусха ва тақрибан дар баробари иборай арабии “фӣ санати” ба кор бурда мешуд [7,105].

Аз санаи ҳаштуми ҳичрӣ ба ин сӯй, сурудани моддаи таърих барои муносибатҳои гуногун ривоч пайдо кард. Ҳамроҳ бо ин саликаи асрӣ, сурудани моддаи таърих барои поёни китобат низ роиҷ ва баъдҳо аз сӯйи бархе котибон пайгирӣ шуд.

Бо таваҷҷӯҳ ба ин ки сурудани моддаи таърих ниёз ба ҷирадастӣ дар назми калом дорад, ҳар касе наметавонист аз уҳдаи он барояд ва аз ин ҷиҳат зебӣ ва арзиши моддаи таърих вобастагӣ ба ин дорад, ки чи касе онро суруда бошад. Агар ин кор тавассути як котиби камзавқ анҷом шуда бошад, маъмулан моддаи таърихе, ки ӯ сохтааст, дорои ҷаззобияти чандоне нест.

Сарфи назар аз арзиши ҳунарии ингуна анҷомаҳо, як хусусияти муҳимме дар онҳо вучуд дорад ва он ин аст, ки анҷомаҳо ба тартиб дароварда шудаанд. Ба тартиб даровардани анҷомаҳо боис мешавад, ки наметавонанд ба роҳатӣ онро дасткорӣ кунанд. Аз ин рӯ, таърихи мундариҷа дар ин анҷомаҳо қобили итминон аст.

Дар маҷмуъ метавон зикр кард, ки анҷомаҳои нусхаҳои хаттӣ навъу шаклҳои гуногун дошта, пажӯҳиши муфасссали илмиро талаб менамоянд. Ҷунончи маълум гардид омӯзиши анҷомаҳо барои муайян кардани таърихи дақиқи китобат, макони китобат, номи котиби нусха, дастурдиҳандаи нусха ва дигар талаботи муҳимми нусхашиносӣ аҳаммияти басо назаррас дорад.

АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

1. Обиддинпур Воҳид, Қачбоф Алиакбар, Дастҷардӣ Маъсума Самой. Аҳаммияти анҷомаҳо дар шинохти арзишҳои таърихӣ нусхаи хаттӣ “Ҷунги Аҳмади Ғулом” / Воҳид Обиддинпур, Алиакбари Қачбоф, Маъсума Самоии Дастҷардӣ // Фаслномаи илмӣ таърихшиносӣ ва таърихни-

гории донишгоҳи аз-Захро. Соли сеюм, давраи чадид, шумораи 25, паёпай 110, баҳору тобистони 1399. – С. 167-179.

2. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Том 1. Сталинабад 1960. – 321 с.

3. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Том 2. Душанбе 1963. – 314 с.

4. Каталог восточных рукописей Академии наук Таджикской ССР. Том 6. – Душанбе, 1988. – 370 с.

5. Мақсудов Бадриддин. Мероси хаттии Осиёи Марказӣ: натиҷа ва паёмадҳои омӯзиш / Бадриддин Мақсудов // Маҷмӯаи мақолаҳо. – Душанбе: 2018, С. 45-50.

6. Ҳиравӣ Моил. Луғати истилоҳоти фанни китобсозӣ / Моили Ҳиравӣ // Интишороти бунёдии фарҳангии Эрон, чопхонаи Хуррамӣ, 1353. – 220 с.

7. Сафарӣ О. А. Нусхашинохт (Пажӯҳишномаи нусхашиносии нусахи хаттии форсӣ) / О. А. Сафарӣ. – Т—Техрон: Мероси мактуб, чопи аввал, 1390. – 622 с.

8. Сулаймонӣ, Саидрахмон. Фарҳанги арабӣ-тоҷикӣ. Дар 2 ҷилд / Саидрахмон Сулаймонӣ. – Душанбе, 2005. Ҷ. 1. – 1046 с.

9. Матинӣ Ҷалол. Расмулхати форсӣ дар қарни панҷуми ҳиҷрӣ / Ҷалол Матинӣ // Маҷаллаи донишқадаи адабиёти Машҳад. Мусалсали 10 ва 11. Тобистону пойизи 1326 ҳ. – С. 159-206.

10. Афшор Эраҷ. Мақоми анҷома дар нусха/ Эраҷи Афшор. // Номаи Баҳористон. Соли сеюм, шумораи аввал, дафтари 5, баҳор – тобистони соли 1381, – С. 39-100.

АҲАММИЯТИ АНҶОМАИ ДАСТНАВИСҲО ДАР НУСХАШИНОСӢ

Дар мақола масъалаи аҳаммияти анҷомаҳо дар нусхашиносӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор гирифтааст. Анҷома дар нусхаҳои хатӣ як истилоҳест, ки тавассути котиб дар поёни нусха навишта шуда, дар он маълумот дар бораи номи котиб, таърихи дақиқи китобати нусха, ҷойи китобати нусха, номи супоришдиҳанда ва амсоли ин зикр карда мешавад. Барои муҳаққиқони нусхаҳои хатӣ анҷомаҳо яке аз калидҳои аслии таҳқиқ ва шиносоии нусха ба ҳисоб мераванд.

Анҷомаро шиносномаи нусха метавон гуфт, барои он ки тамоми мушаххасоти асосии нусха дар он зикр карда мешавад. Аз ин дидгоҳ, анҷомаро бояд муҳимтарин шиносномаи як нусха ба шумор овард. Анҷомаҳо аз дер боз дар нусхаҳои хатӣ ба қор рафтааст ва аз садаҳои нахустини исломӣ онро дар нусхаҳои хатӣ мебинем.

Таҳқиқи анҷомаҳо дар илми нусхашиносӣ мавзуи мураккаб буда таҳқиқи пажӯҳиши он фурсату заҳмати зиёдро талаб мекунад.

Калидвожаҳо: феҳрист, тавсиф, дастхат, нусха, анҷома, нусхашиносӣ, моддаи таърих, котиб, матн, сатр.

Маълумот дар бораи муаллиф: Алимардонов Шерияздон Юсуфович, ходими илмии шуъбаи тавсиф ва таҳияи феҳристи дастхатҳои Маркази мероси хаттии назди Раёсати Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон. Суроға: 734025, шаҳри Душанбе, кӯчаи Ҳусейнзода 35.

Тел.: +992004046625.

ЗНАЧЕНИЕ КОЛОФОНА РУКОПИСИ В КОДИКОЛОГИИ

В статье рассматривается и обсуждается значение колофона в кодикологии. Колофон в рукописях — это термин, записываемый переписчиком в конце рукописи, который включает в себя информацию об имени переписчика, точной дате написания рукописи, месте написания рукописи, имени человека, заказавшего её, и тому подобное. Для исследователей рукописей колофон является одним из главных ключей к исследованию и идентификации рукописи. Колофон можно назвать паспортом рукописи, поскольку в нем указаны все основные характеристики работы. С

этой точки зрения колофона следует считать самым важным паспортом рукописи. Колофоны издавна использовались в рукописях, и мы видим их в рукописях первых веков ислама. Изучение колофонов в науке кодикологии — сложная тема, её исследование и изучение требуют много времени и усилий.

Ключевые слова: каталог, описание, рукопись, копия, колофон, кодикология,

Сведения об авторе: Алимардонов Шерияздон Юсуфович. Научный сотрудник Отделом описания и каталогизации рукописей Центра письменного наследия при Президиуме национальной Академии наук Таджикистана. Адрес: 734025, город Душанбе, ул. Хусейнзода 35.

Тел.: +992004046625.

THE IMPORTANCE OF COLOPHONS IN MANUSCRIPT STUDIES

The article examines the significance of colophons in manuscript studies. In handwritten manuscripts, a colophon is an inscription made by the scribe at the end of the manuscript, containing details such as the scribe's name, the exact date of transcription, the place where the manuscript was written, the name of the patron, and similar information. For researchers studying handwritten manuscripts, colophons serve as one of the key elements in analyzing and identifying manuscripts.

The colophon can be considered the identification document of a manuscript, as it contains all the essential details about it. From this perspective, the colophon should be regarded as the most important identifying record of a manuscript. Colophons have been used in handwritten manuscripts for a long time, and they can be found in manuscripts dating back to the earliest centuries of Islam.

The study of colophons in manuscript studies is a complex subject that requires significant time and effort for research and analysis.

Keywords: index, description, manuscript, copy, colophon, manuscript studies, historical data, scribe, text, line.

Information about the author: Alimardonov Sheriyazdon Yusufovich, researcher of the Department of Description and Compilation of Manuscript Indexes at the Center of Written Heritage under the Presidium of the National Academy of Sciences of Tajikistan. Address: 734025, Dushanbe, Husayinzoda Street 35,

Tel: +992004046625.

МЕСЯЦА МЕХРА НАСТАЛ ПЕРВЫЙ ДЕНЬ О взаимосвязи арийских праздников Мехргона и Навруза

Саатова М.¹

Гениальный мыслитель ренессансного масштаба Абурайхан Беруни научно воссоздал очень емкий образ времени: время имеет «два ока» – надо полагать, недреманные; их олицетворяют исконно-арийские праздники Навруз и Мехргон, которые Беруни уподоблял Солнцу и Луне, названным им же «очами неба».

Почему же среди целого ряда известных из древней истории Ирана и Турана сезонно-календарных праздников особого внимания заслужили именно Навруз и Мехргон? Касаясь общекультурного значения этих народных праздников, Беруни проиллюстрировал свою мысль следующим суждением Салмона Форси: «Бог сделал украшением для своих рабов яхонт в Наврузе, а топаз – в Михриджане. Преимущества этих дней над другими днями подобно преимуществу яхонта и топаза перед прочими драгоценными камнями». [Беруни, 222 с].

С общекультурной же точки зрения преимущество Навруза и Мехргона можно усмотреть в том, что именно в этих праздниках земное (природное) с небесным (духовным) сплетено ярче и крепче!

Навруз и Мехргон являются наиболее типичными порождениями земледельческой цивилизации городского в зеркале которой они выглядят космическими близнецами с идентичными культурными истоками. Это подтверждает и событийная история.

Единство этих праздников-близнецов в иные исторические эпохи доходило до тождества. Так, во времена правления династии Ашканидов Навруз и Мехргон обменялись местами в хронологическом ряду: Навруз отмечали осенью, а Мехргон – весной, что более соответствовало его исконному смыслу и значению как праздника Солнца. С этой общесторической точки зрения метафора Беруни выражает природное и духовное единство обоих праздников.

В данной связи следует особо подчеркнуть роль категории преемственности в собственно таджикском менталитете. В таджикском представлении «живая связь времен» – не абстрактная метафора, а историческая реальность. Историческая же реальность – не просто череда поколений; уже ушедшие, ныне живущие и еще не пришедшие поколения людей связаны тонкими, но крепкими духовными нитями традиционной культуры в одну непрерывную и неразрывную цепь, берущую свое начало в семье и роде (авлод).

Отсюда духовная симметрия Навруз-Мехргон в отношении «Рождение-Возрождение». Навруз и Мехргон суть пульсирующие духовные центры, где сходятся воедино космогоническое, эпическое и историческое. Поэтому для таджиков эти праздники олицетворяют наивысшие точки самосознания, которые, однако, подобно снежным вершинам высоченных гор Бадахшана доступны далеко не всем...

Навруз и Мехргон являются древнейшими сезонными праздниками на земле, которые зафиксированы в солнечных календарях; они суть зеркала высокоразвитой земледельческой цивилизации, на духовной почве которой выросли нормы и идеалы этих праздников. Оба праздника своими истоками восходят к переломному этапу в летописи Земли эпохе, обозначенной историками как неолитическая революция.

Речь идет о глубоком и всестороннем социоэкономическом перевороте, произошедшем где-то на рубеже X-VI тысячелетий до начала христианской эры в европейской истории человеческого рода. По мнению специалистов по истории теории всеобщей цивилизаций эту революцию следует считать началом перехода от присваивающего типа хозяйства (собираительство и кочевничество) к производящему типу (земледелие и оседлое скотоводство).

1. Саатова Махфират - младший научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиум НАНТ.

В числе принципиальных изменений, вызванных неолитической революцией – замена лунного календаря солнечным календарем, то есть системой летоисчисления по движению Солнца. А это не просто смена одной системы отсчета времени другой системой отсчета; фактически же речь идет о принципиальном изменении типа мировоззрения человечества в целом.

Все это, однако, – своего рода психологическое объяснение. Первопричина же предпочтительности Мехргона, как кажется, состояла в другом. У праздника осеннего равноденствия историческая репутация светского происхождения.

В изначальной светскости Мехргона можно убедиться, обратившись к историческому родословию праздника, отраженному в доступных исторических источниках. По этим данным отличительная черта Мехргона – состоит в его политическом происхождении: в исторических празднование Мехргона представляют как своего рода политическое событие.

В самом деле, как оказывается, праздник учрежден в честь победы Дария Великого над узурпатором законной шахской власти Гауматом. (Она произошла в году 522 до христианской эры). Мотив политичности явно выражен также в определении Мехргона как «королевского праздника» (ид-и хусравони).

Политическую направленность праздника неявно подтверждает также следующий исторический факт: массовое убийство сторонников Маздака было совершено в день большого государственного банкета по случаю Мехргона.

Толкование Мехргона в свете ирано-туранской эпической традиции не изменила политическую природу праздника: отныне речь шла о дне победы легендарного шаха Фаридуна над Бевараспом, который в «Шахнаме» отождествлен (опять-таки по политическим мотивам!) с мифическим узурпатором арабского происхождения Заххаком-Змееносцем; победы, достигнутой благодаря народному восстанию под водительством эпического героя Кова-и охангар.

В общем же русле событийной истории Мехргон можно представить как государственное празднование торжества правосудия над незаконным и насильственным захватом высшей политической власти.

Организацию праздника в такой модификации стали практиковать еще во времена империи Ахеменидов. И тем не менее, вопрос об отношении Мехргона к религии (в данном случае только к митраизму и зороастризму, так как к исламу никакого отношения не имеет) не снимается. В частности, актуален вопрос: был ли праздник учрежден в честь главного индо-иранского бога Митры или имя «Мехр» (= Митра) было присуждено празднику в ходе ассимиляции зороастризмом более ранних религиозных представлений, исторически существовавших времени его собственного становления.

Что до отношения Мехргона к собственно зороастризму, то, хотя последний и не был крестным отцом праздника, как и, впрочем, и Навруза, на определенной стадии истории восточного арийства их пути-дороги пересеклись.

Встреча зороастризма с Наврузом и Мехргоном, очевидно, произошла по инициативе первого, ибо новая религия, восходившая на почве реформированных ею старых верований, преследовала свои особые духовные цели и специфические социальные интересы.

И поскольку зороастрийская религия, Навруз и Мехргон представляли собой соответствующие звенья единой культурной традиции, постольку их историческая встреча была неизбежной и в действительности оказалась обоюдодополнительной. Мехргон и Навруз не только были органически соединены друг с другом духовными узами зороастризма, но и приобрели в свете его целостной мировоззренческо-ценностной системы новое звучание и значение.

Во многих исторических источниках обращено внимание на отношение симметрии и аналогии между Наврузом и Мехргоном. Но при описании этого отношения исходят из несущественных признаков или строят внешние параллели (продолжительность праздников, деление формата праздника на Большой и Малый, сходство церемоний празднования в царских дворах, связь обоих праздников с земледелием (Навруз – начало посева, а Мехргон – начало жатвы урожая) и т. д.

Между тем главное в другом: в тождестве духовных начал обоих праздников, предопределявших глубинную симметрию мироздания.

Основной вопрос историко-культурного происхождения Навруза и Мехргона можно сформулировать следующим образом: почему в классической культуре восточных индоевропейцев особое значение приобрело такое, казалось бы, заурядное астрономическое явление, как равноденствие? Но почему же самые светлые праздники древнего Ирана и Турана Навруз и Мехргон по времени совпадают с наступлением равноденствия – соответственно весеннего (Навруз) и осеннего (Мехргон)? Хотя с собственно астрономической точки зрения, как заметил тот же Беруни, «солнцестояния лучше взять за начало года, чем равноденствия» [Беруни, 224-226 с].

Представление о равноденствии как явлении, имеющем особое астрономическое значение, возникло также в интеллектуальной среде других народов, в особенности жителей древней Месопотамии. Например, новогодний праздник шумеров и вавилонян тоже начинался в день равноденствия. И если к этому добавить, что в свое время Иран завоевал Вавилон, то может создаться впечатление, что наши отдаленные предки свой новогодний праздник заимствовали у своих предшественников или соседей.

Между тем историки культуры Месопотамии обращают внимание на следующий любопытный факт: шумеры в своих клинописных источниках оставили “списки богов”, но там нет каких-либо общих сведений, по которым можно было бы реконструировать основания их религиозной веры. А других данных, имеющих историко-культурное значение, еще не найдены. Поэтому мотивы принятия в Месопотамии равноденствия в качестве начала летоисчисления пока остаются за пределами научного объяснения и историко-культурного понимания.

Другое дело – культура ирано-туранской ветви индоевропейцев, якобы заимствовавшей свой новогодний праздник у древнесемитских народов: иранцы и туранцы, в отличие от месопотамских племен, уже на заре своей истории придали природному явлению равноденствия значение духовного начала; истолковав “равноденствие” в содержательной связи с более общими и емкими понятиями “равенство” и “равновесие”, они синтезировали образ очеловеченной всеобщей гармонии. В общем же итоге этой духовного преобразования “равноденствие” превратилось в центр образования оригинальной системы мировоззрения и миропонимания.

На первый взгляд Хайямовская философия равновесия выглядит отвлеченной метафизической идеей. (Такое впечатление может создаваться при чтении «Навруз-наме», где описание красоты лица выглядит “случайной” темой, включенной в книгу с целью развлечения пресыщенного читателя из числа высоких вельмож.)

Но это не так. Дело обстоит глубже. Равновесие (эътидол) составляет важнейший первоэлемент ирано-туранского мышления как таковой. Исходя из факта органической связи морального сознания и религиозно-народного мышления наших древнейших предков, можно заключить, что первоисточник первобытного представления о равновесии составляло нравственное требование придерживаться умеренности во всем: не только в образе жизни, но и в образе мысли.

Переход от категории умеренности к категории равновесия особенно естественно и плавно происходит в религиозно-этической системе суфизм (тасаввуф). В ней этика умеренности приняла форму следующего морального правила: необходимо соблюдать меру во всем – от выражения чувств любви и соблюдения религиозных обязанностей до удовлетворения социальных потребностей и даже биологических нужд.

О степени социальной значимости этого этического правила можно судить уже по тому, что в таджикском фольклоре оно «узаконено» в форме народной пословицы: «Андоза-и хама корхо ниғах дор». (Соблюдай меру во всех делах.) Говоря обобщенно, мораль, основанная на философии равновесия, в одинаковой степени порицает как недостаточное (тафрит), так и чрезмерное (ифрот). Известный теолог и философ Мухаммад Газали в терминах эти край-

ности охарактеризовал в морально-религиозных терминах (“порок”!), а умеренность квалифицировал как “совершенство”.

Необходимо подчеркнуть, что этика умеренности имеет прямое отношение и к нормам культуры наших национальных праздников. Навруз и Мехргон, как и всякие другие народные праздники, многозвучны, но их звук не громкий. Например, новогодний праздник Навруз пришел из языческого прошлого, но ему чужда языческая стихия современной музыки и танца. Его музыкальную природу адекватнее всего выражает классический «Шашмаком»; космическое же происхождение Навруза отражается в таких известных макомах, как «Сози Навруз», «Наврузи Бузург» и «Боди наврузи». В них эхом звучит негромкая «музыка небес» – та, которую обостренным философским слухом слышали в древнегреческой интеллектуальной среде.

Исконная этическая и эстетическая природа Навруза и Мехргона такова, что, оставаясь веселыми народными праздниками, они в принципе не могут превратиться в карнавал западного образца, особенно массового развлечения того типа, который родился в рамках смеховой культуры европейского Средневековья.

Здесь особого внимания заслуживает широта мировоззренческо-ценностного горизонта наших классических праздников. В этом отношении обращает на себя внимание одно примечательное замечание Беруни, которое при поверхностном взгляде окажется за пределами смыслового поля наших классических праздников.

Исконное предназначение ритуалов древнеарийских праздников Беруни усматривал в том, что они призваны помогать не просто «достигнуть увеселения души и радости духа», но и «поддержать надежды уповающих и спасти от опасности и беды». Ритуалы эти суть «правила, которые потомки заимствовали у предков». В рассматриваемом случае очень важна характеристика изначальных цели, Мехргона и Навруза, которую дал Беруни в прямом отношении этих целей к культурной традиции своих предков.

Речь идет в первую очередь о преемственной связанности поколений, которая мотивируется ученым так: «Ради благословения счастья и благого предзнаменования».

«Благое предзнаменование» -- органическая часть оптимистического пафоса культуры Мехргона и Навруза. По свидетельству того же Беруни, наши далекие предки шестой день праздника, именуемый «Навруз-и Бузург», считали Днем Надежды («Руз-и Умед»).

Что касается происхождения и основания этой надежды, то Беруни ограничился указанием на верования своих современников: они были уверены в том, что в знаменательный день «Навруз-и Бузург» там, на небесах, «распределяют счастье (саодат) для обитателей земного шара». Очевидно, речь идет о ежегодном божественном «благотворительном» акте; не мог же Он в первый же день творения распределять счастье для всех поколений – родившимся и еще не родившимся – раз и навсегда!

Наши далекие предки, по словам Беруни, “объявили Навруз вестником о начале мира” и точно также “сделали Михриджан вестником для воскресения и конца мира”. Однако эти обыденные представления о начале и конце мира сего суть буквальное толкование зороастрийского представления о концемира.

Между тем, следуя за философской традицией Ибн-Рушда, можно прибегать к метафорической интерпретации традиционных религиозных догм о воскресении и конце мира. Важно подчеркнуть: не выходя за пределы духовной перспективы зороастризма: а именно, в полном соответствии с духом присущего этой наиболее моральной формы единобожия космического оптимизма, исходящего из ее основополагающей миро- и жизнеутверждающей философии.

Данное объяснение вселяет новую этико-космологическую Надежду. А надежда эта связана с зороастрийской верой в наступление в будущем общевселенческого Перестройки события, именуемого в Авесте фрашокерети. Конечная цель этого грандиозного по масштабу и глубине космогонического процесса состоит в восстановлении идеального состояния Мира, существовавшего до начала бескомпромиссной космической битвы доброго и злого начал.

Намеченная же Богом космическая Реконструкция или, пользуясь специфической терминологией религиоведческого дизайнера этой «восстановительной работы» Мирче Элиаде, «трансфигурация мира», завершается моральным обновлением всего Мироздания! А это знаменует собой неизбежную и необратимую победу сил Добра над силами Зла.

Важно добавить: искомая победа будет достигнута при деятельном участии самого человека как субъекта надежды в спасении Мира с большой буквы, то есть в единстве обоих его измерений – материальном и духовном. Ибо зороастрийский Верховный Бог считает Человека вовсе не бесправным рабом своим, а своим равноправным партнёром в борьбе за духовное совершенствование и конечное спасение сотворенного им Добродетельного Мира (вспомним о социальной утопии достопочтенного Фараби), терроризируемого безжалостными силами Космического Зла.

В конце времен именно общие усилия небесного Бога (персонифицируемого его сыновьями-саошьянтами) и земного Человека порождают суммарную духовную силу, способную обеспечить окончательную победу сил Добра над силами зла...

Мир был сотворен в светлый День Навруза, а спасение Мира, осуществляемое посредством морально одухотворенного Возрождения, наверное, произойдет в не менее светлый День Мехргона! К этому логическому выводу приводят нравственно направленные размышления Беруни.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА:

1. Абурайхан Беруни. Китоб-ут-тафхим ли-аваили санааъат-ит-танджим. Душанбе: “Дониш”, 2022, 605 с.
2. Умар Хаям. Наврузнаме. Душанбе: “Ирфон”, 2012, 352 с.
3. Мирча Элиаде. Трактат по истории религий Том 1. Москва: «Алетейя» 1999 г.
4. Мирча Элиаде. Священные тексты народов мира. Москва: «Крон – Пресс» 1998 г.

МОҶИ МЕҲР ОҶОЗ ШУД

Дар таърихи маданияи халқҳои ориёии шарқӣ ду маросими солинавӣ нуфузи деринсоли фарҳангӣ доранд. Яке ҷашни Наврӯз аст, дигар Мехргон. Ҳар ду қадимтарин ҷашнҳои мардумӣ ҳисоб мешаванд: решаҳои табиӣ маънавияшонро дар қабри ҳазорсолаҳо ҷустуҷӯ кардан даркор аст. Аз ин маънӣ муҳобот набуд, агар гуфта шавад, ки онҳо бостонитарин расмҳои ҷашни соли нав дар замин мебошанд. Дар мақола таърихчаи пайдоиши ин ҷашнҳо ва оинҳои ҷашнгирӣ, инчунин аҳамияти тамаддунии онҳо тавсиф шудаанд.

Калидвожаҳо: Наврӯз, Наврӯзи Бузург, Мехргон, Рӯзи Умед, эътидол, Шашмаком, Боди наврузи, расму оин, анъана.

Маълумот дар бораи муаллиф: Соатова Махфират – ходими хурди илмӣ Маркази мероси хаттии назди Раёсати АМИТ. Суроға: 734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон, ш. Душанбе, кӯчаи Ш. Ҳусейнзода, 35.

Тел: + 992908883320. **E-mail:** mahfiratsoatova55@gmail.com.

МЕСЯЦА МЕХРА НАСТАЛ ПЕРВЫЙ ДЕНЬ

В культурной истории таджиков и персов особое место занимают новогодние праздники Навруз и Мехргон. Своими историческими корнями они восходят к очень далеким временам, исчисляемыми тысячелетиями. В этом отношении Навруз и Мехргон являются старейшими новогодними традициями на земле. В статье дана характеристика этих праздников: описаны их происхождения и ритуалы, а так же общекультурное значение в рамках зороастрийской духовной традиции. При написании этой статьи важными источниками послужили книги Хайяма “Наврузнома”, где воссоздана культуроведческая модель праздника

Навруз и Абурайхона Беруни “Китаб-ут-Тафхим”, в которой ученый на доступном таджикском языке рассказал Райхане (книга написана в форме диалога по ее просьбе) об основных понятиях астрономии и астрологии.

Ключевые слова. Навруз. Великий Навруз. Мехрган. День надежды. Ровновесие. Шашмакам. Обичаи и Ретуалы. Традиции праздников.

Информация об авторе: Саатова Махфират - младший научный сотрудник Центра письменного наследия при Президиум НАНТ. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, ш. Душанбе, улица Ш. Хусейнзода, 35.

Тел: + 992908883320. **E-mail:** mahfiratsoatova55@gmail.com.

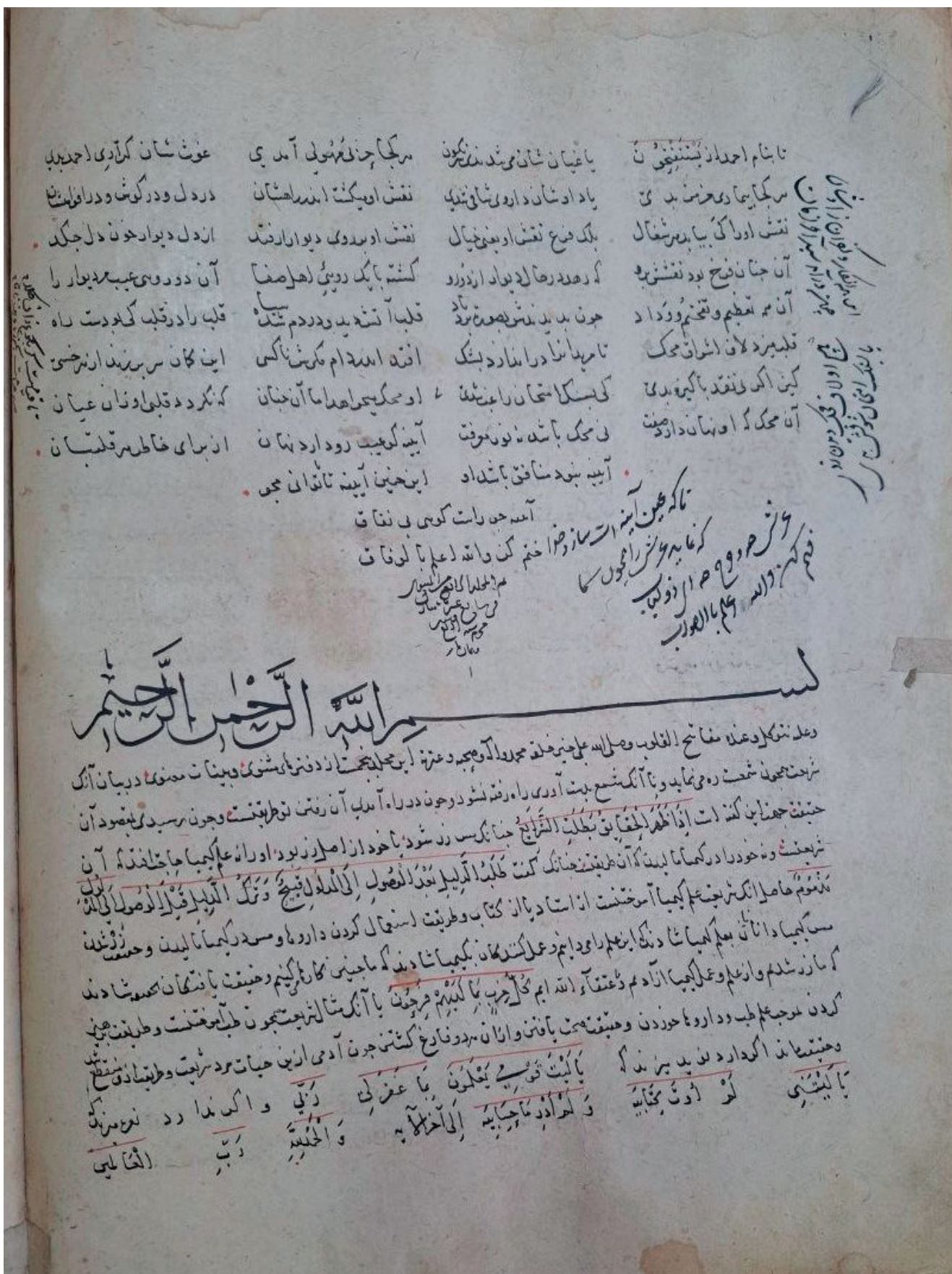
THE MONTH OF MEHRA HAS COME THE FIRST DAY

In the cultural history of Tajiks and Persians, the New Year holidays Navruz and Mehrgon occupy a special place. Their historical roots go back to very distant times, counted for thousands of years. In this regard, Navruz and Mehrgon are the oldest New Year traditions on earth. The article provides a description of these holidays: their origins and rituals, as well as their general cultural significance within the Zoroastrian spiritual tradition. The author norunoImportant sources were the books of Khayyam "Navruznoma", where the cultural model of the Navruz holiday is recreated, and Aburayhon Beruni "Kitab-ut-Tafhim", in which the scientist spoke about the basic concepts of astronomy and astrology in an accessible Tajik language.

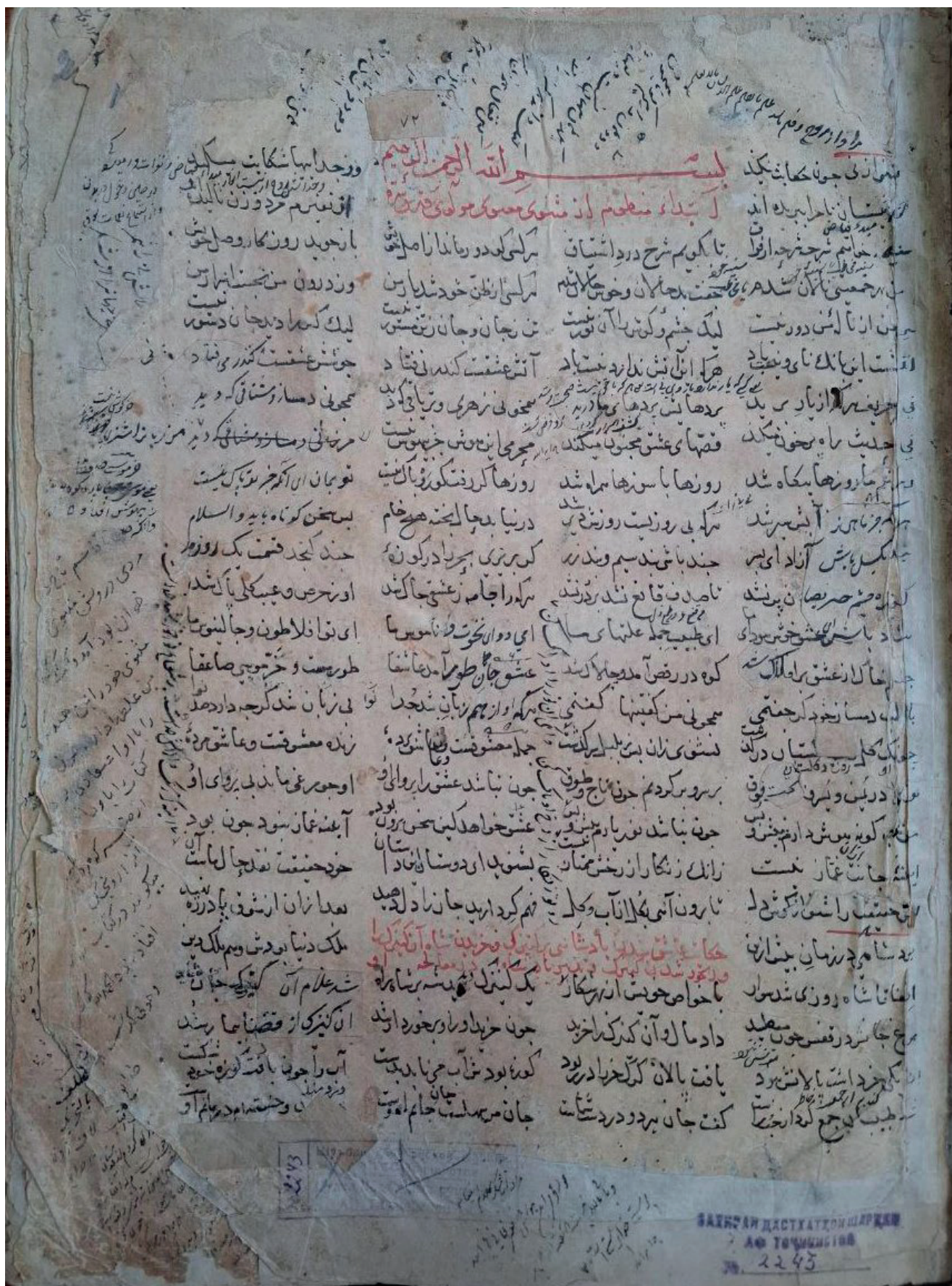
Keywords. Nowruz. Great Nowruz. Mehrgan. Balans. Tradition. Of festives.

Information about the author: Saatova Makhfirat junior researcher, Center for Written Heritage. National Academy of Science of Tajikistan. Address: 734025, Republik of Tajikistan. Dushanbe city, street Sh Huseinzoda 35.

Tel: + 992908883320. **E-mail:** mahfiratsoatova55@gmail.com.

Нусхаи рақами 2243-и Ғафлиниаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ, ки аз беҳтарин нусхаҳои дастхати "Маснави маънави"-и Чалолуддини Балхӣ ба шумор меравад (варақи 1835а)

Варақи аввали (1a) дастхати №2234-и

Ганҷинаи дастхатҳои Маркази мероси хаттии АМИТ

N. 792 f. 1b.

Саҳифаи аввали нусхаҳои дастанвиси "Маснави маънавӣ", ки бо №792 дар Ганҷинаи дастанвисҳои Маркази мероси хаттии АМИТ махфӯз аст.

ТАЛАБОТ НИСБАТ БА МАҚОЛАҲОИ ИЛМӢ:

1. Риоя намудани «Этикаи чопи мақола дар маҷаллаи илмӣ «МХ»;
2. Таҳияи мақола бо ҳуруфи Times New Roman барои матнҳои русӣ ва англисӣ ва бо ҳуруфи Times New Roman Tj барои матни тоҷикӣ, ҳаҷми ҳарфҳо 12, ҳошияҳо 20 см. ва фосилаи байни сатрҳо 14,4 мм;
3. Ҳаҷми мақола: формати А 4, бо рӯйхати адабиёту аннотатсияҳо на камтар аз 10 саҳифа ва на беш аз 20 саҳифа;
4. Индекси УДК (индекси мазкурро аз дилхоҳ китобхонаи илмӣ дастрас намудан мумкин аст);
5. Номи мақола;
6. Насаб ва дар шакли ихтисор ном ва номи падари муаллиф (он);
7. Номи муассисае, ки дар он муаллиф (он)-и мақола кору фаъолият менамояд;
8. Матни асосии мақола (на камтар аз 10 саҳифа; схема, расм ва ҷадвал дар матни асосии мақола ворид намешавад);
9. Рӯйхати адабиёти истифодашуда на камтар аз 15 номгӯ адабиёти илмӣ. Ба нашри мақолаҳое бартарӣ дода мешавад, ки ба сарчашмаҳои нашршудаи илмӣ солҳои охир ва манбаҳои муътамад бештар таъкид кардаанд. Номгӯи адабиёти ба муаллиф тааллуқдошта набояд беш аз 25 ҷисди рӯйхати адабиёти мақоларо ташкил диҳад;
10. Таваҷҷуҳи муаллиф (он) дар мақола ба таҳқиқоти қаблӣ доир ба мавзӯи мақола, ки дар маҷаллаи «Мероси Шарк» ба нашр расидааст;
11. Тарҷумаи номи мақола, аннотатсия ва калидвожаҳо бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ), аннотатсия дар ҳаҷми на камтар аз 25 сатр (аз 150 то 200 калима) ва калидвожаҳо аз 7 то 10 номгӯ;
12. Дар баробари пешниҳоди шакли электронии мақола пешниҳоди шакли чопӣ он дар як нусха ҳатмӣ мебошад;
13. Мақолаи аспирант/докторанти Ph.D/ унвонҷӯ танҳо бо тавсияи роҳбари илмӣ ё мушовири илмӣ қабул карда мешавад;
14. Мақолаи магистрант танҳо бо ҳаммуаллифӣ бо номзад ё доктори илм қабул карда мешавад;
15. Маълумот дар бораи муаллиф (он) бо се забон (тоҷикӣ, русӣ ва англисӣ);
16. Нишон додани манбаи иқтибос дар қавси ҷаҳоркунча [];
17. Рақамгузориҳои нақша, схема ва диаграммаву расмҳо ва тарҷумаи номи шарҳдиҳандаи онҳо бо забонҳои русӣ ва англисӣ;
18. Маълумотномаи антиплагиати мақолаи бо забонҳои русӣ ва ё англисӣ таҳияшуда талаб карда мешавад.

ИНФОРМАЦИЯ ДЛЯ АВТОРОВ

Требования к научным статьям:

1. Соблюдение публикационной этики научного журнала «Наследие Востока»;
2. Статьи принимаются в редакторе World, шрифт Times New Roman для текстов на русском и английском языках, Times New Roman Tj для текстов на таджикском языке, размер (кегель) 12, поля 2,0 см, межстрочный интервал 14,4 строки;
3. Объем статьи: не менее 10 страниц компьютерного текста формата А4, включая список литературы и аннотации и не больше 20 страниц;
4. Индекс УДК (данный индекс можно получить в любой научной библиотеке);
5. Название статьи заглавными буквами по центру текста;
6. Фамилия и.о. автора (ов);
7. Название организации, где работает(ют) автор (ы);
8. Основной текст статьи (не менее 10 страниц, исключая схемы, рисунки, таблицы, диаграммы, аннотации и список литературы);
9. Список литературы не менее 15 наименований. Статьям, где использованы авторитетные, а также наиболее поздние научные издания отдается предпочтение. Допускается использование не более 25% научных публикаций автора (ов);
10. Ссылка на предыдущие публикации научных журнала «Мероси Шарк» по теме исследования приветствуется.
11. Название статьи, аннотации и ключевые слова приводится на трех языках (таджикский, русский, английский), аннотация в объеме от 150 до 200 слов, ключевые слова 7-10 терминов;
12. Статьи принимаются в печатном и электронном варианте;
13. Статьи аспиранта/докторанта Ph.D/соискателя принимается к рассмотрению с рекомендацией научного руководителя/научного консультанта;
14. Статья магистранта принимается к рассмотрению только в соавторстве с кандидатом наук/доктором наук;
15. Информация об авторе (ах) на трех языках (таджикский, русский и английский);
16. Ссылки на литературу в тексте обязательны и оформляются следующим образом: [3, с.24], где первая цифра – номер источника в списке литературы, вторая – страница;
17. Нумеровать таблицы, схемы, диаграммы и рисунки и перевести их оглавление/название на русском и английском языках;
18. Представить справку о прохождении системы антиплагиат.

МУНДАРИҶА

ТАЪРИХ

<i>Давлатов Р.М.</i> Робитаҳои Афғонистон ва Чин дар пасманзари тағйири низомҳои сиёсӣ дар Афғонистон:	
мушкилот ва дурнамо	5
<i>Ёрзода Ҳ.</i> Оғози чопи китоб ба забони арабӣ дар ҷаҳон	11
<i>Охониёзов А.</i> Андешае чанд перомунӣ китоби тозаинтишорёфтаи “Мероси фарҳангии Хуросони Бузург”	15

ЗАБОНШИНОСӢ

<i>Собирҷонов С.</i> Маъноӣ марказии (ремаи) баъзе ҷумлаҳои саволӣ ва тарзҳои ифодаи он	21
<i>Қодирова С.</i> Вазифа ва мавқеи пасванди – ак дар ашъори Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ	29
<i>Элназарова Ҳ.А.</i> Номи шоҳон ва шоҳзодагонӣ давраи пеш аз ислом дар «Шоҳнома»-и Абулқосими Фирдавсӣ ...	40
<i>Шералиев Ш.</i> Сайри таърихӣ пасванди -сӣ(к) дар забонҳои эронӣ шарқӣ ва нақши он дар калимасозии исми дар ғӯйиши ҷануби шарқӣ забони тоҷикӣ	48
<i>Раҳимова О.</i> Нигоҳе ба шеваи нигоҳиши романҳои таърихӣ Ҷалол Иқромӣ	53
<i>Ёрахматзода Шодӣ.</i> “Шоҳнома” ва арзишҳои он дар Тоҷикистон	62

АДАБИЁТШИНОСӢ

<i>Нуриддинов Ш.</i> Маҳзуни Самарқандӣ ва муҳтавои ашъори ӯ	68
<i>Охониёзов В.Д.</i> Таносуби ҳис ва андеша дар ашъори Ҳайрат Шанбезда	78
<i>Раҷабов Ҳ.</i> “Шикаст”- аввалин романи Кришан Чандар	88
<i>Шарифов М.</i> Ҳаҷа Ҳасани Нисорӣ ва “Ҷаҳор гулзор”-и ӯ	97
<i>Алимардонов Ш.</i> Аҳамияти анҷоми дастанвисҳо дар нусхашиносӣ	105
<i>Саатова М.</i> Моҳи Меҳр оғоз шуд.....	111

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИЯ

<i>Давлатов Р.М.</i> Афганистанско-китайские отношения в контексте регулярного изменения политических режима в Афганистане: вызовы и перспективы	5
<i>Ёрзода Х.</i> Начало арабского книгопечатания в мире.....	11
<i>Охонниёзов А.</i> Некоторые размышления о недавно изданной книге «Культурное наследие Великого Хорасана»	15

ЯЗЫКОЗНАНИЕ

<i>Собирижанов С.</i> Центральное значение (рема) некоторых вопросительных предложений и способы их выражения	21
<i>Кадилова С.А.</i> Употребление и функции суффикса - ак в поэзии Абуабдуллахи Рудаки	29
<i>Элназарова Х. А.</i> Имена царей и принцов доисламского периода в «шахноме» абулькасима фирдоуси	40
<i>Шералиев Ш.</i> Историческое развитие суффикса -сї(k) в восточно-иранских языках и его роль в существительных словообразовании в юго-восточном диалекте таджикского языка	48
<i>Рахимова О. А.</i> Взгляд на творческий стиль исторических романов джалола икромии	53
<i>Ёрахматзода Ш. Р.</i> «Шахнаме» и ее значение в Таджикистане	62

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Шамсуддин Н.</i> Махзуни Самарканди и содержание его стихов	68
<i>Охонниёзов В. Д.</i> Баланс чувства и мысли в поэзии Хайрата Шанбезода	78
<i>Раджабов Х.</i> "Поражение" - первый роман Кришана Чандара	88
<i>Шарифов М.</i> Ходжа Хасан Нисори и его "Чахор гулзор" (Четыре цветника).....	97
<i>Алимардонов Ш. Ю.</i> Значение колофона рукописи в кодикологии.....	105
<i>Саатова М.</i> Месяца Мехра настал первый день	111

CONTENTS

HISTORY

- Davlatov R. M.** Afghanistan - Chinese relations in the context of regular changes in political regimes in Afghanistan: challenges and prospects.....5
- Yorzoda H.** The beginning of book printing in arabic in the world.....11
- Okhonniyozov V. D.** Some thoughts on the recently published book "Cultural heritage of Great Khorasan".....15

LANGUSITIK

- Sobirzhanov S.** The central meaning (rheme) of some interrogative sentences and ways of their expressing.....21
- Kodirova S.** Cases of use and functions of the suffix - ak in the works of Abuabdullahi Rudaki29
- Elnazarova H. A.** The names of the kings and princes of the pre-islamic period in the "Shohoma" of Abulqosim Firdavsi40
- Sheraliyev Sh .** Historical development of the suffix -cī(k) in eastern iranian languages and its role in noun and adjective word formation in the south eastern dialect of tajik language48
- Rakhimova O. A.** A look at the creative style of historical novels by jalol ikromi53
- Yorahmatzoda Sh. R.** «Шахнаме» и ее значение в таджикистане «Шахнаме» и ее значение в таджикистане62

LITERATURE

- Shamsuddin N.** Makhzuni Samarkandi and the content of his poems68
- Okhonniyozov V. D.** Balance of feeling and thought in poetry of Hayrat Shanbezoda78
- Radjabov Kh.** Defeat is the first novel by Krishan Chandar88
- Sharifov M.** Khoja hasan nisori and his "Chahor gulzor" (four flowerbeds).....97
- Alimardonov Sh. Y.** The importance of colophons in manuscript studies105
- Saatova M.** The month of Mehra has come the first day111

АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОҶИКИСТОН
МАРКАЗИ МЕРОСИ ХАТӢ

НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК ТАДЖИКИСТАНА
ЦЕНТР ПИСЬМЕННОГО НАСЛЕДИЯ

NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE TAJIKISTAN
CENTER OF WRITTEN HERITAGE

МЕРОСИ ШАРҚ

(МАҶАЛЛАИ ИЛМӢ)

№ 4 (10), 2024

Мухаррири масъул: А. Муҳаммадӣ

Мухаррири техникӣ: М. Шаҳобиддин

Мусаххех: Б. Мирзоев

Тарроҳ: Б. Назарзода

Ба матбаа супорида шуд 27.09.2024

Барои нашр имзо шуд 26.09.2024

Чопи офсетӣ. Ҷузъи чопӣ - 19 Андоза 60X84 1/8.

Адади нашр 50 нусха . Супориши №39

ЧДММ “Меҳроҷ-Граф”,
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айни 29/2